

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Anežka Hrebiková

Intelektuálové na dvoře Kateřiny II. Veliké

Intellectual Background of the court of Catherine II. the Great

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za trpělivé vedení práce, věnovaný čas a velmi přínosné rady svému školiteli, doc. Phdr. Františku Stellnerovi, Ph. D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Anotace

Cílem předkládané bakalářské práce je přiblížit případnému čtenáři stav intelektuální vyspělosti ruského impéria během vlády Kateřiny II. Veliké prostřednictvím analýzy působení představitelů inteligence (intelektuálů) v okolí dvora a na dvoře carevny. Pozornost je věnována ústřední postavě samotné carevny jako intelektuálky, dále činnosti důležitých vědeckých institucí a hlavním vědeckým disciplínám. Práce se zaměřuje rovněž na původ a národnostní složení intelektuálů (Rusové, Němci, další národnosti), rozvoj školství a jednotlivých kulturních odvětví. Představena je činnost svobodných zednářů a jejich kontakty a vztah s dvorem a rovněž žen - intelektuálek. Důraz je kladen na otázky sociálního původu ruské inteligence a míry její závislosti na státu.

Klíčová slova

Rusko, Kateřina II. Veliká, intelektuální život

Annotation

The aim of this presented Bachelor's work is to familiarise potential readers with the intellectual development status of the Russian Empire during the reign of Catherine II the Great through an analysis of the influence of intellectuals within and close to the czarina. Attention is devoted to the central position of the czarina itself as an intellectual centre and to activities of important scientific institutions and main scientific disciplines. The work also focuses on the origin and nationalities of intellectuals (Russians, Germans, and other nationalities), the development of education and individual cultural fields. The activities of freemasons and their contacts and relationship with the czarina and role of female intellectuals are also presented. Emphasis is placed on issues regarding the social origin of Russian intellectuals and the degree of their dependence on the state.

Key words

Russia, Catherine II. the Great, Intellectual Life

OBSAH

1. Úvod	7
1.1. Prameny	9
1.2. Literatura	10
2. Kateřina II. a její dvůr	12
2. 1. Evropský dvůr druhé poloviny 18. století	12
2. 2. Carevna jako intelektuálka	14
2. 2. 1. Kateřina a výtvarná umění	15
2. 2. 2. Kateřina a literatura	20
3. Kateřinské školství	32
4. Akademické instituce a jejich vědci za Kateřininy éry	46
4. 1. Petrohradská Akademie věd a moskevská univerzita	47
4. 2. Vědci a akademici za Kateřininy vlády	53
4. 2. 1. Přírodní vědy	53
4. 2. 2. Humanitní vědy	64
4. 2. 3. Učené společnosti za Kateřininy vlády	67
5. Ruská literatura za vlády Kateřiny II.	71
6. Přestavitelé ruského umění	91
4. 1. Architekti	95
6. 2. Malíři	103
6. 3. Sochaři	111
7. Ruské svobodné zednářstvo za vlády Kateřiny II.	116
7. 1. Ruské zednářstvo druhé poloviny 18. století	116
7. 2. Nikolaj Ivanovič Novikov	127
8. Ženy jako intelektuálky	135
8. 1. Vzdělávání žen v druhé polovině osmnáctého století	135
8. 2. Jekatěrina Daškovová	144
Závěr	156
Seznam použité literatury a pramenů	159
Seznam příloh	169
Přílohy	169

1. Úvod

Pokud se o nějakém období v ruských dějinách dá hovořit, jako o poměrně klidném z hlediska velkých válečných konfliktů a traumatických událostí, ale zároveň dynamickém, co se týče civilizačního procesu a národní kultury, je to právě století osmnácté. V intencích dvou hlavních panovníků té doby, Petra I. a Kateřiny II. bylo co nejvíce přiblížit zaostalou říši tkvící v hlubokém středověku osvícensky modernizujícím se státům Evropy. O těchto snahách svědčí i skutečnost, že jako jediní dva ruští novověcí panovníci získali přívlastek Veliký/á.

Toto století a především jeho - z hlediska kulturních změn - klíčovou druhou polovinu chápu jako zásadní pro formování moderního ruského státu. Boris Nikolajevič Mironov píše: „V průběhu osmnáctého a počátku devatenáctého století se ruská společnost z poddaného postavení vůči vládě a objektu panovnické správy přeměnila *de iure i de facto* v subjekt panovnické správy a díky tomu byly položeny základy občanské společnosti.“¹ Záměrem této práce je proto analýza vlády Kateřiny II., a to nikoli z hlediska politického, nýbrž prizmatem sociálním a kulturním, prostřednictvím zhodnocení činnosti a potenciálního přínosu intelektuálů, nacházejících se u carského dvora. Kladeny jsou otázky, v jaké míře ovlivnili ruský kulturní vývoj impérium navštěvující zahraniční vzdělanci a umělci, jakým způsobem se v ruské společnosti uplatňovali svobodní zednáři a ženy, a zda jsou zdejší případné pokroky vůbec možné k určité komparaci s vývojem evropských zemí. Vzhledem k tomu, že počátky oficiálně zformované ruské inteligence devatenáctého století je možné hledat za vlády Kateřiny II., speciální důraz je kladen rovněž na sociální původ zmiňovaných osobností.

Vzhledem ke skutečnosti, že se tato práce zabývá intelektuály, bylo by vhodné alespoň stručně objasnit tento pojem, už jenom proto, že termín „inteligence“ byl poprvé užit právě v ruské literatuře.² Encyklopedicky je intelektuál popisován jako duševně pracující osobnost, pro něhož vědecké, umělecké a kulturní ideje určují cíle jeho každodenního života, ale i základy politického smýšlení a jednání.³ Co se týče ruských intelektuálů, dlouho s tímto označením byli v zemi ztotožňováni vzdělaní lidé obecně. Autor knihy o ruské inteligenci Vladimir C. Nahirny hovoří o třech skupinách, které byly v průběhu doby za inteligenci považovány, šlo o: „vzdělaný, nebo částečně vzdělaný lid obecně, tvůrčí učence, vědce a

¹ MIRONOV, B. N., *Social'naja istorija Rossii perioda imperii (XVIII-načalo XX v.), Genезis ličnosti, demokratičeskoj semi, gražd'asnogo obščestva i pravovogo gosudarstva*, Tom 2, Sankt-Peterburg 1999, s. 287.

² *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*, díl 2., Praha 1997, s. 278-279.

³ Tamtéž, s. 278.

*umělce a konečně, ideově založené muže, publicisty a jejich přátele z doby studií.*⁴

Z hlediska první skupiny, která je ryzímu významu pojmu inteligence zřejmě nejbzdálenější, ale přesto je zmíněná hodná se budu v této práci věnovat ruskému školství a obecnému vědeckému vývoji. V rámci druhé skupiny představím klíčové muže i ženy ruské vědy, literatury a umění. Co se týče třetí skupiny a nejkonkrétnějšího kritéria sociální vrstvy inteligence, osobně souhlasím s názorem ukrajinského vědce Dmitrije Ivanoviče Čyževského, který psal, že to, co ruského intelektuála během osvícenského absolutismu nejvíce odlišovalo od ostatních vzdělaných osob, spočívalo v jeho intelektuální nezávislosti na politických zájmech státu, jeho vlády či vládnoucích vrstev, přestože stále zůstával ve službě panovníkovi. V idealistické dikci měli intelektuálové představovat skutečné zájmy ruského lidu vůči vládě, jejich subjektivní postoje je sice rozdělovaly, klíčová idea nezávislého smýšlení však zůstávala společná.⁵ Jednou z otázek, kterou si tato práce klade, je tedy i téma určité intelektuální vyspělosti vzdělaných obyvatel impéria v souvislosti s jejich postojem k panovníci a její vládě, to jest, zda bylo možné na konci Kateřininy vlády označit některé ruské osobnosti za intelektuály v nejužším slova smyslu.

Má práce je založená především na co možná nejvýstižnějších medailonech ruských a zahraničních učenců působících v ruském impériu během vlády Kateřiny II., tedy mezi lety 1762 až 1796. Od tohoto časového vymezení se odchyluji pouze v případech, kdy daný intelektuál (v případě vědy a literatury například Michail Vasiljevič Lomonosov), ačkoli se za jeho vrcholné období počítá doba mimo tuto periodu, za vlády carevny ještě působil a především v případě, kdy jeho činnost byla nějakým způsobem inspirující a ovlivňující osobnosti za Kateřininy éry. Se zřetelem na již beztak překročené obsahové a prostorové možnosti práce se zde omezují pouze na určité selektované množství intelektuálů, přičemž klíčovým faktorem pro tuto selekci byl především přínos dané osobnosti ruské kultuře a vědě a jeho blízkost k carskému dvoru, respektive carským institucím. Adekvátní prostor je věnován cizincům, kteří se do impéria dostávali většinou na pozvání panovníka, nebo k tomu pověřených či povolaných osobností carevnina dvora a kteří, jak bude objasněno níže hráli v ruském prostoru v této době nezanedbatelnou roli.

V medailonech (nikoli však životopisech) jednotlivých intelektuálů se soustředím především na sociální původ (tuto koncentraci vypouštím u cizinců v impériu, kteří mě z tohoto hlediska nezajímají), vzdělání, činnost a přínos ruskému civilizačnímu procesu. Jelikož se intelektuálové většinou spontánně soustředí v rámci různých institucí, společností či hnutí,

⁴ NAHIRNY, V. C., *The Russian Intelligentsia. From Torment to Silence*, New Brunswick, London 1983, s. 5.

⁵ TSCHYZEWSKI, D. I., *The Russian Intellectual History*, Ann Arbor 1978, s. 172-173.

je nutné nastínit jejich strukturu, účely a význam, tedy zasadit intelektuály do určitého tvůrčího prostředí.

Aby byla učiněna zadosť rovněž formálním požadavkům, práce je rozdělena do sedmi tématických kapitol a ty následně do konkrétnějších podkapitol. Jednotliví intelektuálové se nacházejí společně v těchto podkapitolách, což možná, i vzhledem k trestuhodné absenci rejstříku bude stěžovat orientaci čtenáře. Vzhledem k poměrně velkému počtu popsaných osobností by však nebylo racionální přiřazovat každému intelektuálovi vlastní část. Co se týče datování, jak známo, ruské impérium až do dvacátého století pracovalo s kalendářem juliánským. Především u korespondence posílané v rámci, či odesílané z impéria proto pracuji jak s datem juliánského kalendáře na první pozici, tak s dnem v kontextu gregoriánského kalendáře na pozici druhé, přičemž časový posun mezi juliánským a gregoriánským kalendářem činil v osmnáctém století jedenáct dní.

1.1. Prameny

Během psaní práce jsem používala prameny a literaturu v ruském, anglickém, francouzském, německém a slovenském jazyce, přičemž majoritně se tyto materiály nacházejí ve Slovanské knihovně, výjimečně pak v Národní knihovně v Praze či knihovně Akademie věd České republiky. Rovněž jsem čerpala z elektronické databáze JSTOR.

Z hlediska archivních, respektive nevydaných pramenů, týkajících se vlády Kateřiny II. a lokalizovaných v České republice je možné nalézt pro seriózní bádání v rámci ruských sociálních dějin nedostatečné, v minimálním množství se nacházející prameny pocházející z diplomatické služby Dominika Ondřeje Kounice a Josefa Klementa Kounice v ruském impériu, které jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně. Jde však logicky spíše o písemnosti pojednávající o politických záležitostech, jejich informační přínos je v tomto směru tudíž až na pár velmi fragmentárních a irelevantních informací minimální.

Co se týče pramenů vydaných, je už na tom badatel se svědectvími souvisejícími s kateřinským impériem o poznání lépe. K druhé polovině osmnáctého století se v České republice nachází velké množství pramenů osobní i institucionální provenience v ruském, anglickém, francouzském i německém jazyce. Za přínosný pramen pro účely práce, kterého jsem často využila, pokládám například cestopisné poznámky cambridžského historika Williama Coxe, z jehož pětisvazkového díla se dvě části věnují pečlivému popisu vnitřních podmínek země.⁶ Z hlediska institucionálního se v Slovanské knihovně nacházejí například

⁶ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, II. a III. svazek, London, 1787.

statuta institutu ve Smolném či Akademii umění, jejichž vydání pochází z druhé poloviny osmnáctého století. K čerpání informací o bezprostředním okolí carevny, či carevně samotné, je dostupná její korespondence s řadou osobností. Rozsáhlá a přínosná je například carevnina francouzsky psaná korespondence s Fridrichem Melchiorem von Grimmem, nacházející se ve 23. svazku edice *Sbornik imperatorskago Russkago istoričeskago obščestva*, s Voltairem⁷, či sochařem Falconetem.⁸ Pro seznámení se s událostmi na carevničtém dvoře týkající se literatury je vhodný deník carevnina sekretáře Alexandra Vasiljeviče Chrapovického.⁹ V rámci vědy je možné využít především institucionálních pramenů, například publikace *Učenaja korrespondencija Akademii nauk v XVIII veke*, jejíž dokumenty vypovídají o velice důležitých a v této době zintenzivňovaných mezinárodních kontaktech petrohradské instituce. Při zabývání se literáty či svobodnými zednáři je pro seznámení se jejich činností možné čerpat přímo z jejich vlastních děl, přičemž u známějších autorů jsou dostupné i tituly přeložené do češtiny.

1.2. Literatura

V hlavních světových jazycích existuje hojné množství publikací vztahujících se ke dvoru Kateřiny II., ruskému školství, vědě, umění i svobodnému zednářství. Pro základní seznámení se s dobou je jistě vhodná přínosná biografie carevny Kateřiny od jedné z největších odbornic na tuto osobnost, londýnské historičky Isabel de Madariaga.¹⁰ Důležité informace o carevničtém angažovanosti na literárním poli poskytuje nově práce Luranny Donnels O'Malley *The Dramatic Works of Catherine the Great: Theatre and Politics in Eighteenth-Century Russia*.

O době osvícenství v ruském impériu píše velmi přehledně v knize *Russia in the Age of Enlightenment* německý odborník Erich Wilhelm Donnert.¹¹ Evropský vliv na modernizaci impéria popisuje Jelena Veniaminovna Aleksejeva v publikaci bohaté na numerické údaje *Diffuzija jevropskich innovacij v Rosii (XVIII-načalo XX v.)*. Obeznamit se s počátky vzdělávání v impériu je možné díky kanadskému autorovi Josephovi Lawrence Blackovi, jehož titul *Citizens for the Fatherland* je důležitý také jednou celou kapitolou, věnovanou vzdělávání žen v osmnáctém století. Při zabývání se ruským školstvím v rámci moderní ruské historiografie je možné zmínit například akademičku Galinu Ivanovnu Smaginu, která se v několika svých pracích věnuje především historii Akademie věd v Petrohradě, německo-ruskými vědeckými kontakty a školskou reformou Kateřiny II. především z hlediska vydávání

⁷ REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931.

⁸ RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921.

⁹ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874.

¹⁰ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981.

¹¹ Jedná se o anglický překlad německého originálu *Russland im Zeitalter der Aufklärung*, Leipzig 1983.

prvních učebnic.

Vývoj ruské vědy od jejích úplných počátků až do doby vlády Alexandra II. Nikolajeviče zdařile zdařile zasadil do celkového vývoje Alexandr Vucinich v knize *Science in Russian Culture. A History to 1860*. Při studiu činnosti především u moskevské univerzity působících vědců je velmi užitečná publikace Simona Semjonoviče Ilizarova *Moskovskaja inteligencija XVIII veka*, obsahující pečlivě připravené medailony jednotlivých osobností nejen vědecké sféry. Pro základní informace o petrohradském centru vědy je možné čerpat i ze staršího titulu Petra Petroviče Pekarského *Istorija Imperatorskoj Akademii Nauk v Peterburge*, ve kterém jsou obsažena také řada jinak nedostupných pramenů.

Životy a činnost ruských autorů v kontextu vývoje literatury podává například Joachim Klein v knize *Ruskaja literatura v XVIII veke* či americký literární historik Marcus C. Levitt, který editoval velmi cenný svazek publikace *Dictonary of Literary Biography* s názvem *Early modern Russian Writers, late seventeenth and eighteenth centuries*, v níž je možné nalézt obsáhlé studie literárních odborníků, týkající se ruských literárních představitelů, včetně carevny Kateřiny II. i Jekatěřiny Romanovny Daškovové.

Adekvátní uvedení do oblasti ruského umění nabízí titul Taťany Valerianovny Il'jiny *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, pro architektonické odvětví je klíčové především nové vydání titulu z počátku 20. století *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach* jehož autorem je Igor Emmanuilovič Grabar', a jenž rovněž nabízí velmi bohatý obrazový materiál.

Při studiu činnosti ruského svobodného zednářstva v osmnáctém století je základní prací *Russkoje masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.* Georgije Vladimiroviče Vernadského, obsahující zajímavé a podrobné informace například o zednářských písňích. Z novějších titulů se ruskými zednáři zabývá Douglas Smith v do ruštiny přeložená práce *Rabota nad dikim kamnem: Maponskij orden i russkoje obščestvo v XVIII veke*, ve které je možné nalézt rovněž přínosné údaje o ruské společnosti, jejích učených společnostech a klubech, tedy o úplných počátcích formování veřejného prostoru.

Osobou Jekatěřiny Daškovové se zabývá poměrně velké množství sborníků a publikací, mimo jiné práce Alexandra Voroncova-Daškova *Dashkova. A Life of Influence and Exile*.

Pokud jde o české práce, základní seznámení s kateřinskou érou poskytuje Milan Švankmajer v knize *Kateřina II., Lesk a bída impéria*, kterou osobně považuji za fundovanou, nicméně v některých částech obsahující nadmíru ironický přístup, jímž jsou eliminována i alespoň minimální pozitiva Kateřininy vlády. Nejnověji je vhodné zmínit druhý díl publikace *Rusko a střední Evropa v 18. století* Františka Stellnera, jež se nejvíce blíží tématu této práce a zároveň zaplňuje jeden z mnoha prázdných prostorů české historiografie ruských dějin.

2. Kateřina II. a její dvůr

Prostředí dvora udával vždy řád, dynamiku i určitý charakter jeho panovník. Tato úvodní kapitola je proto koncentrována na zevrubné seznámení se s evropským dvorem, jenž jako prostředí nabylo v době osmnáctého století klíčové důležitosti pro vznikající „veřejnost“. Panovníkovo vzdělání hrálo roli při míře podpory vědeckých institucí, jeho sečtělost byla důležitá pro vývoj literatury v okolí dvora a jeho vkus zčásti předurčoval náplň dnešních turistických zájezdů. Hlavní část tohoto oddílu tak tvoří seznámení se s Kateřinou II. jako kulturně angažovanou osobností, jejíž interakce s následně jmenovanými představiteli inteligence v jednotlivých oblastech jejich působnosti jsou jedním z témat této práce.

2. 1. Evropský dvůr druhé poloviny 18. století

Panovnícký dvůr byl v 18. století signifikantním centrem, od jehož poměrně uzavřené společnosti měly vycházet do země mimo politických a společenských impulsů i impulsy kulturní. Dalo by se říci, že dvůr je takový, jakým je jeho panovník, a to jak v negativním, tak pozitivním slova smyslu. V době Kateřininy vlády mělo osvícenství velký vliv na politiku a sebeprezentaci jednotlivých monarchů. Ti se snažili, aby jejich autorita, tolik proklamovaná osvícenskými idejemi byla plně podepřena všemi možnými prostředky, jakých lze v sociálním a především kulturním kontextu dosáhnout. To znamenalo setkávat se s intelektuály a důležitými osobnostmi své země, osobně se angažovat v určitém kulturním odvětví a podporovat národní umění a literaturu. Výrazně byla propagována světská kultura a její možnosti na úkor spíše zbožnějších iniciací. Panovníkova vážnost v době osvícenství už takovou měrou nezávisela na vybranosti a velikosti dvorské společnosti, ale hlavně na tom, jaký význam panovník kladl své roli prvního služebníka státu. Do popředí se tedy dostávaly více sociálně prospěšné podniky a zlepšování materiálních podmínek poddaných.

Stálou dominanci mezi evropskými zeměmi si drželo Francouzské království, odkud v této době stále vycházely progresivní ideje i osobnosti. Během druhé poloviny osmnáctého století zde ale docházelo k postupné a nemilosrdné diskreditaci celého režimu dvorem počínaje. Přísná etiketa a ceremoniál učinily z francouzského královského dvora sice organizovaný, ale čím dál tím více anachronický mikrosvět. Snad v žádné evropské zemi nebyl tehdy panovník tolik izolován prostřednictvím dvora od okolního království. *Ancien régime* začalo zrazovat stoupající veřejné mínění, utvářející se za pomoci liberálních myšlenkových proudů z Anglie především ve stále početnějších městských salonech. Versailleský dvůr byl stále krásný, plný

plesů a slavností, ale svůj monopol na udávání stylu, módy i idejí již ztratil. Jeho roli postupně převzaly právě pařížské salony. Silný vliv na panovníka si na rozdíl od ruského impéria drželo duchovenstvo. Vysoká šlechta ztrácela svou autoritu a klesající morálkou a pomluvami se jako první postavila proti svému původnímu útočišti, tedy královskému dvoru. Ludvík XV. se vůči tomu navzdory své nesporné inteligenci neodvážil zareagovat. Ve Francii se poprvé mezi evropskými dvory objevila silnější a stále sílící kritika režimu, která už do konce století neustala.

Pruský Fridrich II. byl prozíravým panovníkem doby osvícenského absolutismu. Poznal totiž druhou, nebezpečnou stránku dobového proudu, která se právě začala projevovat v zemi Ludvíka XV. Byl nejen voják, ale i zanícený hráč na flétnu a horlivý sběratel umění, v čemž se rád poměřoval s Kateřinou, ale na rozdíl od jeho ruské konkurentky se mu k této činnosti nedostávalo dostatečných finančních prostředků. Dvůr se po svých militantních předcích snažil více kultivovat, ačkoli dvorská společnost na pruském dvoře zůstávala přísně formální, protože král si příliš nepřipouštěl k tělu přátele a ženy už zdaleka nikoliv. Kromě zájmu o hudbu se též sám pokoušel o vlastní literární tvorbu. Stejně jako carevna se považoval za „filosofa na trůnu“. Znamé jsou jeho kulaté stoly, diskuzní shromáždění, jichž se mezi lety 1750-53 účastnil i francouzský filosof Voltaire, kterého se Fridrichovi podařilo na pruský dvůr nalákat jako prakticky jedinému evropskému panovníkovi.¹² Na rozdíl od ruské carevny nenacházel zalíbení v rodné řeči a na pruském dvoře se tak smělo mluvit povětšinou jen francouzsky.

Vídeňský dvůr Marie Terezie rovněž navzdory četným záležitostem vojenského a reformního rázu nezaostával za Evropou. V kultuře zdejšího dvora se pozitivně snoubila německá osvícenská filosofie i Itálií inspirované umělecké tendence. Po poměrně multilingvní první polovině století se na dvoře i mimo něj začal mnohem více prosazovat německý jazyk. Ten se v zemích císařovny stal na rozdíl od Pruska symbolem kulturnosti a kultivovanosti. Díky tomuto prvku se sem začala dostávat díla francouzských a německých filosofů a popularizátorů vědy. Ve Vídni se velmi produktivní, co se týče umělců stala zdejší akademie umění, na akademii věd si však hlavní město muselo počkat až do příštího století. V tom byli tedy ruští panovníci výjimečně témeř o století napřed. Vídeňský dvůr úspěšně započal tradici národního divadla i hudebních projektů a nadále zůstal největším zadavatelem staveb. Bylo usilováno o sekularizaci a reformaci zdejších univerzit a střední a nižší školství bylo zasazeno do pevných organizačních struktur. Intelektuální elity byly unifikovány a

¹² STELLNER, F., *Fridrich Veliký*, Praha 1998, s. 241-249.

germanizovány.¹³

V této době se díky předchozímu úsilí Petra a nyní, snahami Kateřiny II. začal řadit i ruský dvůr svou úrovní jako rovnocenný mezi své evropské sousedy a definitivně se tak alespoň v tomto měřítku odvrátil od své částečné asijské identity. Nelze rovněž zapomínat, že ze všech evropských osvícenských panovníků to byla právě Kateřina, s níž francouzští iniciátoři osvětenství navazovali kontakt nejčastěji.

2. 2. Carevna jako intelektuálka

V této podkapitole bych se ráda hlouběji věnovala ruské panovnici jako ústřední osobnosti ruského kulturního života. Popsána by měla být její mecenášská činnost v rámci umění i literatury, kontakty s významnými osobami doby i vlastní intelektuální angažování se a jeho výsledky.

Kateřinina dráha jako reformátorky nejen ruské kultury je poměrně zajímavá a ojedinělá, dána nejen klasickou unikátností ruské reality. Už její původ a vzdělání je určitou kontradikcí toho, co jako carevna později prosazovala. Původem Němka Sofie Augusta Frederika Dorotea, princezna anhaltsko-zerbstská, byla nedotčená slovanským prostředím. Dostalo se jí standardní, k plné gramotnosti vedoucí, byť značně nedokonalé výchovy hodné vyšší aristokracie prostřednictvím francouzské guvernanky a německého kněze. Nikdy nenavštěvovala školu, ani nebyla vychovávána u dvora.¹⁴

S ruskou říší se postupně po svém příchodu v 40. letech neobyčejně sžila – na rozdíl od svého nešťastného manžela. Osvojila si ruské reálie, ortodoxní víru a především ruský jazyk. Architekt Giacomo Quarenghi o carevně tvrdil, že „*zřídka kdy mluvívá německy, pouze jednou jí tak slyšel hovořit, ale zdá se, jako by se tomu pečlivě vyhýbala.*“¹⁵ Jako velkokněžna nejčastěji z nudy, jako carevna již pak spíše z povinnosti osvícenského panovníka poměrně hodně četla. V mládí se dle svých *Pamětí* nezabývala pouhou francouzskou beletrií. Z té se brzy i pro svou „filosofskou“ povahu přeorientovala na více seriózní spisy, jako byly Tacitus, Platon, různé životy evropských panovníků, slovníky, devítisvazkové dějiny Německa, Voltaireova díla či třeba Montesquieuův *Duch zákonů*.¹⁶ Kateřina byla poměrně vášnivá

¹³ TAPIÉ, V-L., *Marie Terezie a Evropa*, Praha 1997, s. 262-283; VEBER, V. a kol., *Dějiny Rakouska*, Praha 2007, s. 341-366.

¹⁴ PAVLENKO, N. L., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1999, s. 17-18; LEARY, D. B., *Education and Autocracy in Russia*, Buffalo 1919, s. 38.

¹⁵ COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794, John Parkinson – The Diary of his Travels*, London 1971, s. 48.

¹⁶ *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993, s. 69, 137; ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina*

čtenářka a znalost literatury též zúročovala ve vlastních naučných i dramatických dílech. O *Encyclopédii* psala umělci Etiennu Maurici Falconetovi: „*Nemohu se od té knihy odloučit. Je to nevyčerpatelný zdroj skvělých informací, ačkoli jsou zde místy velké nepřesnosti.*“¹⁷ Později carevna z tohoto díla získávala informace například o řeckých obřadech pro své vlastní hry.¹⁸

Už způsobem nástupu na trůn si získala pověst temperamentní a energické panovnice, která se sice nikdy nedala slyšet, že by svou zemi přímo milovala, ale utilitárně si uvědomovala její obrovský a dosud nikoli využitý potenciál i často zneužitou zaostalost v mnoha sférách. Jejím cílem bylo rozšířit geografické i kulturní hranice říše. Za úkol si uložila pokračovat v počáteční reformní činnosti Petra I. Básník Michail Matvějevič Cheraskov prohlásil, že zatímco: „*Petr dal Rusům těla, Kateřina jim dala duše*“, což byla generalizace faktu praktického účinku Petrových kroků oproti více kulturním a intelektuálním záměrům jeho následovnice.¹⁹ Pokaždé, kdy během své vlády nebyla zatěžována politickými či vojenskými záležitostmi vyšší důležitosti, pustila se s energií sobě vlastní do realizování kulturních a literárních ambicí své země, přičemž tuto činnost se snažila nejen podporovat, nýbrž se v ní i přímo angažovala. Uvědomovala si, že kulturně prosperující dvůr může mít dalekosáhlý vliv nejen na vnímání říše Evropou, ale i na formování veřejného mínění uvnitř země.

2. 2. 1. Kateřina a výtvarná umění

Pokud jde o výtvarné umění a stavební činnost, Kateřinina podpora zde byla v minulosti odborníky spíše opomíjena. Ostatně i proslulá britská historička Isabel de Madariaga se tomuto tématu věnuje jen minimálně.²⁰ Alexandr Nikolajevič Radiščev, po jeden čas carevnin chránělec a nakonec její velký kritik se o carevně vyjádřil v tom smyslu, že přímo postrádá vkus: „*Ve vztyčování monumentálních budov se mrhání snoubilo s nepochopením pravého umění. Pozoroval jsem jak vnitřní i vnější vzhled těchto staveb postrádá sebemenší znak*

Alekseevna) „*The Great*“, *Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 47; BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 104.

¹⁷ Kateřina v dopise E. M. Falconetovi z 28. 3./8. 4. 1676, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921, s. 14.

¹⁸ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 16.

¹⁹ Cit. dle: GARRARD, J. G., *The Emergence of Modern Russian Literature and Thought*, in: Týž (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 5.

²⁰ MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 532-533.

vkusu.“²¹ V posledních dekáдах je ale tato Kateřinina činnost znovu cílem některých badatelů, dochází se k novým závěrům a přehodnocování především její sběratelské činnosti.²²

Názory, že podpora umění u carevny plnila jen vládní či sebereprezentativní účely jsou zde sice na místě, ale nelze opomíjet motivy osobní radosti z krásy a osvícenské víry vycházející z *Encyclopédie*, že umění je schopno uvědomovat a povzbuzovat lid a jeho důležitým cílem je napomoci vytvoření ideálního člověka a dokonalého člověka. Když roku 1789 carevnu popisoval Jacques Casanova de Seingalt, jeden z prvních rysů panovnice o němž se zmiňuje je právě vztah k umění: „Carevna...důkladně rozumí umění, které má ve velké oblibě.“²³ Kateřina sama nezískala žádné vzdělání ve výtvarných uměních od vychovatelů, rodiny či horlivého čtení, nicméně si v rodném Německu zcela určitě vytvořila názory na tamější umělecká díla.

Kateřinin patronát nad ruským malířstvím je jeden z nejdůležitějších faktorů rozvoje umění té doby. Nastupivší carevna upravila novými statuty fungování petrohradské Akademie umění, jenž byla založena za její předchůdkyně. Vlivem Kateřininy někdy až přílišné šetrnosti trpěla však instituce nedostatkem prostředků a nekompetentním vedením, což se odrazilo i na jejích výsledcích.

Velkou část carevniny angažovanosti na tomto poli tvořilo hojné shromažďování sbírek mistrovských kusů z celé Evropy. Uposlechla rad svých přátel po korespondenci Voltaira, Fridricha Melchiora, barona von Grimma či Etienna Maurice Falconeta a vytvořila v komplexu petrohradské Ermitáže jednu z nejprestižnějších pokladnic výtvarného umění jako důkaz svého zalíbení ve sběratelské činnosti. Už rok po svém nástupu Kateřina získala kolekci z Berlína, jenž byla původně určena Fridrichovi II., roku 1768 odkoupila obrazy od rakouského ministra J. K. F. hraběte Cobenzlea, 1769 sbírku saského ministra Heinricha, hraběte von Brühla, 1771 sbírku Louise Antoina barona de Thiers, poté sbírky Horace Walpolea a další. S činností svých agentů někdy nebývala spokojená, jelikož měla na umění velmi svérázný názor. O některých Raffaelových dílech se tak například vyjádřila jako o „mazanicích“.²⁴ Mezi carevniny poradce ve sběratelské činnosti patřil vyslanec Dmitrij

²¹ RADIŠČEV, A. N., *Putešestvije iz Peterburga v Moskvu*, Moskva 1983, s. 70.

²² Viz např katalogy z výstav: PIOTROVSKI, M., B. (ed.), *Treasures of Catherine the Great*, London 2000; *Catherine the Great: Treasures of Imperial Russia from the State Hermitage Museum*, London 2000.

²³ CASANOVA DE SEINGALT, G. J., *The complete memoirs of Jacques Casanova de Seingalt*, London 1894, s. 1990

²⁴ LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 83-85; MCCONNELL, A., *Catherine the Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S., *Imperial Russia 1700-1917*, Illinois 1988, s. 50; cambridgeský vědec a historik William Coxe podává vyčerpávající seznam sbírek a malířů, které se v Ermitáži našly, COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and*

Michailovič Golicyn, který carevnu seznámil s Falconetem či Diderotem, Ivan Ivanovič Šuvalov, první prezident Akademie umění, nebo senátor Alexandr Sergejevič Stroganov, rovněž velký sběratel.²⁵ Kateřinino sběratelství bylo ve svých podmínkách bezprecedentní rychlostí, s jakou shromažďovala v masových měřítkách mistrovská díla z celé Evropy. Tento povahový rys trefně vyjádřil George Bernard Shaw, když ve své jinak spíše přeprarodizované hře *Veliká Kateřina* carevna na oznámení, že bude v nepřiměřené brzké době postaven model pro muzeum, začne horlivě přecházet po pokoji a pronášet, jak pro něj bude potřebovat mnoho a mnoho exemplářů.²⁶ Důvodem této „nenasytnosti“ byla carevnin přirozený sklon k soutěživosti, osobní marnivost a v neposlední řadě i politické konsekvence takové činnosti. Neboť Ermitáž byla zčásti i výsledkem Kateřininy strategické cesty k zisku mínění o ní, jako o osvícenské patronce umění, a tím též určité eliminaci nepříznivého statusu cizinky a uzurpátorky trůnu.

Je třeba říci, že Kateřina měla tendenci spíše podceňovat domácí malíře. Bylo běžné, že ruští umělci dostávali třeba jen desetinu odměny, kterou za práci obdrželi zahraniční autoři.²⁷ Pouze historický obraz A. P. Losenka *Vladimír a Rogněda* a pár krajinek od ruských autorů mělo právo být umístěny mezi mnohá díla Ermitáže. Kateřina více projevovala snahu získat díla zahraničních mistrů, než povzbuzovat a podporovat ty ruské, mezi kterými dále preferovala spíše jen módní portrétisty.²⁸ Obecně se u ní v rámci podpory umělců objevoval její typický rys, to jest, že nedokázala svou pozornost a péči o umělce zachovat na tak dostatečnou dobu, aby jí tato patronace od druhé strany přinesla adekvátní výsledky. Je však nutné poznamenat, že v podpoře ruských umělců se carevna výrazně angažovala skrze Akademii umění, kde každoročně pořádala kurzy jednotlivých žánrů malby a též různé soutěže a zároveň se snažila iniciovat šlechtu, aby se do chodu Akademie umění zapojovala. Navíc Kateřinin zisk velkého množství evropských děl napomohl a nabídl zdroj inspirace pro ty domácí umělce, kterým se nepodařilo vycestovat do zahraničí za dalšími studii a poznatky.²⁹

Architektura obvykle bývala pro panovníky možností jak vyjádřit velikost, legitimitu i dynastickou stabilitu. Kateřina takové vize neměla, neboť jí v tom předešla především

Denmark, II. svazek, London, 1802, s. 142-146.

²⁵ DIANINA, K. *Art and Authority: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, s. 634.

²⁶ SHAW, G. B., *Veliká Kateřina*, Praha 1929, s. 39-40.

²⁷ IL'JINA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 337.

²⁸ MCCONNELL, A., *Catherine the Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S., *Imperial Russia 1700-1917*, Illinois 1988, s. 50.; o Ermitáži jako muzeu prakticky pouze zahraničních děl píše i DIANINA, K., *Art and Authority: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, s. 637.

²⁹ LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 84.

carevna Alžběta Petrovna. Nicméně se samozřejmě věnovala pokračování staveb v komplexu budov na březích Něvy v čele se Zimním palácem.

O samotné Ermitáži, tedy uceleném komplexu budov připojených k Zimnímu paláci, napsal francouzský vyslanec Louis-Phillipe Ségur: „*Pohled na Ermitáž kontrastuje s názvem, jenž byl této stavbě přidělen: je strhující vstoupit do budovy s množstvím místností a galerií z nichž se skládá, s nádherným nábytkem, velkým počtem obrazů od nejlepších mistrů, které vše zkrášlují, a s příjemnou zimní zahradou, kde květiny i švitoření ptáků vytváří iluzi italského jara přeneseného do pravého polárního chladu.*“³⁰ Cambridgeský historik William Coxe má obdobný názor: „*Samostatná stavba zvaná Ermitáž je propojena s palácem prostřednictvím zastřešené galerie. Své označení si získala jako místo carského odpočinku, ale nenese žádnou podobnost s poustevnou, místnosti jsou velice prostorné a ozdobeny ve stylu královské velkoleposti.*“³¹ Poznámku týkající se paradoxního názvu Ermitáže si neodpustil ani Johann Georg, rytíř von Zimmermann: „*Svatý Antonín by měl asi špatné pohodlí v místnostech Vašeho Veličenstva, které se nazývají Ermitáží.*“³² Ermitáž se stala novým místem přibližující panovníka společnosti i místem, kde byly poskytnuty první impulsy formování veřejného mínění, ačkoli byla veřejnosti otevřena až v 19. století. Kateřina sem kromě četných, i když nesystematicky uspořádaných výtvarných děl³³ umístila v 60. letech i knihovnu čítající kolem 44 000 titulů různých jazyků i oborů. Jejimi nejvýraznějšími přírůstky byly zahraniční knihovny Voltaira a Diderota, které Kateřina získala nekompromisně po smrti obou filosofů.³⁴ Carevna proslula jako manipulátorka s veřejným míněním ve své zemi snad na všech frontách činnosti. V třech postupně zužujících se společenských kruzích, shromažďujících se v Ermitáži dokázala vlastním příkladem skvělé hostitelky s neformálním vystupováním a ustanovením příjemné a nenucené atmosféry zdejších večerních společností stanovit

³⁰ SÉGUR, Louis-Philippe, *Zapiski grafa Ljudovika Filippa Segjura o prebyvanii jego v Rossii v carstvovanije Jekateriny II.: (1785-1789)*, Sankt-Peterburg 1865, III. svazek, s. 224; o vhodnosti názvu Ermitáže pochybuje i mladý anglický baronet N. WRAXAL a poskytuje popis galerie, *Cursory remarks made in a tour through some of the nothern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg*, London 1775, s. 245-246.

³¹ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, II. svazek, London, 1802, s. 140-141.

³² J. G. von Zimmermann v dopise Kateřině z 29. 3. 1785, *Der Briefwechsel zwischen der Kaiserin Katharina II. von Russland und Joh. Georg Zimmermann*, Leipzig 1906, s. 6.

³³ O tomto rysu mluví Brit John PARKINSON: „*Místnosti, stejně jako galerie jsou zaplněny malbami, vhodně i nevhodně umístěnými rozmanitě po spolu...*“, *A tour of Russia, Siberia and the Crimea 1792-1794*, London 1971, 45; srov. markýz de CUSTINE, *The empire of the Czar: A journey through eternal Russia*, New York 1989, s. 314, srov. LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, svazek II, s. 297.

³⁴ LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 85; DIANINA, K., *Art and Austerity: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, s. 640-641; Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 5./16. 11. 1785, GROT, I. K. (ed.), *Sborník imperatorskago ruskago istoričesskago občestva* (dále jen SIRIO), svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 370.

následování hodný model pro formující se šlechtou vedené petrohradské salony.³⁵ Charles Masson hovořil o izolovanosti a tajemnosti „malé Ermitáže“: „...ale poté Kateřina vytvořila ještě jiné společnosti, uzavřenější a tajemnější, které se nazývá malou společností, mají do ní přístup pouze tři favorité ... pár dam a důvěryhodných komorníků a to jsou jediní členové.“³⁶

Carevna byla známá svým spartánským stylem života, což se zčásti odráželo i v architektuře její doby. Její osobní komnaty bývaly relativně prosté, ona sama si nelibovala v barokní velkoleposti či pompéznosti budov, kterou nahradil spíše formálnější neoklasicismus. Ve stavební činnosti však našla zalíbení, tvrdila o ní, že je to přímo „d'ábelská záležitost“.³⁷ Snažila se zde ale smýšlet utilitárně, když ustanovila komisi zodpovědnou za rozvoj staveb veřejných i soukromých v dvou největších městech a dalších městech napříč říší. Osobně dávala přednost soudobým anglickým a klasickým románským architektonickým prvkům. Největší plány měla především s Moskvou, kde pověřila Vasilije Ivanoviče Baženova vypracováním konceptu rozsáhlé přestavby Kremle. Plán, jenž byl některými historiky umění označován za jeden z nejvýznamnějších ve světové architektuře však nikdy nebyl uskutečněn především z důvodu propuknutí Pugačevova povstání. Kateřina byla ve financování architektonických plánů navzdory občasným rozmařilostem relativně prozíravá, a i díky tomu byla na tom země na konci její vlády finančně o poznání lépe, než například Francie či Prusko, kde byl Fridrich II. navzdory své šetrnosti a pozitivnímu finančnímu stavu po své smrti, schopen utratit na svých stavbách až tři čtvrti svých ročních příjmů.³⁸

V oblasti sochařství je zřejmě nejznámější Kateřinina spolupráce s francouzským sochařem Etiennem Falconetem, jehož si po jeho příjezdu do země roku 1776 velmi předcházela, později jí však jeho stížnosti začaly unavovat a v podpoře svého oblíbenice postupně ustala. Falconet se nikdy nedočkal odhalení zřejmě nejslavnější sochařské práce osmnáctého století, pomníku Petra I., jenž byl odhalen čtyři roky poté, co opustil říši. Kateřina na pomníku prostřednictvím lapidárních slov *Petro Primo Catharina Secunda* vyjádřila touhu po kontinuitě a emancipovanou rovnocennost se svým velikým

³⁵ DIANINA, K. *Art and Authority: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, s. 646-650; o třech typech společností, tedy velké, střední a malé, či soukromé hovoří John PARKINSON, *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea 1792-1794*, London 1971, s. 33; LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 87.

³⁶ MASSON, Ch., *Mémoires secrets sur la Russie pendant les régnes de Catherine II et de Paul I.* Paris 1800, s. 163.

³⁷ Kateřina v blíže nedatovaném dopise F. M. Grimmovi z roku 1779, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, Sankt-Peterburg 1887, svazek 23, s. 157.

³⁸ MCCONNELL, A., *Catherine the Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S., *Imperial Russia 1700-1917*, Illinois 1988, s. 46; ani Kateřina však nebyla nejskromnější, v písemnosti *Memoire a ete fait vers la fin de l'année 1774* v dokumentech Josefa Klementa Kounice jako císařského vyslance v Rusku 70. let 18. století se píše, že Kateřininy roční útraty za dvůr r. 1774 činily kolem 173 320 rublů, což je mnohonásobně více než za Jelizavety Petrovny, MZA, fond G436, inv. č. 1902, fol. 296.

předchůdcem.³⁹

Na portrétech se Kateřina s oblibou nechávala vyobrazovat jako *Minerva triumphans*, v osmnáctém století populární bohyně, válečnice, zákonodárkyně i patronka umění a ráda se tak nechala i nazývat.⁴⁰ Chápala umění jako sjednocující prostředek vyjádření moci a legitimacy. Je pouze škoda, že se jí v rámci hodnocení vlastních portrétů nedostávalo rovněž určité racionální sebereflexe. Roku 1796 jí Vladimír Lukič Borovikovskij namaloval tak, jako zřejmě dosud nikdo monarchu neportrétoval. Kateřina, bez symbolů carské moci, jako zestárlá dáma v starých „civilních“ zelených šatech, procházejíc se po parku v Carském Sele jen se svým oblíbeným anglickým chrtem Tomem.⁴¹ Realistický obraz ruského portrétisty, který ani nebyl na carevninu zakázku nedošel oprávněného uznání. Je to jen znak skutečnosti, že Kateřina postrádala vlastnost, jež je, minimálně v portrétním malířství, ale též obecně v umění, požadována jako jedna z klíčových – schopnost spontánně přiznat pravdu.

2. 2. 2. Kateřina a literatura

Podobně jako v umění si i v literatuře nová carevna uvědomovala stoupající význam knih, periodik i divadla. Tuto oblast pojímala primárně jako platformu, díky níž lze vlastní zemi i zahraničí prezentovat své politické, sociální a kulturní názory. V pojetí Kateřiny jako zapálené čtenářky a grafomanky představovala literatura a divadlo nezpochybnitelný a účinný prostředek korekce sociálního napětí, problémů a morálních slabostí, jimiž ruská říše té doby trpěla.

Za Kateřininy vlády si literatura v oblasti dvora získala dominantní intelektuální a politický vliv. Sama carevna zde byla více než optimistická a poměrně sebevědomá. Nakloněna humánnímu zacházení s nevolníky, naivně věřila, že skrze účinnou roli osvěcenské literatury a svou vlastní a moudrou vládu se budou ruští statkáři chovat ke svým nevolníkům spravedlivě apod. Nikoli náhodou označila Isabel de Madariaga dobu 70. let 18. století jako výjimečně svobodné období ruského kulturního života.⁴² Byly zavedeny restriktce cenzury pro hlásání vlastních liberálních názorů, za prvního cenzora se v této době prohlásila sama carevna, což

³⁹ PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 145.

⁴⁰ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 532; K. DIANINA, *Art and Authority: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, s. 635.

⁴¹ Tohoto psa dostala Kateřina od anglického lékaře Thomase Dimsdalea, který jí roku 1768 očkovoal proti planým neštovicím, RICE, T. T., *The Conflux of Influences in Eighteenth-Century Russian Art and Architecture: A Journey from Spiritual to the Realistic*, in: Garrard, J. G.(ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 293; RICHARDSON, W., *Anecdotes of the Russian Empire. In a series of letters written a few years ago from St. Petersburg*, London 1784, s. 33-36; Voltaire v dopise carevně z 26. 2. 1769, REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931s. 25-26.

⁴² MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 334.

znamenovalo pouze občasná a poměrně nerušivá omezení. Kateřina povolila roku 1783 zakládání soukromých tiskařských společností, což napomohlo plnému osamostatnění literární činnosti a rozmachu veškeré práce s knihami. Iniciovala vznik několika institucí podporujících literární činnost, například Společnosti pro překlad cizích knih fungující v letech 1768-1783.⁴³

Byla rovněž podporovatelkou rozkvětu ruského divadla. Za její vlády bylo postaveno několik nových divadelních budov, včetně divadla v Ermitáži, kde se první hry objevily roku 1785. Kateřina rovněž více formalizovala divadelní průpravu a studia herectví založením Carské divadelní školy pro herce, zpěváky a tanečníky roku 1779.⁴⁴ Rychle rozpoznala potenciál jeviště v propagaci svých vlastních představ o uspořádání osvěcenské říše. Proto jen dva roky po svém nástupu založila dívčí šlechtický institut ve Smolném, přičemž drama, jako jednu z forem vzdělání zařadila jako předmět výuky.

Zároveň od svého nástupu vedla živou korespondenci s mnoha kulturními osobnostmi své doby včetně Grimma, Voltaira a Diderota, které si snažila podmanit a pozvat do říše, čímž chtěla upevnit pouta s intelektuálními vrstvami západní Evropy. Ačkoli však s Diderotem na jeho návštěvě Petrohradu v letech 1773-1774 diskutovala na politická, literární, ekonomická, sociální a legislativní témata v reformním duchu, v době těsně po velice nebezpečném Pugačově povstání s ním v klíčové otázce liberalizace společnou řeč nenašla. Zřetelně zde dala přednost politické stabilitě před proklamovanými osvěcenskými myšlenkami.⁴⁵

Navdory Kateřinině snaze směřovat vývoj ruské literatury pro ní ideálními cestami, v 60. letech se nová nastupující generace literárů začala více koncentrovat směrem od rigidněji pojímaných neoklasických žánrů a od osvěcenského aristokratického klasicismu přešla spíše k osvěcenskému demokratickému realismu, který už se s carevnyňmi idejemi neshodoval. Strach z nových samozvaneckých povstání, rostoucí paranoia a nakonec i propuknutí revoluce ve Francouzském království zapříčinily během 80. let postupný zlom v carevnyň liberálním pojetí literárního pole. Kateřina se odcizila i svým původním názorům, když brzy po

⁴³ ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 49.

⁴⁴ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 120; O'MALLEY DONNELLS, L., *Signs from empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A., (ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, Houndmills 2007, s. 12.

⁴⁵ Diderot se s ohledem na svůj věk a zdraví zdráhal odjet do carské říše, ale Kateřina roku 1765 odkoupila jeho knihovnu, kterou Diderot prodal, aby měl prostředky na dceřinno věno a zároveň stanovila dvě pro něj příhodné podmínky: Diderotovy jeho knihy byly ponechány a za jejich opatrování měl každoročně od carevny dostávat plat, což stabilizovalo jeho materiální postavení. Do carevnyň říše se proto tedy vypravil i z pocitu vděku., viz REDDAWAY, W. F. (ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 192-197; WILSON, A., *Diderot in Russia, 1773-1774*, in: Garrard, J. G. (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 166-197; PAVLENKO, N. L., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1999, s. 106.

propuknutí revoluce zakázala volný příliv především francouzské, ale též osvícenské literatury, kterou dříve tolik propagovala. Během osmdesátých a devadesátých let podříbila zpřísněnou cenzuru policii a nechala pozatýkat hlavní ruské radikály v čele s Radiščevem a Nikolajem Ivanovičem Novikovem. Rovněž uvalila represe na ruské zednáře, o nichž se v pozdějších letech vlády vyjadřovala cynicky jako o „opicích“ a zednářství označovala za jednu z největších „hloupostí“ v historii lidstva.⁴⁶ Ačkoli pro ní zednáři představovali čistě revoluční fenomén, ve skutečnosti s nimi měla například v oblasti vzdělávání někdy velmi shodné názory. V souvislosti se zednáři se navíc prohloubil i její spor s carevičem Pavlem Petrovičem, jehož podezřívala z přípravy palácového převratu. Intelektuální liberální tendence však navzdory Kateřinině obratu nebylo možné eliminovat.

To, co Kateřinu učinilo – bohužel až v perspektivě moderní vědy – skutečnou a nezpochybnitelnou intelektuálkou bylo její vlastní autorství, a to především autorství jejích dramát. Ke skutečnosti, že autorství dramát získalo v této době novou prestiž přispěla i sama carevna jako dramatička a spisovatelka.

Nejznámějším a nejofiálnějším dílem carevny byl *Nakaz*, neboli *Velká instrukce*, určité kompendium základních principů, dle nichž Kateřina zamýšlela vést vládu a občanskou společnost. Čerpajíc z největších autorů osmnáctého století, vydala carevna *Nakaz* o 22 kapitolách mezi lety 1767-1768, přičemž byl text v brzké době přeložen do devíti světových jazyků.⁴⁷ Dle de Madariagy Kateřina velmi intenzivně čerpala z děl Montesquieu, Cesare Beccaria, barona Bielfelda, J. H. Gottlob von Justiho a François Quesnaye.⁴⁸ Carevna velice rychle a obratně napodobila z děl těchto mužů to, co pro ní bylo potřebné a některé jejich výroky modifikovala ve svůj prospěch. Cílem *Nakazu* je zdůraznit, že Rusko je evropským státem, legitimní monarchií řízenou dle základních práv panovníkem za pomoci určité přirozené síly, jíž je zde šlechta.⁴⁹ *Nakaz* se věnoval tématům jako rovnosti, svobodě, trestu, veřejným financím, daním, ale i nevolnictví. Ačkoli byla Kateřina v pasážích, týkajících se vzdělání ovlivněna tezemi svého odborníka Ivana Ivanoviče Beckého, v zásadě vychází devět klíčových klauzulí přímo od ní.⁵⁰

⁴⁶ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 524-525; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 125.

⁴⁷ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 86.

⁴⁸ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 152; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 111.

⁴⁹ Tamtéž, s. 153; REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press 1931, s. 216.

⁵⁰ Tyto klauzule se týkají bohabojnosti, soucitu k chudým, správného chování, pile, čistoty, odporu k lennosti a zlu, dobrých mravů a užitečného občana vědomého si své Bohem přidělené role ve společnosti, BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 87; srov. JEROŠKINA, A. N., *Administrator ot kultury (I. I. Beckoj)*, s. 75, in: Puškarev, L. N.,(ed.) *Russkaja kultura poslednej treti XVIII veka – vremeni Jekatěryny*

Další literární sférou, ve které se Kateřina s entuziasmem sobě vlastním angažovala, byla periodika. Po sérii nevýrazných deníků mezi lety 1762-1764 se roku 1769 náhle objevil první ruský týdeník *Všelijaké všelicos* (*Vsjakaja vsjačina*), vydávaný carevniným sekretářem Grigorijem Vasiljevičem Kozickým, jež Kateřině asistoval již při sepisování *Nakazu*.⁵¹ Ačkoli není jasné, jakou měrou se Kateřina na tvorbě časopisu podílela, a co byla přesná příčina jeho vydávání, zahraniční model pro carevnin časopis byl zřetelný. Stal se jím anglický satirický časopis editorů Josepha Addisona a Richarda Steela *Spectator*, nejmódnější literární počín ze začátku století, u Rusů velmi populární, přičemž Kateřinin týdeník se na něj odvolával ve formě i stylu.⁵² *Všelijaké všelicos* tak za svého anonymního editora prohlásilo postavu jakési „Bábušky“, jenž vybízela další autory, aby se k ní s vydáváním podobných periodik přidali a stali se tak jejími potomky, na které bude starostlivě dohlížet. Byly zde tedy podniknuty pokusy o formování člověka jako vědomého občana prostřednictvím zábavného žánru. Zřejmě nejodvážnějším následovatelem Kateřinina počínu se stal *Trubec* (*Truteň*) Nikolaje Ivanoviče Novikova, objevivší se už v květnu 1769.⁵³ *Všelijaké všelicos* obsahovalo stejně jako *Divák* rozsáhlý společenský komentář s filozofickými statěmi i maličkostmi z každodenního života vedený fiktivním charakterem „Bábušky“, stejně jako *Divák* měl anonymního „Pana Diváka“. Zásadní pro týdeník byl konverzační tón a korespondenční rysy, jež měly navodit společenskost periodika. Postupně se mezi Kateřininým *Všelijaké všelicos* a Novikovovým *Trubcem* rozběhla živá debata o definici satiry. Zatímco „Trubec“ zastával princip tzv. osobní satiry, tedy zásady, že by tento žánr měl čerpat z určitých osob, „Bábuška“ trvala na tom, že satira by měla vycházet z obecných neřestí lidstva, kárajíc *Trubce* za tak skeptický postoj ke každému individuálnímu přečinu a tvrdíc, že pouze pokud soucítíme se satirizovanými, jsme schopni je skutečně napravit.⁵⁴ Vlivem nedostatku čtenářů specifické literatury byly Kateřinin i Novikovovův časopis po roce nuceny ukončit činnost, nicméně *Všelijaké všelicos* bylo předstiženo v popularitě ryze ruským a žertovným *Trubcem*.⁵⁵

Vtoroj. Sbornik statej, Moskva 1997.

⁵¹ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 331; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 144.

⁵² ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 49; GARETH JONES, G., *Novikov's Naturalized Spectator*, in: Garrard, J. G. (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 151; SIMMONS, E. J., *English literature and culture in Russia (1553-1840)*, New York 1964, s. 104-111.

⁵³ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 332.

⁵⁴ O'MALLEY DONNEIS, L., *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi Vorchalkinoi*, in: *Canadian-American Slavic Studies* 34, 2000, str. 409-426; KELLY, C., *Sapho, Corinna, and Niobe: genres and personae in Russian women's writing, 1760-1820*, in: Gheith, J. M., Barker, A. M., (ed.), *A History of Women's Writing in Russia*, s. 54; diskuze na podobné téma poté pokračovala i v Novikovově *Malíři*, viz *Živopisec N. I. Novikova 1772-1773*, Sankt-Peterburg 1864, s. 3 an.

⁵⁵ MARKER, G., *Publishing, Printing, and the origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*, Princeton

Zatímco po ukončení činnosti na *Trubcovi* se Novikov angažoval v řadě dalších vlastních periodik, obrátila se Kateřina k médiu, jenž pro ní bylo výraznějším prostředkem k navazování kontaktů s veřejností, než v rámci politiky či periodik. Divadlo bylo dle carevny formou osvícenské zábavy a důkazu sofistikovanosti ruské kultury. Minimálně před Velkou francouzskou revolucí Kateřina zapáleně podporovala ideu diskuze a debaty vzdělané společnosti skrze divadelní formy a za přispění samotných umělců. S hrdostí prohlašovala, že: „*Divadlo je národní školou. A já jsem vrchním učitelem této školy.*“⁵⁶ Ačkoli Kateřina tvrdila, že svá díla tvoří především pro vlastní pobavení a určitou formu terapie, její hry vyjadřují její názory na sociální a kulturní témata doby určené především vzdělaným vyšším vrstvám, jež pak mají dle Kateřiny zprostředkovaně „osvětit“ i zbytek impéria. Zároveň byli jedinci prověřováni, zda jsou připraveni přijmout osvícenské principy tím, že se dokáží vcítit do správných charakterů a získat určité morální ponaučení. Kateřina se často vyjadřovala o tom, jak si je vědoma chabosti zápletek a minimálních profesionálních kvalitách svých děl. Například přiznala, že zpěvy z její historické hry *Počátky Olegovy vlády* jsou prakticky opsány z Lomonosových ód.⁵⁷ Nicméně zastávala názor, že jsou přesto plná pravdivých charakterů, kteří dobře znají svůj národ a kteří jsou schopní jej dovést k morálním korekcím.⁵⁸ Kateřininým cílem bylo postavit zemi prostřednictvím kultury na evropskou úroveň. Zároveň je však zjevná její tendence petrifikovat ruskou kulturní identitu používáním lidových prvků, dramatisováním klíčových okamžiků ruské historie a vybíráním si typicky ruských postav (sibiřský šaman).

Kateřina k vývoji ruského divadla mezi lety 1772-1790 přispěla tvorbou dvou desítek komedií a komických oper, historickými dramaty, imitacemi Williama Shakespeara i specifickými jednoaktovkami na bázi přísloví. Hry byly sepsány francouzsky a především rusky, přičemž ruština se v té době zatím netěšila příliš velké prestiži jako literární jazyk. Většina carevniných her bývala ještě v roce svého vydání uváděna v divadle v Ermitáži, 15 her se objevilo anonymně v edici *Ruského divadla (Rossijskij t'ěatr)* spravované kněžnou Jekatěrinou Romanovnou Daškovovou.⁵⁹

1985, s. 96.

⁵⁶ Cit. dle: O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 10.

⁵⁷ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 7./18. 5. 1791, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 525-6.

⁵⁸ BATES A. (ed.), *The Drama: It's History, Literature and Influence on Civilization*, 18. svazek, London 1906, s. 46-54; Kateřina v dopise Voltairovi z 6./17. 10. 1772, REDDAWAY, W. F. (ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 171.

⁵⁹ O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 10; Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 18./29. 4. 1785,

Kateřina napsala svých prvních pět neoklasických komedií - v tomto žánru byla nejsilnější - mezi lety 1771-1772. Hry byly vydány jejím sekretářem pro literární záležitosti Ivanem Perfiljevičem Jelaginem. Všechny pět her obsahuje podtitul „vytvořeno v Jaroslavli“.⁶⁰ K první a nejznámější hře *Ó ty časy! (O vremja)*, je ještě připojeno: „v časech moru“. Kateřina však v době sepsání komedie v Jaroslavli, kde tehdy skutečně zuřila epidemie, nepobývala, což svědčí o jejím manipulování s vlastním anonymním charakterem. V té době se však mor přibližoval i k Moskvě, přičemž toto město pro carevnu symbolizovalo vše, co je v zemi potřeba změnit. Kateřinina nechuť k Moskvě později přerostla v odpor, jeho obyvatele považovala carevna za nevhodně zpátečnické, bigotní, nevzdělané a pověřivé, což byly všechny vlastnosti, jež Kateřina ve svých hrách zesměšňovala. Podtitul „napsáno v Jaroslavli v časech moru“, tedy odkazuje na fakt, že zatímco v Jaroslavli zuří fyzická nemoc, Moskva je postižena nemocí duchovní.⁶¹

*Ó ty časy!*⁶², je komedie o třech dějstvích s prostou zápletkou, jež se povětšinou objevuje i v následujících hrách. Carevniny názory jsou personalizovány v charakteru myslitele hry pana Nepovrchního (Nepustov), který pomáhá svému mladému příteli získat ruku dívky, jejíž babička, paní Svatoušková (Chanžikina) je proti sňatku. Paní Svatoušková je bigotní, pokrytecká, hloupá, lakomá a krutá stará dáma. Její dvě společnice, paní Žasnoucí (Chudikina) a paní Drbající (Vestnikova) jsou poté personifikací dalších neřestí: pověřivosti a vášně pro fámy a drby. Všechny tyto vlastnosti jsou terčem autorčiny kritiky, a to nejen v této hře. Postavy jsou typizovány, už jejich jména napovídají o jejich slabostech. Paní Svatoušková vidí ve všem špatné znamení (kobylinky jsou znamením smrti, pondělí jako nešťastný den), paní Žasnoucí je zase svírána nesmyslným strachem, jež zabraňuje veškeré její činnosti.⁶³ Pověřivost v této hře stojí v cestě jejímu průběhu a zdárnému ukončení, stejně tak jako stojí v Kateřininých očích v cestě společenské progresi v říši. Též krutost věčně se modlící paní Svatouškové vůči svému nevolníku obrací spontánně sympatie diváků k bezmocnému sluhovi. Opět se zde objevuje klamavý Kateřinin sentiment, že nevolnictví není záležitostí institucionální, nýbrž individuální záležitostí každého vlastníka, jež má být

GROT, I. K. (ed.) SIRIO, 23. svazek, Sankt-Peterburg 1887., s. 328.

⁶⁰ PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek; O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 28.

⁶¹ ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 50.

⁶² PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. 3-48; KELLY, C., *Sapho, Corinna, and Niobe: genres and personae in Russian women's writing, 1760-1820*, in: Gheith, J. M., Barker, A. M.,(ed.), *A History of Women's Writing in Russia*, s. 55.

⁶³ O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 36.

probuzen prostřednictvím hry k spravedlivému zacházení s nevolníky. Jak už napovídá titul, hra odkazuje na dobu, ve které Kateřininy postavy žijí a především, na staré časy, na něž se tři záporné ženské postavy vždy zpátečnický odvolávají.⁶⁴ Ruský kulturní vývoj je charakteristický neustálým se vymezováním vůči předchozím periodám, proto i Kateřina roku 1772 chápala to, co zatím během své vlády dokázala, jako dostatečné k tomu, aby se vymezila vůči starým tendencím a smýšlení a hrdě učinila krok vpřed. V rámci Kateřininych reforem nebylo třeba a nebylo adekvátní se ohlížet do minulosti, a to také carevna ve hře kritizuje. Anachroničnost smýšlení není pouze otázkou konzervatismu, může totiž způsobit nebezpečné situace ve hře (pochybování nad užitečností doktorů v případě onemocnění postavy), respektive v carské říši. Kateřina v tvorbě komedie nezapře inspiraci soudobými německými komediemi,⁶⁵ ale na rozdíl od nich prohlubuje povahové vlastnosti jednotlivých postav na úkor prosté zápletky příběhu a ve prospěch pro diváky snadnějších odkazů na typické ruské neřesti té doby.

Druhá Kateřinina hra *Svátek paní Bručounové (Iminiani gospozhi Vorčalkinoj)*⁶⁶ má obdobnou zápletku, v kritice a satirizování toho, co Kateřina vnímala jako kořeny společenských problémů jde však ještě hlouběji. Záporné postavy jsou zde představovány zbabělci, frankofily (sic), dlužníky, hlupáky a drbnami. Kladné charaktery jsou ty, jež jsou schopny samy sebe i ostatní vidět pravdivě a upřímně. Kritizován je zde nebezpečný konzervativismus a strach ze změn i při vědomí, že by byly prospěšné, varuje se zde rovněž před mystifikujícími fámami, jež odkazují na Kateřininy zkušenosti se samozvanci. Carevna v této hře využívá principu tzv. metateatrálnosti, tedy okamžiku, kdy se ve hře hovoří o divadle. Tohoto principu využívá velice obratně, neboť například nechává své postavy z této hry hovořit o postavách z předchozí hry *Ó ty časy!*, jelikož paní Bručounová je příbuznou dam z předchozí hry. Navíc dochází i na situace, kdy fikční postavy ze hry *Svátek* debatují o reálnosti či fiktivnosti postav z *Ó ty časy!*. Kateřina je pomocí tohoto principu ve hře sama zmíněna v souvislosti se svým anonymním autorstvím hry *Ó ty časy!*. Je zde často zobrazována též zaslepenost záporných postav, jež se vysmívají ostatním, přičemž se současně jim vysmívá publikum. Kateřina divákům nenastavuje zrcadlo přímo jako Gogol o něco později, ale zprostředkovaně skrze prozíravé služebné⁶⁷ se zdravým selským rozumem,

⁶⁴ O'MALLEY DONNELLS, L., *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi Vorchalkinoi*, in: Canadian-American Slavic Studies 34, 2000, s. 412; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 116.

⁶⁵ ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 50.

⁶⁶ PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. 49-158.

⁶⁷ Kateřina prvek bystrých služebných uplatňuje 12 let před vydáním v tomto směru převratné Figarovy svatby, blíže viz O'MALLEY DONNELLS, L., *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi*

jež hru moralizující uzavírají, poté co k sňatku mezi mladým párem nakonec šťastně došlo. Hra *Svátek paní Bručounové* je zajímavá i v tom, že se zde objevuje téma cenzury jako rozumného prostředku a přitom právě tato hra byla roku 1893 zakázána z důvodu přílišné vulgárnosti a neznalosti ruského jazyka. To svědčí o tom, že Kateřinino autorství v této době ještě nebylo všeobecně známo, nebo bylo minimálně ignorováno.⁶⁸

Komedie *Předsín vyznamného šlechtice (Peredniana znatnago bojarina)*⁶⁹ obsahuje několik cizích postav. Kateřina se tu střetává se svou německou identitou, ale zjevně se připodobňuje hlavnímu hrdinovi - Rusovi. Toto drama je rovněž protknuto různými narážkami na tehdejší válečné události, německou bojovost a antipatie vůči Francii. Mezi zbylé dvě komedie z „jaroslavské“ série patří ještě *Paní Drbající a její rodina (Gospoža Vestnikova s sem eju)*⁷⁰ a *Tazatel (Voprosite'l)*.⁷¹

Z Kateřininych pozdějších komedií je nejvýraznější, dle jejích slov mezi publikem údajně velice úspěšná tzv. anti-zednářská trilogie - *Podvodník (Obmanščik)*⁷², *Podvedený (Obolščennyj)*⁷³ a *Sibiřský šaman (Šaman sibirskij)*⁷⁴, sepsaná v letech 1785-1786.⁷⁵ První dvě hry jsou variací na Moliérova *Tartuffa* a označují každého, kdo se angažuje v takových pochybných činnostech jako mystice či okultismu za nepochybného hlupáka. *Sibiřský šaman* se koncentruje především na kritiku zednářství a neoplatonismu, ale i buddhismu a orientálních náboženství. Všechny extatické zážitky, jež tyto směry nabízejí, považuje autorka za podvodné.⁷⁶ Mezi další hry patří i několik imitací W. Shakespeara, především Kateřinina adaptace *Veselých paniček Windsorských*⁷⁷ (*Vot kakovo imet'korzinu i bel'e*), *Timona Athénského (Rastočitel' - Marnotratník)* a dvou historických her *Ze života Rurika (Iz žizni*

Vorchalkinoi, in: Canadian-American Slavic Studies 34, 2000, s. 416.

⁶⁸ O'MALLEY DONNELLS, L., *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi Vorchalkinoi*, in: Canadian-American Slavic Studies 34, 2000, s. 425.

⁶⁹ PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. 159-185.

⁷⁰ PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. 187-209.

⁷¹ TAMTÉŽ, s. 225-246.

⁷² PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. 247-288.

⁷³ TAMTÉŽ, s. 289-346.

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 347-416.

⁷⁵ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 3./14. 4. 1785, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 328; O'MALLEY DONNELLS, L., *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, Houndmills 2007 s. 20; Kateřina v dopise J. G. Zimmermanovi z 10./21. 1. 1786, rovněž dopis z 17./28. 4. 1786, *Der briefwechsel zwischen der Kaiserin Katharina II. von Russland und Joh. Georg Zimmermann*, Leipzig 1906, s. 19-20, 28.

⁷⁶ O této komedii se Kateřina rozepisuje v dopise F. M. von Grimmovi z 17./28. 2. 1786, GROT, I. K. (ed.), SIRIO svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 374.

⁷⁷ Kateřina v této adaptaci, označené S. Karlinskym za zcela překrouceného Shakespeara, postavu Falstaffa přeměnila na ruského frankofila, viz KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 87; O'MALLEY DONNELLS, L., *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 20.

Rjurika) a *Počátky Olegovy vlády (Načalnoe upravlenije Olega)*, která byla dle slov Kateřinina literárního sekretáře Chrapovického uvedena poprvé v říjnu 1790.⁷⁸ Brit John Parkinson ve svém deníku popisuje: „byli jsem v divadle a viděli Olega, druh baletu, složený před čtyřmi roky samotnou carevnou(!), uváděný v starých ruských kostýmech...Carevna sama složila několik dalších dramatických děl...Co mě potěšilo ze všeho nejvíce byl ruský tanec, který se zdál být proveden s tou největší ladností a nadšením...Mnoho z písní je ruských...“⁷⁹ Krátká jednoaktová zdramatizovaná přísloví ve francouzštině vznikala během cesty po Krymu roku 1787 uprostřed Kateřinina kroužku přátel.⁸⁰

Mezi další Kateřinina nedramatická díla patří naučné pohádky psané pro vnuky Alexandra a Konstantina⁸¹, *Antidote*, což je rozsáhlá a poměrně monotónní prozaická obrana ruské říše z roku 1770, ohrazujíc se proti ostré kritice abbé d'Auteroche v jeho díle *Voyage en Sibérie*⁸², téměř čtyřsvazkové dílo s poněkud ironickým názvem *Poznámky týkající se ruské historie*⁸³ a konečně slavné francouzské *Paměti*. *Paměti* se vyznačují poměrně přirozenou, subjektivní snahou ospravedlnit svou činnost v době, kdy byla Kateřina ještě velkokněžnou. Proto nelze všechny informace z nich pojímat seriózně, nicméně se carevniny memoáry vyznačují dynamickým stylem, který dokáže čtenáře zaujmout.⁸⁴

Co se týče již zmíněných debat o Kateřinině autorství, vyskytují se zde určité pochybnosti spjaté s vyspělostí jejího ruského literárního jazyka. Nikolaj Novikov ve svém periodiku *Trubec* hovořil o autorce *Všelijakého všelicos*: „Celé její provinění spočívá ve skutečnosti, že

⁷⁸ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 349; o historické hře s hudebními vložkami *Počátky Olegovy vlády* se Kateřina vyjadřuje, že její zpěvy (chóry): „jsou nejkrásnější na světě“, Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 7./18. 5. 1791, GROT, I. K. (ed.), SIRIO svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 525; popis této hry poskytuje francouzský básník a carský sekretář Charles MASSON, *Mémoires secrets sur la Russie pendant les régnes de Catherine II. et de Paul I.*, Paris 1859, s. 87; rovněž popis historické hry připisované Kateřině na petrohradském dvoře, s největší pravděpodobností jde znovu o *Olega* podává britský obchodník William THOMSON, *Letters from Scandinavia on the past and present state of the northern nations of Europe*, London 1796, s. 98-103.

⁷⁹ COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794*, John Parkinson – *The Diary of his Travels*, London 1971, 57-58.

⁸⁰ KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 89; O'Malley Donnels, L., *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, Houndmills 2007, s. 20.

⁸¹ Kateřina v dopise F. M. Grimmovi z 2./13. 6. 1782, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 239.

⁸² PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 6. svazek; REYFMAN, I. *Catherina II. as a Patron of Russian Literature*, in: WHITTAKER, C. H., (ed.) *Russia Engages the World, 1453-1825*, London 2003, s. 57; E. M. Falconet v dopise Kateřině z 29. 5. 1771, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine*, s. 147.

⁸³ Dílo, kromě obsáhlého popisu ruských dějin do 15. století, obsahuje též množství chronologických pomůcek týkajících se vlád jednotlivých panovníků nejen na území impéria, ale i v ostatních evropských a asijských zemích, včetně „Bohemie neboli Čech“, viz PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 7.-10. svazek.

⁸⁴ Viz *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993.

je neschopna vyjádřit se v ruštině a nedokáže zcela porozumět ruskému textu“.⁸⁵ Názory literárních historiků se různí, přičemž je možné se z nich dovědět, že Kateřina neuměla psát správně v žádném jazyce, nebo, že autorství jejích her nesahá dále než k pouhé ideji hry.⁸⁶ Alexandr Nikolajevič Pypin ve svém jedenáctisvazkovém souhrnu Kateřininých děl tvrdí, že pracoval se skutečnými Kateřininými rukopisy, které však opravdu nejsou v určitých místech gramaticky korektní.⁸⁷ Kateřina se v mládí za Alžběty Petrovny učila velmi horlivě, ale zřejmě neměla nejlepší prostředky ke správnému studiu ruského jazyka.⁸⁸ Literární historik Marcus Levitt totiž tvrdí, že v té době ještě nebyl plně normalizován ani ruský pravopis ani gramatika. V současné době je sdílen názor, že Kateřina své hry skutečně napsala sama, avšak s nemalou asistencí svých literárních sekretářů Ivana Perfiljeviče Jelagina, Grigorije Vasiljeviče Kozického a Alexandra Vasiljeviče Chrapovického, jež rovněž byli literáti, a kteří se zřejmě starali o pasáže obsahující prvky ruského folkloru a provinčních dialektů.⁸⁹ V deníku A. V. Chrapovického se objevují zmínky o tom jak „přepisoval“ jednotlivá dějství her, což by svědčilo o faktu, že pouze upravoval a formalizoval rukopisy samotné carevny.⁹⁰

Kateřina velice často formovala svou osobu před veřejností v rámci literární oblasti jako anonymní, přičemž usilovala o to, aby šlo o anonymní mužskou osobu, což pro ní nebylo nic neobvyklého. Maškarní bály založené na premise transvestitismu byly na carském dvoře populární už od dob Alžběty Petrovny⁹¹, Kateřina měla v korespondenci s Voltairem tendenci zaměňovat své zájmeno za mužské. Rovněž v živé korespondenci vedené s Novikovem po vydání její první komedie skrze stránky Novikovova nového periodika *Maliř (Životopisec)* se s oblibou stylizovala do role skromného začátečníka. Ačkoli ve svých hrách naznačovala, že by se vzdělané Rusky měly zapojit do intelektuální osvícenské revoluce, zjevně si

⁸⁵ JEFREMOV, P. A. (ed.), *Truten' N. I. Novikova 1769-1770*, 8. list, 16. 6. 1770, s. 47.

⁸⁶ O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 16.

⁸⁷ PYPIN A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, 1. svazek, s. xlv-xlvi.; Pypinovu zkušenost potvrzuje i Lurana Donnels O'Malley, která v Rusku studovala písemnosti carevniných děl a poznala Kateřinin specifický rukopis na většině materiálu a rovněž mnoho carevniných škrťů a poznámek, dokazující, že se úlohu spisovatelky minimálně v tomto případě pojímala seriózně, viz O'MALLEY DONNELLS, L., „How Great Was Catherine?": *Checkpoints at the Border of Russian Theatre*, in: *The Slavic and East European Journal* 43, č. 1., r. 1999, s. 35.

⁸⁸ Cit. dle O'MALLEY DONNELLS, L., „How Great Was Catherine?": *Checkpoints at the Border of Russian Theatre*, in: *The Slavic and East European Journal* 43, č. 1., r. 1999, s. 35.

⁸⁹ KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 85-86; O'MALLEY DONNELLS, L., „How Great Was Catherine?": *Checkpoints at the Border of Russian Theatre*, in: *The Slavic and East European Journal* 43, č. 1., r. 1999, s. 35.

⁹⁰ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 14-16.

⁹¹ *Paměti carevny Kateřiny II*, Praha 1993, s. 91-93; v písemnostech Josefa Klementa Kounice jako císařského vyslance v Rusku 70. let 18. století se nachází rozvrh večerních činností, kdy maškarády tvoří náplň 11 z celkových 12 večerů, viz MZA, fond G436, inv. č. 1902, fol. 345.

uvědomovala sílu, jenž mohou mít její myšlenky právě v mužském postavení.⁹²

Osobně si troufám hodnotit především Kateřininy komedie, přes všechnu carevnu nepochybně důležitou patronaci a zásluhy o rozvoj umění, jako její největší příspěvek v roli intelektuálky. Ačkoli v nich carevna nezapře zjevnou inspiraci francouzskými neoklasickými vzory a německým dramatickou strukturou, vkládáním ruských lidových žánrů, lokací, zvyků a hlavně ruské mentality i slabostí dokládá skutečný zájem a nepochybnou znalost svého národa. Rusifikací zahraničních děl se stává předchůdkyní dramatického principu „skloněním na naši mravy“, prosazovaného jejím spolupracovníkem Ivanem P. Jelaginem.⁹³ Přestože sama čerpala z francouzských filozofů, její hry jsou kritikou a satirou frankofilství a dalších forem zahraničního vlivu. V upevňování a obraně ruské kulturní identity se nezastaví ani v kritice identity vlastní, tedy svého německého původu. Její komedie neobsahují složité zápletky - sama Kateřina přiznávala, že jsou chabě konstruované – nýbrž je v nich kladen důraz na povahu a vlastnosti postav. Karikováním základních ruských neřestí, bránících zdravému rozvoji ruské říše Kateřina nastavila více než šedesát let před Gogolem zrcadlo svým poddaným jako prostředek korekce a osvícení země. Povýšila žánr komedie na cenný komentář o své době a zároveň zdařile inkorporovala vlastní filosofii. Její nedostatečná znalost ruské gramatiky, tolik kritizovaná, je zde kompenzována ve prospěch výtečného ovládnutí hovorové ruštiny a vybírání vhodných ruských slov⁹⁴, což zapřičiňuje dynamičnost Kateřininy dialogů i přímé řeči. Ve spravedlivé odměně a potrestání postav na konci hry symbolizuje carevna touhu po řádné společnosti pod svým osvíceným vedením.

Právě popsané vlastnosti carevniých děl vedou k poznatku, že Puškinovo pozdější označení Kateřiny jako „Tartuffa v sukních“⁹⁵ není minimálně zčásti pravdivé. Carevna uměla využít osvícenských ideálů k propagandě vlastní osobnosti, jak o tom svědčí například jí vytvořený epitaf sobě samé, ve kterém sice pravdivě tvrdí, že milovala společnost a umění, ale také o sobě vzápětí prohlašuje, že disponovala republikánskými idejemi.⁹⁶ Kateřina, ač horlivá intelektuálka, byla v rámci intelektuálního rozkvětu své země v politických a organizačních ohledech rozporuplná, nedostatečně rozhodná, v podpoře inteligence značně

⁹² O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001, s. 13; o Kateřině vystupování hovoří i William RICHARDSON, vychovatel dětí anglického vyslance v impériu: „s ohledem na její celkový vzhled bylo by nespravedlivé tvrdit, že se vykazuje maskulinními rysy, avšak bylo by též nespravedlivé říci, že má jen rysy ženské“, viz *Anecdotes of the Russian Empire. In a series of letters written a few years ago from St. Petersburg*, London 1784, s. 33-36.

⁹³ KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 92.

⁹⁴ PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907, I. svazek, s. xlvii.

⁹⁵ PUŠKIN, A. S., *Polnoje sobranije sočinenij*, VIII. svazek, Moskva 1949, s. 127; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 142;

⁹⁶ VERNADSKIJ, G. a spol.(ed.), *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, II. svazek, London 1972, s. 396.

nestálá a ve vnější manifestaci svých úspěchů mnohdy skutečně pokrytecká. I francouzský vyslanec rytíř Marie-Daniel Bourrée, baron de Corberon o panovnici prohlásil, že: „*v impériu není lepší herečky než Kateřiny II.*“⁹⁷ Ostatně, pokud je známo, carevna nikdy neprohlásila, že by se jí satirizované neřesti nemohly dotýkat i jí samotné.

Kateřinina počáteční podpora rozvoje kritického smýšlení, počáteční tolerance bezprecedentních prvků veřejného mínění i patronát nad takovými autory jako byli Novikov či Denis Ivanovič Fonvizin svědčí o radikálnějších záměrech transformovat ruskou říši i o přidržování se určitých osvícenských tezí o svobodomyšlnosti. Po vypuknutí revoluce ve Francouzském království se však výrazně změnila politická situace, a tím i přístup carevny k radikálním autorům. Jakmile proto carevna rozpoznala, že jejich myšlenky jakkoli překračují pevně stanovené meze kritiky vlády a panovníka, dokázala být velmi neoblomná a schopná blokovat vše, co do té doby povolovala. Alexandr Nikolajevič Radiščev a další autoři sice vznášeli kritické poznámky ke stavu země a carevna byla dozajista dostatečně inteligentní na to, aby si uvědomila, že mají ve velké míře pravdu, ale v zájmu udržení daných vládních podmínek pro ní bylo logické a přirozené jejich nebezpečnou činnost potlačit.

V jejich hrách, jež opravdu nejsou vrcholnými díly své doby, je však skryta ryze upřímná touha pomoci říši⁹⁸, jež celou bytostí přijala za vlastní a najít určitou kompromisní cestu ze sociálních problémů, s nimiž se ruská země potýká částečně dodnes.

⁹⁷ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate français à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, I. svazek, s. 365.

⁹⁸ Nabízí se však samozřejmě otázka, do jaké míry mohl být takový Kateřinin prospěšný úmysl účinný, neboť její hry byly za její vlády povětšinou určeny spíše jen pro divadlo v Ermitáži, kam měl přístup pouze omezenější okruh osob ze dvora, u kterých není příliš pravděpodobný nějaký výraznější entuziasmus pro další šíření morálních vzorů po impériu.

3. Kateřinské školství

Cílem této kapitoly je analýza stavu a vývoje školství v ruském impériu druhé poloviny osmnáctého století. Říše v osmnáctém století byla charakteristická přejímáním a následnou modifikací nejužitečnějších zahraničních vlivů, proto je i v této oblasti důležité zabývat se výraznými evropskými vzdělávacími idejemi, jež nejvíce přispěly ke školským reformám Kateřiny II. a klíčovými zahraničními i domácími osobnostmi, které se zapojily do činnosti na školské reformě.

Na úvod je třeba poznamenat, že úroveň školství v ruské říši v roce 1762, tedy na počátku Kateřininy vlády, byla více než nedostatečná. Podmínky školní docházky, počet škol všech stupňů a druhů i počet žáků neodpovídal v této době neustále se zvyšujícím požadavkům na vyspělý, organizovaný a plně funkční stát s majoritně vzdělanými vyššími vrstvami a minimálně gramotným prostým obyvatelstvem.

Petr I. si jako jeden z prvních uvědomil absolutní nutnost vzdělaných poddaných. O významu, který kladl této sféře svědčí fakt, že během své vlády vydal kolem tří desítek zákonů věnujících se vzdělání.⁹⁹ To především na jeho kroky v oblasti vzdělávání chtěla Kateřina navázat ve více razantních a rapidních formách.¹⁰⁰ V době jejího nástupu na trůn se v říši vyskytovaly obecné školy spravované především lokální církevní správou a dále školy zakládané iniciativními majiteli panství, kteří měli zájem na základních znalostech svých poddaných.¹⁰¹

Pokud jde o vyšší školství, od dob Petra I. existovaly diecézní střední školy, které v roce 1764 navštěvovalo kolem 6000 žáků¹⁰², ovšem především z řad církve. Ta v oblasti vzdělávání zastávala vůči státu dominantní postavení po celé sedmnácté století především díky významné moskevské Slovansko-řecko-latinské akademii, z níž vyšly takové osobnosti raného období ruské vědy jako například Michail Vasilijevič Lomonosov či matematik Leontij Filipovič Magnickij.¹⁰³ Kromě ortodoxních institucí v hlavních městech existovaly i minoritní

⁹⁹ DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 53.

¹⁰⁰ Během vlády Alžběty Petrovny sice došlo k založení první ruské univerzity v Moskvě a sama carevna upozorňovala na neproduktivitu domácího vzdělávání, více se však v této oblasti neangažovala, viz BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 70.

¹⁰¹ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 111.

¹⁰² MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 488; srov. ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 5-6.

¹⁰³ ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, s. 34-37; ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 4; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 53; HARTLEY M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 125.

katolické a luteránské školy. Petr I. věnoval logicky nejvíce prostoru rozvoji své armády, proto bylo odborné školství převážně vojenského a technického charakteru. Dále v impériu existovala síť základních „početních“ škol, ve kterých Petr I. stanovil bezplatnou ale povinnou docházku pro chlapce vyučované aritmetice a geometrii a populárnější, tzv. „posádkové“ školy zakládáné ve třicátých letech, jež navštěvovali synové vojáků rovněž určení pro službu v armádě.¹⁰⁴ K petrohradské akademii věd, vzniklé ve třicátých letech osmnáctého století bylo přivtěleno gymnázium určené však pouze pro osoby neplatící daň z hlavy, tj. především ze šlechtických rodin. Více přístupnější bylo jedno ze dvou gymnázií inkorporovaných k moskevské univerzitě. Zde byla docházka umožněna i potomkům osvobozených rolníků.¹⁰⁵

Během vlád Kateřininých předchůdců postupně docházelo k větší sociální segregaci v rámci vzdělávání a postupnému rozšiřování původně dosti úzce a utilitárně vymezené náplně petrovských škol.¹⁰⁶ Ostatní vzdělávání v zemi bylo pokrýváno spíše soukromými iniciacemi. Většina šlechty byla vzdělávána doma za pomoci často nikoli kompetentních zahraničních učitelů a vychovatelů. Zbylé obyvatelstvo venkova a měst kromě již zmíněných soukromých podniků statkářů a církevních škol zůstávalo negramotné. Kroky Petra I. pro vytvoření ucelené sítě alespoň základních škol se projeví jako těžkopádné. Ačkoli do šedesátých let bylo založeno poměrně dost nových institucí, samotný rozvoj závisel spíše na individuálním přístupu a celkový pohled svědčil o určité chaotičnosti. Země vyžadovala určitý sjednocující systém a doprovodnou energii vyspělé střední vrstvy, o níž se však v době Kateřinina nástupu dá stěží hovořit jinak, než jako o sociální skupině nacházející se v „prenatální fázi“.

Kateřina na Petra I. navázala v jeho snaze vytvořit školství schopné připravovat kompetentní úředníky, profesionální a vzdělané odborníky a důstojníky. Snad jako žádný jiný ruský panovník se široce zabývala tím, co může tvořit dobrou politiku osvícenského monarchy a dominantními cíli její vlády byly řád a určitá pravidelnost ve spravování země. V tomto kontextu si – jako vůbec první skutečně vzdělaný ruský panovník - uvědomovala

¹⁰⁴ ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 5-6; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 56-58; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 12-14; TSCHIZEWSKI, D., *Russian Intellectual History*, Ann Arbor 1978, s. 151; HARTLEY M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, str. 134-135.

¹⁰⁵ BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 46.

¹⁰⁶ Z původně jednoznačně orientovaného a profesionálního šlechtického Armádního (pěšího) kadetního sboru vyšla vůbec první ucelená generace ruských intelektuálů, S. R. Voroncov roku 1789 prohlásil, že absolventi této instituce: „*dokáží zahrát v komedii, psát verše, zkrátka, znají vše, co důstojník jen může ovládat*“, modelovými institucemi podle kterých byly kadetní sbory transformovány byla například Berlínská šlechtická akademie či pařížská Vojenská královská škola, cit. dle: HARTLEY M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 128; viz MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 489, 493; český historik M. ŠVANKMAJER o školách tohoto typu však píše jako o prakticky nejméně úspěšně vedených institucích za Kateřiny vlády, *Kateřina II.: lesk a bída impéria*, Praha 2001, s. 157.

konsolidující moc vzdělávání pro stát. Ovlivněna četbou pedagogicky zaměřených spisů od autorů jakými byli John Locke, François Fénelon či Jean-Jacques Rousseau manifestovala od počátku svůj zájem o vzdělávání. Dokonce i několik děl Jana Amose Komenského bylo na její nařízení přeloženo do ruštiny.¹⁰⁷ V neochotě a ignorantství šlechty spatřovala jednu z největších překážek vzdělávacího procesu, jelikož pro úspěch byla podle ní vzájemná provázanost všech sociálních skupin. Jejím záměrem bylo implementovat tehdejší módní pedagogické koncepce vhodně v rámci daného stavu ve své zemi, přičemž se mohla nechat inspirovat již v té době poměrně vyspělými školskými soustavami Francie, Anglie či střední Evropy.¹⁰⁸

Kateřiným nejbližším spolupracovníkem a poradcem v oblasti vzdělávání po první léta její vlády se stal Ivan Ivanovič Beckij (1704¹⁰⁹-1795). Beckij byl nelegitimním synem knížete Ivana Jurjeviče Trubeckého¹¹⁰. Na jeho kariéru měly velký vliv blízké kontakty nejen s vlivnou rodinou Trubeckých, ale i s Voroncovovými, Golycinovými a dalšími mocnými klany. Dostalo se mu dobrých prostředků ke vzdělávání, procestoval rakouské a německé oblasti, Itálii, Španělsko, Holandsko a Francouzské království, kde se seznámil se zde existujícími školami a dalšími institucemi a navázal kontakty s francouzskými encyklopedisty. Díky tomu si jej začala více všimnout Kateřina, jež ho dle svých slov považovala za přítele už v padesátých letech.¹¹¹ Už během 60. a 70. let měl dle svědectví Beckij na carevnu skutečně veliký vliv.¹¹² To díky němu se ruská vzdělaná elita mohla poprvé seznámit s *Encyklopedií* v její originální podobě. Přivezl totiž z cest dvě sedmisvazkové kopie díla.¹¹³ Beckému carevna nesvěřila

¹⁰⁷ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 73; o Komenského vlivu na ruské školství viz TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 76-80 in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹⁰⁸ O středoevropských tendencích ovlivňujících zásadně Kateřininu školskou reformu osmdesátých let pojednává (v českém prostředí vzácně) F. STELLNER, *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: *Slovanský přehled* 97, r. 2011, č. 3-4, s. 409-424.

¹⁰⁹ Kateřina v korespondenci s Grimmem uvádí roku 1795, že Beckij zemřel v 93 letech, tj. narodil by se roku 1702, Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 31. 8./11. 9. 1795, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 644.

¹¹⁰ Vytvoření Beckého příjmení zkrácením příjmení jeho otce se pak stalo obvyklým i pro další nelegitimní potomky, viz KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: Ab Imperio, r. 2008, č. 2, s. 133; BILLINGTON, J. M., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 229; francouzský vyslanec rytíř Marie-Daniel Bourrée, baron de Corberon píše: „...Beckij neboli Beckoj je nemanželským synem Trubeckého. Není to zde hanbou, nemanželským synům se obvykle uznává část jména, jako Beckoj od Trubeckoj, Licyn od Golycyn apod.“ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, II. svazek, Paris 1901, s. 8.

¹¹¹ *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993, s. 155.

¹¹² JEROŠKINA, A. N., *Administrator ot kultury (I. I. Beckoj)*, in: Puškarev, L. N., (ed.) *Russkaja kultura poslednej treti XVIII veka – vremeni Jekateriny Vtoroj*. Sbornik statej, Moskva 1997, s. 74.

¹¹³ KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.* in: Ab Imperio, r. 2008, č. 2, s. 133 – v tomto článku autor tvrdí, že jeden exemplář byl určen pro Akademii věd; A. N. Jeroškina píše, že tento exemplář Beckij daroval Akademii umění, což se

pouze poradenství ve vzdělávací oblasti, ale i funkce prezidenta Akademie umění, ředitele Kadetního sboru, správce nově založeného moskevského nalezince¹¹⁴ a institutu pro urozené šlechtické dívky ve Smolném.¹¹⁵ Z vlastních zdrojů navíc financoval některé instituce.¹¹⁶ Beckij pro Kateřinu představoval vhodného, navzdory svým příbuzným poměrně apolitického reprezentanta osvícenství, díky jehož znalostem a kontaktům se blíže seznamovala se vzdělávacími tendencemi doby. Jeho nejznámějším dílem byl *Všeobecný plán pro vzdělávání mládeže obojího pohlaví*, vydaný roku 1764 a volající po univerzálním bezplatném a především základním uzavřeném vzdělání pro dívky a chlapce ve věku pěti až osmnácti let.¹¹⁷ Beckij se opíral o Rousseauovu myšlenku izolace pěti- až šestiletých dětí - neboť v tomto věku již jsou dle něj plně vnímavé a schopné věcem porozumět - od rodinného prostředí, jenž má v tomto směru ambivalentní dopad na rozvoj dítěte jako občana. Pobytem a vzděláváním se v státních internátních školách se dle Beckého děti osvobodí od negativních vlivů zkaženého a negramotného světa.¹¹⁸ Ve vzdělávacím procesu hrála největší roli morálka a daná pravidla. Beckij psal, že: „*Vše dobré a vše špatné ve společnosti vychází pouze z jejího dobrého, či naopak nevhodného vzdělání. To je zcela evidentní a nepopíratelný zákon.*“¹¹⁹ Správnými

jeví vzhledem k Beckého funkci jako pravděpodobnější, druhý exemplář byl darován carské knihovně, viz JEROŠKINA, A. N., *Administrator ot kultury (I. I. Beckoj)*, s. 75, in: Puškarev, Lev, N., (ed.) *Russkaja kultura poslednej treti XVIII veka – vremeni Jekateriny Vtoroj*. Sbornik statej, Moskva 1997.

¹¹⁴ Nalezinec, založený 1764 nespadal pod žádnou státní instituci, byla to čistě soukromá fundace, tím pádem riskantně závislá na soukromé podpoře svých mecenášů, tzn. kdykoli na ní její patroni zapomněli, byla prakticky téměř bez prostředků, viz MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, Londýn 1981 s. 492; rozsáhlý popis nalezince včetně jeho organizace s poměrně pozitivním hodnocením podává britský duchovní William COXE, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, II. svazek, London 1784, s. 62-68.

¹¹⁵ O I. I. Beckém navzdory jeho poměrně signifikantnosti během především první poloviny Kateřiny vlády nepojednává žádná konkrétní publikace, kromě staršího titulu P. M. MAJKOVA, *Opyt jeho biografii*, Petrohrad 1904, informace z anglosaského prostředí lze nalézt např. viz RANSEL, I., *Ivan Betskoi and the Institutionalization of the Enlightenment in Russia*, in: *Canadian-American slavic studies*, č. 14, r.1980, s. 327-338; BILLINGTON, J. M., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York, 1968, s. 229-232; KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 132-141; subjektivní náhled poskytuje G. I. Rževskaja, *Pamjatnije zapiski*, in: BOKOVA, V., M., SACHAROVA, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitannic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001, s. 42-54.

¹¹⁶ MZA, fond G436, inv. č. 1902, fol. 294; JEROŠKINA, A. N., *Administrator ot kultury (I. I. Beckoj)*, s. 71, in: Puškarev, Lev, N., (ed.) *Russkaja kultura poslednej treti XVIII veka – vremeni Jekateriny Vtoroj*. Sbornik statej, Moskva 1997.

¹¹⁷ DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s.; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 18; KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 135; ALEKSEJEVA, Je. V., *Diffuzija jevropskich innovacij v Rosii (XVII-načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 308; VOLKOV, G. N.(ed.), *Antologija pedagogičeskoj mysli Rossii XVIII v.*, Moskva 1985, s. 148.

¹¹⁸ V podpoře tohoto principu Kateřinu ovlivnily myšlenky britského pedagoga a kaplana anglické čtvrti v Petrohradě Daniela Dumaresq (1712-1805) – dítě je přirozeně náchylné k neřestem a má být přivedeno k tomu, být dobrým občanem, viz APPLEBY, J. H., *Daniel Dumaresq, D. D., F. R. S.(1712-1805) as a Promoter of Anglo-russian Science and Culture*, in: *Notes and Records of The Royal Society of London*, r. 44. r. 1990, č. 1, s. 25-50; SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i rossijskaja škola, vtoraja polovina XVIII v.*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 59.

¹¹⁹ BECKOJ, I. I., *Les Plans et les Statuts des différents Etablissements ordonné par Sa Majesté Impériale*

principy, od kterých se má odvíjet nový způsob vzdělávání jsou: „dobrý příklad, dobrotivé chování, ctnosti osobní i vlastenecké, láska k práci, vědomosti odpovídající věku a přirozeným sklonům a rozvoj schopností dítěte ... obrozením našich poddaných skrze vzdělání založené na těchto principech, vytvoříme, dá-li se to tak nazvat, nové osobnosti, nové rodiče a nové občany, kteří inspirují své děti principy cti, správných mravů a spravedlnosti ... Tyto děti, jakmile se stanou dospělými, přenesou zmíněné principy na své potomky a tak, z generace na generaci po staletí.“¹²⁰ Vedle francouzské teorie se Beckij inspiroval i podobně fungujícími německými ústavami.¹²¹

Kateřina svolala roku 1764 zvláštní komisi, jež se otázkou reformy vzdělávacího systému měla věnovat. Pětičlenná komise, v níž byl pouze jeden Rus, navázala na návrhy I. I. Šuvalovova, který se těmto záležitostem věnoval už za Kateřininy předchůdkyně a vypracovala návrhy na zřízení univerzálního vzdělávacího systému pro všechny pravoslavné poddané carevny kromě nevolníků od pěti až šesti do osmnácti let.¹²² Práce této komise byla však přerušena svoláním známé Legislativní komise, v rámci níž pracovala od roku 1768 samostatná skupina, jež byla pověřena přípravami na plán systému národního vzdělávání. Tato komise zpracovávala informace o stavu školství po celé říši, roku 1771 však její činnost byla znovu ukončena, aniž by se došlo k hmatatelným návrhům a opatřením. Její výsledky se však staly základem pro Kateřininu reformu v osmdesátých letech.¹²³

Carevna i Beckij se rovněž snažili o rozvoj sociálně nápomocných institucí jako nalezinců či sirotčinců. Navzdory problémům těchto ústavů s prostředky a často nebezpečně vysokou mortalitou je zde zjevná a ocenitelná snaha podpořit vytváření střední vrstvy. Děti zde vychované a vyučené byly po propuštění volné a mohly se věnovat řemeslu, obchodu, či dál studovat na univerzitě. V podpoře středního stavu se pokračovalo i založením obchodního učiliště a Kateřininou fundací katedrální školy u sv. Izáka.¹²⁴

Koncem šedesátých let se carevna začala od Beckého myšlenek odklánět. Hlavními slabinami Kateřinina poradce byly především jeho nepraktičnost a přílišné orientování se na vzdělávání elit. Beckij, plně v zajetí svých tvrdohlavě prosazovaných idejí byl úspěšný

Catherine II. Pour l'Education de la Jeunesse et l'Utilité générale de son Empire, II. svazek, Amsterdam 1775, s. 7.

¹²⁰ BECKOJ, I. I., *Les Plans et les Statuts des différents Etablissements ordonné par Sa Majesté Impériale Catherine II. pour l'Education de la Jeunesse et l'Utilité générale de son Empire*, II. svazek, Amsterdam 1775, s. 8.

¹²¹ STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: *Slovanský přehled* 97, r. 2011, č. 3-4, s. 414.

¹²² Návrh se opíral především o pruský školský řád u roku 1763 a myšlenky G. W. Leibnize, viz STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: *Slovanský přehled* 97, r. 2011, č. 3-4, s. 412.

¹²³ MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, Londýn 1981 s. 492.

¹²⁴ Tamtéž, s. 495.

teoretik, ale v dovádění svých plánů do konečné, praktické podoby byl spíše laxní a nerozhodný.

Průběh správní reformy z roku 1775 přivedl carevnu k přesvědčení, že systém vzdělávání bude nutno legálně podepřít a ustanovit, aby se pro příště zamezilo neorganizovanému zakládání škol. Nyní již nešlo o sporadické snahy. Kateřina byla pouze pro systém, jenž bude užitečný státu jako celku. Navíc jí rozrušily alarmující stavy počtu studujících žáků v hlavním městě v kontrastu s, v tomto směru mnohem úspěšnějšími nově připojenými polskými oblastmi.¹²⁵ Od počátečních francouzských idejí se díky radám - paradoxně – Denise Diderota¹²⁶ Kateřina obrátila nejprve k pruskému školskému systému. Poté, co však myšlenkový zakladatel této reformy, reformátor Johann Bernhard Basedow odmítl říši navštívit, stal se klíčovým rok 1780. Kateřina se tehdy v Mogilevu setkala s Josefem II., za něhož roku 1774 došlo k reorganizaci rakouského školství za účasti opata augustiniánského kláštera ve slezské Zaháni Johanna Ignaze von Felbiger, jenž ve statutech pro nově zakládané školy monarchie *Allgemeine Schul-Ordnung* prosazoval větší uniformitu vzdělávání, podílení se všech dětí ve skupině na učebním procesu současně, využívání tabulí a jiných vhodných a názorných pomůcek i systému otázek a odpovědí.¹²⁷ Kateřina se o mogilevské schůzce vyjádřila: „...je třeba říci, že „Normalschulen“ byly včera předmětem našich diskuzí a že, podle toho, co jsem vyslechla, jsou tyto školy vynikajícím nápadem....“¹²⁸

O vhodnosti rakouského třístupňového systému založeného na triviálních, hlavních a normálních školách na bázi vesnic, měst a provincií přesvědčil Kateřinu carevičův učitel matematiky a fyziky, berlínský akademik Franz Ulrich Theodor Aepinus (1724-1802).¹²⁹ Díky němu a prostřednictvím Felbigera byl pro provedení dané školské reformy do země pozván

¹²⁵ SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i sozdanije gosudarstvennoj sistemy škol'nogo obrazovanija v Rossii XVIII v.*, in: Alferov, Ž. I.,(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 145; STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: *Slovanský přehled* 97, r. 2011, č. 3-4, s. 416; ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 19.

¹²⁶ Denis Diderot byl během své návštěvy impéria v zimě 1773/1774 pověřen vypracováním plánu na organizaci základních škol, univerzit a institucí ženského vzdělávání; výsledkem byl plán obsahující požadavky na povinné, bezplatné a pečlivé vyučování na všech stupních, včetně univerzit; Kateřinu prý však nejvíce pohoršila myšlenka studia anatomie nejen pro chlapce, nýbrž i pro dívky, viz JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 46.

¹²⁷ HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 21-22; MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 495; srov. BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 131; LEŠČILOVSKAJA, I. I., *Rusko-serbskie svjazy v oblasti pedagogiki vo vtoroj polovine XVIII v. (F. I. Jankovič de Mirievo)*, in: Tyčinina, L. V.,(ed.), *E. R. Daškova i epocha prosvěščenija*, Moskva 2005, s. 98.

¹²⁸ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 25. 5./5. 6. 1780, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterbrug 1887, s. 180-81.

¹²⁹ HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 21; SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i rossijskaja škola, vtoraja polovina XVIII v.*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 90-94; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II. s. 7*, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887

roku 1782 Srb Theodor Janković (1740/1-1814), ředitel Temešvárské školy pověřený zároveň kontrolou školské reformy v celém Temešvárském banátu.¹³⁰ Josef II. jej ve svém dopise carevně osobně doporučil: „*dala jste mi vědět...že si přejete mít v Petrohradě muže, který by ustanovil a vedl školy, zvané normální a byl by řeckého vyznání...vybral jsem ředitele mých ilyrských škol jménem Jankoviće...je nejenom schopný a vhodný, ale též nemám lepšího podobného člověka natolik obeznámeného s vaším jazykem*“.¹³¹ Obeznámený tudíž se slovanským prostředím a jeho podmínkami byl Janković považován za jednoho z nejlepších pedagogů v habsburské říši. V nově vzniklé ruské školské komisi měl však pouze poradní funkci experta, ačkoli většina inovací závisela na něm.¹³² Cílem komise byla výchova pedagogů, překlady základních učebních textů a reorganizace již existujících škol, které byly postupně začleněny do systému národního školství. Janković byl zároveň mezi lety 1783-1785 ředitelem nově otevřené Hlavní petrohradské školy spojené s učitelským seminářem. Již roku 1784 carevna nadšeně psala Fridrichu Melchiorovi von Grimmovi, že: „*Bohu díky, máme zde v Petrohradě deset „Normalschulen“ a v těchto deseti školách je více než 1000 žáků.*“¹³³ Na projektu, především přípravě a překladu vhodných učebnic se podíleli též ruští pedagogové a vědci: Anton Alexejevič Barsov byl profesor rétoriky na moskevské univerzitě, zabývající se úpravami ruského pravopisu a etymologie a Osip Petrovič Kozodavlev byl Jankovićovým nástupcem ve vedení hlavní petrohradské školy, zároveň pověřený kontrolou a inspekcí škol v petrohradské gubernii. Michail Jevsejevič Golovin, synovec Michaila

¹³⁰ STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: Slovanický přehled 97, r. 2011, č. 3-4, s. 418; SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i rossijskaja škola, vtoraja polovina XVIII v.*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 94; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 34, in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; v Rusku byl známější pod rusifikovaným jménem Fjodor Ivanovič Janković (a s pozdějším šlechtickým přídomkem) de Mirievo, viz LEŠČILOVSKAJA, I. I., *Rusko-serbskie svjazy v oblasti pedagogiki vo vtoroj polovine XVIII v. (F. I. Jankovič de Mirievo)*, in: Tyčinina, L. V., (ed.), E. R. Daškova i epocha prosveščeniya, Moskva 2005., s. 95; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 23; VORONOV, A. S., *Fedor Ivanoviče Jankoviče de Mirievo ili narodnija učilišča v Rossii při imperatrice Jekatěrině Vtoroj*, Sankt-Peterburg 1858, s. 2-5.

¹³¹ Josef II. v dopise Kateřině z 8. 8. 1782, ARNETH, A. (ed.), *Joseph II. und Katharina von Russland, ihr Briefwechsel*, Wien 1869, s. 141; srov. TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 33, in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; stejnou Jankovićovu charakteristiku podává i Kateřina v dopise F. M. Grimmovi z 15./26. 11. 1780, „*doufám, že normální školy, které budu zakládat, a které tak dobře fungují...díky bratru Josefovi, který mi poskytl člověka, jenž založil již sto škol, je řecké víry a mluví rusky lépe než já...přinesou nemalý užitek.*“, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 254; ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 18.

¹³² DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 65; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 34; ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 18.

¹³³ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 5./16. 4. 1784, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 300-301; carevnu údaj o počtu škol i žáků, byť trochu nepřesnému, víceméně odpovídají i infomace v TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 90-91, in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

Vasilijeviče Lomonosova, byl autorem řady učebnic z oblasti fyziky, mechaniky, matematiky a geometrie a příručky o architektuře a zároveň učitelem ve Smolném institutu. Jevgenij Borisovič Syrejščikov jako profesor ruského jazyka na moskevské univerzitě působil též v učitelském semináři a byl pověřen dokončením ruské gramatiky pro nové školy. V duchu Leibnizova imperativu „*Theoria cum praxi*“ měly tyto učebnice praktický charakter, byly bohatě ilustrovány a psány vysoce odborným stylem.¹³⁴

Ukazem o národním vzdělávání z 5./16. srpna 1786 byla přijata zredukovaná, dvoustupňová verze rakouského systému. Dle předchozího rozlišení správní reformy se v újezdských městech měly nacházet tzv. menší, dvouleté, základní školy se dvěma učiteli a vyšší, hlavní školy s šesti učiteli měly být zakládány v centrech gubernií. Vyšší školy byly pětileté, o čtyřech stupních, (přičemž čtvrtá třída byla dvouletá) a kombinovaly primární a střední vzdělávání. Postupně v nich bylo vyučováno čtení, psaní, katechismus, počítání, ruská gramatika, kreslení, světová historie, ruská geografie, mechanika, fyzika a přírodní vědy. Vyšší školy měly mít navíc za povinnost vést knihovnu, přírodovědné exponáty a matematické a fyzikální pomůcky. Školy měly být založeny v 25 guberniích země¹³⁵ Základní příručky katechismu, přeložené Jankovičem jako například Felbigerovy *Povinnosti člověka a občana* byly zesvětštěné, s důrazem na správnou roli člověka ve společnosti tvořené pány a jim podřízenými.¹³⁶ Školní docházka byla společná pro dívky a chlapce, bezplatná, přístupná všem obyvatelům bez rozdílů, samozřejmě kromě nesvobody. Důležité je též poznamenat, že v rámci reformy byly akceptovány jednotlivé etnické menšiny ruského impéria. V ukazu z roku 1786 je psáno: „...výuka může navíc probíhat v jakémkoli cizím jazyce, který bude nejužitečnější pro společenský styk v městské části či správním okruhu, v němž se škola nalézá...“¹³⁷ Tak byla v jižních oblastech Kyjeva a Azova ve výuce poněkud ambiciózně

¹³⁴ SMAGINA, G. I., *Akademijskaja nauka i sozdanijskaja učebnoj literatury v XVIII. v.*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademijskaja nauka v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 19-28; TATÁŽ, E. R. *Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost' akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 106-107; BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 133; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatricy Jekateriny II.* s. 44-51, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹³⁵ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 142-143; JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 51; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatricy Jekateriny II.* s. 93, 98, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹³⁶ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981 s. 497; MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 16; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatricy Jekateriny II.* s. 59-61, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹³⁷ VERNADSKIJ, G. a spol.(ed.), *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, 2. svazek, s. 465.

zahrnuta i řečtina, ve východním Irkutsku a okolí čínština a v muslimských jihovýchodních regionech arabština.¹³⁸ Na druhou stranu, francouzština měla zůstat vyučovacím jazykem jen pro soukromé domácí vzdělávání a její výuka nebyla podporována státem. Kateřina v této době chápala už i francouzštinu pouze utilitárně jako jazyk nevhodný a nepotřebný mezi schopnostmi jejích poddaných.¹³⁹ Ačkoli v této době byla francouzština a francouzská kultura na ruském dvoře a v rámci vyšších vrstev dominantní, carevna v rozhodující okamžik projevila snahu o výraznější národní uvědomění a osamostatnění od zahraničních vlivů prostřednictvím posílení ruštiny jako prvořadého úředního jazyka, což bylo zajisté chvályhodné. Provinciální školy v odlehlejších částech Sibíře měly povětšinou jepičí život, bezpochyby však byl stanoven určitý precedens pro budoucí vývoj. Pověřená komise též modifikovala v rámci reformy i výuku na dříve založených institucích, jako Institutu ve Smolném, kadetních sborech, „posádkových“ a luteránských školách. Jedinou výjimku tvořily školy nacházející se pod Nejsvětějším synodem, které si uchovaly nezávislost.¹⁴⁰

Nepřekvapivě kladla nová reforma důraz na postavení učitelů, na nichž z velké části závisel morální vývoj jejich svěřenců. Jankovič, silně ovlivněn pedagogickými principy J. A. Komenského jmenuje v Ukazu o národních školách v ruském impériu tyto klíčové vlastnosti pedagoga: „*spořádanost, otcovskou lásku, čilost, trpělivost a snaživost*“.¹⁴¹ Zrušeno bylo praktikování tělesných trestů. Učitelé se nyní věnovali celé třídě najednou a základem bylo kompletní ovládnutí daných učebních textů prostřednictvím obrazů a mnemotechnických pomůcek. Byly sestaveny přesné předpisy chování žáků i pedagogů, školy podléhaly představitelům místní správy. Učitelé byli povinni vést pečlivé záznamy o vyučování a žácích a podávat pravidelné zprávy nadřízeným.¹⁴²

¹³⁸ HARTLEY M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 137; KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 150; D. A. Tolstoj uvádí, že tyto jazyky byly Kateřinou roku 1782 potvrzeny k vyučování, ale že žádný z nich na školách ve skutečnosti nebyl realizován, viz TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.*, s. 89; Jankovič sám byl autorem řady publikací, včetně jazykového slovníku, viz BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 315, 349.

¹³⁹ KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 150; srov. TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 89.

¹⁴⁰ MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 22; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 119-122, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 29.

¹⁴¹ *Ustav narodnych učilišč v Rossijskom impeii*, in: VOLKOV, G. N.(ed.), *Antologija pedagogičeskoj mysli Rossii XVIII v.*, Moskva 1985, s. 251.

¹⁴² BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 143-144; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.*, s. 96, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; MARKER, G. *Who rules the Word? Public*

Navzdory zjevné propracovanosti však reformu a její implementaci provázely přidružené problémy, které zavedený ruský školský systém vzdálily jeho úspěšnějším vzorům z habsburské monarchie a Pruska.¹⁴³ Školní docházka sice byla bezplatná, ale také nepovinná. Mnoho obyvatel měst na reformu shlíželo s nedůvěrou a děti do škol nepouštěli. Sociálně citlivá šlechta pak spíše preferovala soukromé vzdělávání než rovnoprávný přístup ke studiu, ačkoli to byla v mnoha případech právě ona, která podporovala školy v jednotlivých provinciích a vzácně zakládala školy určené rolníkům.¹⁴⁴ Kateřina přejala rakouský školský systém, který byl určen pro podobně rozsáhlou a multietnickou říši, důležitá však byla její zjevná neochota adaptovat ty principy, které rakouský systém činily efektivním, což bylo dáno i přirozenou zaostalostí ruských sociálních struktur. Tak se stalo, že některé oblasti nedostaly školy ještě několik let po vydání ukazu a osudy ostatních byly závislé na místních finančních zdrojích, což způsobovalo nerovnoměrnost vývoje.¹⁴⁵ Rakouský systém se opíral o odborné a profesionální spravování škol, zatímco v ruské říši stál v čele lokální správy kontrolující místní školy nekompetentní gubernátor. Průběh reformy v habsburské říši byl rychlejší, neboť zdejší učitele, na rozdíl od jejich východních sousedů, nebylo třeba vzdělávat v tom, co učit, ale pouze jak učit.¹⁴⁶ Habsburská říše měla navíc dostatek finančních prostředků získaných díky zrušení jezuitského řádu, takže bylo možné ustanovit učitelské semináře v každé provincii, kdežto v Kateřina disponovala jediným učitelským seminářem na celé impérium.¹⁴⁷ Při pozdějších inspekcích se navíc ukázalo, že náplň učiva na vyšších školách je neadekvátně náročná potřebám tehdy ještě slabého městského obyvatelstva. Příliš rychlá nařízení a často též nadmíru abstraktní a pro studenty komplikované učebnice znesnadňovaly práci pedagogů, kteří měli tendenci se odchylovat od dané metody vyučování k primitivnějším formám. Inspekce škol dokázala, že méně než 10% studentů v hlavních školách absolvovalo třetí, náročnější ročník studia. To vysvětluje i výraznou dominanci

School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 26.

¹⁴³ Rakouská školská reforma vycházela původně z Pruska, neboť Slezsko, kde působil Felbiger patřilo v té době Prusku, kde už se v 60. letech nacházelo větší množství učitelských seminářů, viz HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 21; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 15, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹⁴⁴ HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 30.

¹⁴⁵ TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 117, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 10; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 25.

¹⁴⁷ HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 22-23, 28; JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 58; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 104, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

menších škol v jednotlivých provinciích nad školami hlavními.¹⁴⁸ Vlivem skutečnosti, že byl z reformy vypuštěn třetí typ škol, obdoba rakouských *Trivialschulen* a rovněž tím, že oba zbývající typy byly v zemi zamýšleny pro městské obyvatelstvo, zcela se upustilo od myšlenky vzdělávání rolníků. Důvodem byly jednak praktické problémy s tím spojené a stejně tak nepřijemná zkušenost nedávného Pugačevova povstání. Rolníci ovšem mohli navštěvovat školy ve městech, čehož někteří z nich využívali. Ostatně, nově zakládané školy byly proponovány jako „národní“, tedy určené pro všechny poddané.¹⁴⁹ Dalším negativem, kterým se ruský systém odlišoval bylo odmítnutí integrovat do nového školského systému iniciativu duchovenstva. S výjimkou kontroly učitelů v hlavních školách a schvalování nových učebnic v rámci školské komise byl klérus v říši spíše izolovaný a apatický a navzdory řadě návrhů se nepřistoupilo k jeho dalšímu vzdělávání pro získání adekvátní pedagogické aprofabce. Je však třeba poznamenat, že vzhledem k nedostatku učitelů z civilních řad, byli především zpočátku nuceně jako pedagogové nabíráni studenti duchovních seminářů.¹⁵⁰

Carevna měla nepříliš osvícenský sklon ze svých zdrojů nepodporovat veřejné školství takovou měrou jako elitní vzdělávací instituce. Institut ve Smolném tak mohl za rok získat desetkrát více, než celé veřejné školství dohromady¹⁵¹ a v letech 1788-91 šlo na vzdělávání zhruba 2,6% z celkového státního rozpočtu.¹⁵² Neefektivnost reformy byla způsobena nedostatečnou silou středního stavu, minimálním počtem kvalifikovaných pedagogů¹⁵³,

¹⁴⁸ MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 27-29; JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 56.

¹⁴⁹ Přitom školy zamýšlené pro rolníky se v původních propozicích z roku 1782 nacházely, HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 26-28.

¹⁵⁰ TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* s. 102-106, in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 22-23; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 27.

¹⁵¹ ŠVANKMAJER, M., *Kateřina II., Lesk a bída impéria*, Praha 2001, s. 156; stejná čísla uvádí též BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 145; výdaje na institut ve Smolném jsou v sumě 100 000 rublů ročně zmíněny rovněž v písemnosti *Memoire a ete fait vers la fin de l'anné 1774* v rámci dokumentů Josefa Klementa Kounice jako císařského vyslance v Rusku v druhé polovině 70. let 18. století, MZA, fond G436, inv. č. 1902, fol. 296; srov. LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, první svazek, Paris 1901, s. 325, II. svazek, s. 323; G. MARKER však vyzdvihuje vládní snahu, když zdůrazňuje, že na veřejné školství v každé provincii mělo být pro začátek určeno 15 000 rublů, *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 33; stejně hovoří v souvislosti s faktem, že se carevna snažila nové školy zajistit alespoň zpočátku J. HARTLEY, *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 136.

¹⁵² BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 146; pro roky 1795 a 1796 lze nalézt už pouze 1, 4% ze státního rozpočtu, viz KUSBUR, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.* in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 153, srov. HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 229.

¹⁵³ Učitelství v zemi nebylo perspektivním zaměstnáním, dle hodnostního systému Petra I. se učitel vyšší školy

prakticky totálním nedostatkem finančních prostředků jednotlivých administrativ vyhrazených na vzdělávací záležitosti, neochotou a častou sabotáží jednotlivých gubernií, nucených zabývat se jinými organizačními úkoly vyplývajícími z nedávné provinciální reformy, nekompetentními a nevzdělanými školskými komisaři a celkovou fixovanou nedůvěrou obyvatelstva.¹⁵⁴ Školská reforma se navíc prováděla poněkud nesystematicky od nejvyšších stupňů vzdělání po nejnižší. V impériu tak nejprve byla založena akademie, univerzita, poté dostatečná síť středních škol a až později se vytvářelo základní školství.

Za Kateřininy vlády bylo založeno celkem 223 nových škol.¹⁵⁵ Průměrný počet studentů studujících na školách od počátku školské reformy se pohyboval mezi 100 000 až 176 730 žáků, z nichž však pouze kolem poloviny školu dokončilo.¹⁵⁶ Deset let od zahájení reformy do konce vlády carevny vystoupal počet žáků ve všech školách impéria, včetně soukromých, z 4398 v roce 1786 na 17 341 v roce 1796. Počet založených škol a učitelů v nich se během tohoto časového rozmezí téměř zdvojnásobil.¹⁵⁷ Kolem poloviny veškeré šlechty získalo během druhé poloviny století základní vzdělání a pouze malá část zůstala zcela negramotná. Do roku 1796 byly rovněž kromě oblasti Kavkazu založeny školy ve všech provinciích země, ačkoli na konci století se ještě ve 250 městech škola nenacházela.¹⁵⁸ Alexandr Vasilijevič Chrapovickij se zmiňuje o pomalém průběhu reformy i v samotné oblasti Moskvy v porovnání s okolními guberniemi.¹⁵⁹ Vezme-li se však v potaz počet obyvatel impéria, který se čtyři roky po carevčině smrti pohyboval kolem 36 milionů obyvatel, jsou výše zmíněná čísla

mohl se štěstím dočkat dědičného šlechtického titulu (osmá třída) po dvaadvaceti letech služby, jejich plat vzhledem k životním podmínkám nebyl adekvátní, navíc byli často proti své vůli nuceni opustit kosmopolitní společnost, na kterou byli zvyklí a přesunout se do izolovaných částí impéria ruští učitelé byli velice často náchylní k útěkům ze služby, alkoholismu a jejich často pochybná morálka a nedostatečné institucionální vzdělání se negativně odráželo na žácích, je však nutné poznamenat, že v takových podmínkách se pedagogické zaměstnání nenacházelo pouze v ruském impériu, viz MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 499; srov. STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: Slovánský přehled 97, r. 2011, č. 3-4, s. 419; TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovaníe imperatrici Jekateriny II.* s. 113, in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887; MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: Russian History, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 30-31; HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 137-138.

¹⁵⁴ MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: Russian History, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 17, 21.

¹⁵⁵ TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovaníe imperatrici Jekateriny II.* s. 125, in: Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

¹⁵⁶ MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: Russian History, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 28; například v Archangelsku během Kateřininy vlády z celkových 1432 dětí ukončilo hlavní školu pouze 52 z nich, HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 139.

¹⁵⁷ ALEKSEJEVA, E. V., *Diffuzija jevropskich innovacij v Rossiji*, Moskva 2007, s. 312-313; W. H. E. JOHNSON operuje s výrazně vyšším počtem žáků v roce 1786, a to s 11088 žáky, srov. *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 263.

¹⁵⁸ HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 29; srov. ALEKSEJEVA, E. V., *Diffuzija jevropskich innovacij v Rossiji*, Moskva 2007, s. 312.

¹⁵⁹ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 349.

téměř zanedbatelná.¹⁶⁰

William Coxe popisoval výsledky reformy: „...žádný z projektů není tak užitečný a hodnotný jako ustanovení škol v každé gubernii, vytvářených komplexně a na základě liberálních principů. V Petrohradě byla založena akademie, která poskytuje přípravu 200 studentům, posílaným poté do provincií jako učitelé...Je jim dvacet let a v Petrohradě zůstávají po tři roky,...Všichni jsou stravováni, ubytováni a vyučováni na carevniny náklady. Na konci jsou tito studenti nahrazeni jinými a sami jsou vysíláni do různých částí Ruska. Dva z těchto studentů jsou vždy ustanoveni v hlavním městě každé gubernie, jeden jako učitel matematiky, druhý jako učitel historie, geografie a přírodovědy. Každý dosazený student má vést další studenty jako pedagogy v menších školách v okolních městečkách. Takto jsou velké školy v hlavních městech závislé na akademii v Petrohradě a každá škola v menším městě závislá na hlavní škole gubernského města. Takovým schématem, pokud bude uskutečněno, bude možné civilizaci z centra efektivně přenést do rozsáhlých periferií impéria“.¹⁶¹

Budeme-li uvažovat v dlouhodobé perspektivě, lze přece jen hovořit o parciálních úspěších školské reformy. Kateřina si byla vědoma, že vzdělávací proces není záležitostí na pár let a na jeho výsledky bude nutné být trpělivá. Nelze jí vytýkat, že svými zásahy „neosvítla“ zbytek, tedy většinu obyvatelstva říše k emancipaci a gramotnosti. V kapitole týkající se vzdělání v *Nakazu* carevna prohlašuje: „...je nemožné poskytnout všeobecné vzdělání tak početnému národu a vychovávat všechny děti v domech tomu určených...“.¹⁶² Nebylo to možné ani kvůli, v té době pevně zakořeněným, zaostalým sociálním strukturám, jak tvrdí znovu William Coxe: „Jak dalece a na jaké úrovni mohou tyto instituce být užitečné lidem tak široce rozptýleným a tak odlišných mravů a zvyků, dokáže jen čas a zkušenosti...I když budou mnohá negativa odstraněna a zavedena řada zlepšení, nelze zároveň předpokládat, že povaha národa se tak náhle změní a že nanejvýš absolutistický monarcha se odváží otrást základními zvyky trvajících století.“¹⁶³ Kateřininým cílem bylo vytvořit nutný vzdělaný základ pro vyspělejší stát, schopný držet v intelektuální a kulturní sféře alespoň trochu krok s vpřed uhánějícími západními zeměmi. A to se jí v znesnadněných podmínkách v konečném výsledku podařilo. Její kroky se projeví jako životnější než reformy Petra I. a zaměřily se na širší základnu obyvatelstva a především na slabé střední vrstvy obyvatelstva, tedy kupce, řemeslníky, úředníky a služebné, kteří pragmaticky využili možností, které jim refoma přinášela. Podíl vzdělávajících se, pocházejících z privilegovaných vrstev se pohyboval pouze kolem jedné

¹⁶⁰ JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 60.

¹⁶¹ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1802, s. 129-131.

¹⁶² REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 271.

¹⁶³ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1802, s. 131.

třetiny. Kateřinská reforma tedy zapříčinila velké změny ve složení žáků, neboť v době vlády Petra právě šlechta spolu s klérem dominovaly jako nejvíce vzdělávané sociální skupiny.¹⁶⁴ Narostl počet vzdělaných odborníků a úředníků a vzdělání se stalo státní záležitostí¹⁶⁵ na rozdíl od minulého století, kdy této oblasti dominovala církev. Pro svůj projekt se carevna rozhodla nechat inspirovat spíše středoevropskou a německou praxí než francouzskou teorií. Germánské sousední země však na tom byly se svými školskými reformami v porovnání s ruskou říší o poznání lépe. Na rozdíl od svých předchůdců carevna respektovala rozličné geografické podmínky svého impéria a akceptovala podíl jedince na vzdělání i možnost formovat svou vlastní osobnost.¹⁶⁶ Na rozdíl od řady svých nástupců naopak umožnila vyšší vzdělání dívek a možnost jejich širšího uplatnění i mimo domácnost.

V Ukazu o národních školách v ruském impériu z roku 1786 mezi demonstrativně ušlechtilými city a generalizacemi probleskuje chvályhodná snaha o více sociální pojetí vzdělávání. V této první skutečné školské reformě, nepočítáme-li kroky Petra, I. jsou viditelné rysy - bohužel prozatím marné – snahy o demokratickou uniformitu a univerzalitu, kdy mají být obyvatelé národa obojího pohlaví a většiny sociálních vrstev přivedeni k vzdělání s jednotnými učebnicemi pod dohledem státu. Kateřinina reforma, jejíž skutečné výsledky se projeví až za vlády Alexandra I. si tedy v rámci výše zmíněných důvodů bezpochyby zaslouží důležité místo v raném intelektuálním vývoji země.

¹⁶⁴ Ke konci století navštěvovalo školy 14% dětí ze střední vrstvy, 12 % dětí obchodníků, 11% dětí vojáků, 11% dětí byrokracie, 5 % dětí státních nevolníků a 2% dětí kléru, školní komise z roku 1782 byla později transformována a stala se základem pro ruské Ministerstvo vzdělání a osvěty od roku 1802, viz DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 66; srov. BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 150; stejné procentuální zastoupení udává též ALSTON, P. L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969, s. 19; srov. HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 30; MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: *Russian History*, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 33; HARTLEY M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 135.

¹⁶⁵ Kateřina zde ovlivněna též myšlenkami Diderotova současníka Louis-René Caradeuc de la Chatolais (1701-1785), který navrhoval eliminovat církev z oblasti vzdělávání, viz BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 92-93.

¹⁶⁶ KUSBER, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II*. In: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 154.

4. Akademické instituce a jejich vědci za Kateřininy éry

V následující kapitole se soustředím především na činnost a význam akademických institucí impéria, stejně tak jako na členy těchto institucí a jejich angažovanost v dominujících vědních oborech doby carevniny vlády. Předpokládán je v tomto případě větší prostor věnovaný zahraničním intelektuálům a interakci se zahraničním vědeckým prostředím obecně. Cílem kapitoly by mělo být zhodnocení potenciálního přínosu ruských vědců v porovnání s přínosem zahraničními vědci, působících v impériu.

Na počátku osmnáctého století byla carská říše z hlediska vědeckého víceméně podobná tabule rase. Teprve snahou o technický pokrok a celkovou sekularizací motivované impulsy učiněné za vlády Petra I. přivedly zemi dosud skutečně nedotknutou seriózními vědeckými projekty na počátek obtížné a ne vždy produktivní cesty za hlubším vědeckým poznáním. Žádná společnost není schopna adekvátního vědeckého rozvoje pokud v ní nejsou ustanoveny určité specializované organizující instituce, jež dokáží zajistit šíření znalostí a především kolem sebe koncentrují určitou mírou intelektu disponující osobnosti. Bez zásadní iniciační role takových institucí, které poskytují vhodné prostředí, inspirují výsledky své činnosti a dodávají impulsy dalšímu vývoji je kontinuální vědecká činnost prakticky nemožná. O ruském impériu, kde se v osmnáctém století příliš výrazných osobností na poli vědy neobjevilo, to platí obzvlášť.

Právě proto jsou chvályhodné snahy s evropskými akademiemi obeznameného Petra I., který, ačkoli se plodů svých snah již nedožil, pouhé dvě dekády po založení pruské Akademie věd v Berlíně inicioval založení stejné instituce pro vlastní zemi. Založení akademie je v rámci Petrovy vlády s ohledem na další jeho činy spíše upozaděno, jedná se však o nařízení, které se z dnešní perspektivy zdá jako jedno z jeho významnějších. Pokud se jedná o stanovisko Kateřiny II., je třeba poznamenat, že k vědě a vědeckým institucím vždy přistupovala se značným respektem a obdivem a byla si jejich přínosu vědoma. Avšak i v druhé polovině osmnáctého století přetrvávající rezistentní postoj vůči kontinuálnímu světskému vzdělávání, zmíněný v předchozí kapitole způsobil, že ani za carevniny vlády se v impériu nenacházela žádná ucelená sociální skupina, jenž by projevila potřebu seriózního vědeckého poznání. Iniciační role na vědeckém poli tedy závisela do značné míry na panovníkovi a na ochotě a schopnosti ruských vzdělavců selektovat aktuální vlivy a poznatky střední a západní Evropy.

Pokud hovoříme o činnosti vědců, je nutné se nejprve seznámit s prostředím, ve kterém se tyto intelektuálové mohli angažovat, neboť úroveň organizace dané instituce má velký vliv na produktivitu jejích členů.

4. 1. Petrohradská Akademie věd a moskevská univerzita

Tak jako ostatní projekty s civilizačními intencemi v historii ruského impéria, potýkala se i Akademie věd v Petrohradě dlouhá desetiletí od svého založení s mnoha překážkami, které měly výrazný retardační dopad na její vývoj v osmnáctém století oproti obdobným ale pokrokovějším institucím v Evropě. Organizace, o které Petr I. snil, že se brzy osamostatní a vyrovná akademiím v Londýně, Paříži a Berlíně byla od počátků závislá na zahraničních vědcích a laxní státní podpoře. Celé tři čtvrtiny členů akademie během první poloviny století byly německy hovořící.¹⁶⁷ S akademií paralelně zřízené akademické gymnázium a univerzita¹⁶⁸ trpěly absolutním minimem studentů a pouze přežívaly. Produktivní činnost narušovaly nejrůznější vnitřní i vnější rozpory instituce, ať už se jednalo o střety zahraničních, především německých akademiků s akademiky ruskými, či spory akademiků obecně s vládními představiteli. Výrazným retardujícím elementem byl rovněž přetrvávající vliv ortodoxní církve, schopné eliminovat jakýkoli zdroj poznatků, které by se neslučovaly s jí proklamovanou teologií.

Přes neustávající komplikace však Akademie věd postupně prokazovala určité pozitivní výsledky činnosti především na poli přírodních věd a zvláště geografie. Za tyto úspěchy vděčila instituce především dlouholeté činnosti špičkových zahraničních akademiků jakými byli švýcarský matematik Leonhard Euler, pruský přírodovědec Johann Friedrich Gmelin a pruský historik Johann Friedrich Müller. Pokud se dá v období mezi vládou Petra I. a Kateřiny II. hovořit o určitých prostředcích přenosu západních znalostí do ruské kultury, pak těmito prostředky disponovala právě Akademie věd v Petrohradě. V období do založení moskevské univerzity v polovině osmnáctého století to byla petrohradská instituce, která

¹⁶⁷ V polovině století bylo ze 107 členů Akademie pouze 34 členů ruské národnosti, ALEKSEJEVA, Je. V., *Diffuzija jevropskich inovacij v Rosii (XVII-načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 290; MARKER, G., *Publishing, printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*, Princeton 1985, s. 46.

¹⁶⁸ Pokud jde o otázku, zda je za nejstarší ruskou univerzitu považována tato akademická univerzita či univerzita v Moskvě založená až 1755: vzhledem k tomu, že akademická univerzita navzdory snahám nevykazovala prakticky žádné výsledky a na konci Kateřininy vlády jako instituce na nějakou dobu zanikla zcela, je moskevská univerzita se stabilnějšími základy, schopnými iniciátory a produktivnější činností považována za skutečně první a nejstarší ruskou univerzitu, viz SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i zaroždenije universitetskogo obrazovanija v Rossii*, in: Alferov. Ž. I. (ed.), *Akademija nauk v istorii kultury Rossii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 73; ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, s. 34-37

navzdory všem problémům a chabé carské podpoře rozšiřovala první seriózní intelektuální impulsy a nové poznatky.

Kateřina na ruský vědecký vývoj nahlížela typicky pragmatickým prizmatem, tj. stejně jako Petr desetiletí před ní si uvědomovala klíčovou roli vědeckého pokroku v ekonomické a vojenské oblasti. Navíc jí s bystrostí v tomto směru vlastní došlo, že podpora vědy a akademických institucí je rovněž dobrým prostředkem k posílení osvícenské sebereprezentace. Ačkoli se carevna instituci nevěnovala permanentně, šikovně si nad ní dokázala udržet poměrně intenzivní kontrolu po celou dobu vlády prostřednictvím prezidenta akademie. Už Kateřinininy předchůdkyně na tento post prosazovaly své oblíbence. Rovněž členové akademické komise velmi často reprezentovali zájmy carského dvora. Chod instituce tak byl intenzivně svázán a závislý na carevně a jejím dvoře.¹⁶⁹

Tato tendence se za carevny zintenzívněla, když Kateřina v šedesátých letech vybrala do čela Akademie hraběte Vladimira Grigorijeviče Orlova, jednoho ze známých bratrů Orlovových. Jak známo, Orlovovi byli především vojáci a vědě příliš nerozuměli. Vladimír Orlov postupně své povinnosti zanedbával natolik, že musel být nahrazen. Otázkou je, zda v tomto případě došlo v řízení Akademie ke kvalitativnímu posunu. Nový prezident, Sergej Gerasimovič Domašněv, průměrný básník, jenž se proslavil jednou ódou na carevnu, byl sice vzdělaný a inteligentní, zároveň se však ve vedení a vůči akademikům projevoval arogantně a autoritativně.¹⁷⁰

Aby carevna eliminovala jakékoli politické intence na její vkus nadmíru agilní a ambiciózní kněžny Jekatěrinu Romanovnu Daškovové, roku 1783 jmenovala na bývalé Domašněvovo místo právě jí. Zároveň se však rozhodla zrušit akademickou komisi, která umožňovala jako jediná samotným akademikům zasahovat do záležitostí instituce. Carevna tak zavrhlá jakoukoli reorganizaci akademie směrem k její větší samostatnosti a završila tak praktickou závislost akademie na státu. Tímto se také petrohradská akademie výrazně odlišovala od podobných evropských institucí. Přestože byla pod státní kontrolou, byla schopna udělit čestné členství Denisu Diderotovi, který kvůli svým názorům nebyl přijat ani do vlastní akademie pařížské, jak o tom psal v děkovném dopise: „*Kdyby byla bývala pařížská Akademie svobodnou, už by tomu bylo dávno, kdy by její výběr opodstatnil ten váš.*“¹⁷¹

Daškovová se už od počátku snažila odlišit od svých laxních předchůdců horlivou snahou pozvednout svěřenou instituci. Na první zasedání akademické konference za svého vedení

¹⁶⁹ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 139.

¹⁷⁰ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 141.

¹⁷¹ D. Diderot v dopise petrohradské Akademii věd z 27. 10./7. 11. 1773, LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 441.

vystoupila, vysvětlující že: „*možná se nemohu porovnávat se svými předchůdci, co se týče mé vzdělanosti a schopností, ale mohu se s nimi měřit v jednotě charakteru vedoucím mě vždy vyplnit své povinnosti a v radosti prokázat náležitou úctu talentu učených osobností.*“¹⁷² Pozitivními výsledky Daškovové opatření na Akademii byla bezpochyby větší péče a zájem o samotné akademiky, výrazná konjunktura publikační činnosti v rámci akademického nakladatelství a popularizace vědy formou veřejných přednášek dostupných všem bez rozdílu stavu. O těchto přednáškách hovořila prezidentka s pýchou: „*Za jediný rok jsem ... iniciovala tři nové kurzy přednášek z matematiky, geometrie a přírodních věd, jež byly pořádány bezplatně pro ty, kteří si je vybrali navštěvovat, přednášené ruským profesorem v našem jazyce. Často jsem se těchto přednášek sama účastnila a byla jsem uspokojena skutečností, že synové zchudlé šlechty, stejně tak jako mladí gardoví důstojníci mají z tohoto podniku užitek.*“¹⁷³ Ze všech akademických ředitelů za Kateřininy vlády se ekonomicky schopné Daškovové jako jediné podařilo udržet stabilní a dokonce plusový rozpočet. Díky její zcestovalosti a členství v dalších akademiích si získala petrohradská instituce řadu nových korespondentů a čestných členů nejen z Francie a německých oblastí, ale též z Anglie, Švýcarska, Itálie, Holandska, či skandinávských zemí. Akademie se dostala do širšího mezinárodního povědomí a získala mnoho zahraničních odborných titulů. Větší pozornost byla věnována akademickým gymnáziím.¹⁷⁴ V důsledku změn v impériu vyvolaných carevninými obavami z přenosu revolučního nebezpečí v devadesátých letech 18. století a nástupu cara Pavla I. Petroviče byla Daškovová zbavena svého postu. Třebaže nikdy neprojevila výraznější zájem o některé z vědních odvětví, intenzivně podporovala a iniciovala projekty talentovanějších akademiků. Daškovové skutečná síla tkvěla ve vynikajících administrativních a řídicích schopnostech. Ač žena a samozřejmě nikoli bez nedostatků, jako například přehnaného sebevědomí a přehlížení některých problémů instituce, řadí se mezi klíčové intelektuály ruské národnosti, kteří se v osmnáctém století podíleli na vedení Akademie.¹⁷⁵

Navzdory řadě různých vládních obstrukcí se Akademie stala organizovaným a organizujícím centrem vědeckého života v zemi. V rámci instituce existovala chemická

¹⁷² Cit. dle: OŽIGOVA, Je. P., *Je. R. Daškova – Direktor peterburgskoj Akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg 1996, s. 94.

¹⁷³ BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkaw, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840, s. 308.

¹⁷⁴ LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 19; OŽIGOVA, Je. P., *Je. R. Daškova – Direktor peterburgskoj Akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg 1996, s. 95-97.

¹⁷⁵ O Daškovové v čele Akademie věd pojednává podrobněji kapitola o ženách

laboratoř, fyzikální a mineralogický kabinet, botanická zahrada, akademické knihkupectví, knihovna i první muzeum v impériu.¹⁷⁶ Během druhé poloviny století Akademie rozšiřovala mezinárodní kontakty prostřednictvím korespondenční činnosti či čestných členů ze zahraničí. O její respektované pozici v mezinárodním kontextu psal švédský astronom Pehr Wilhelm Wargentin prezidentu Akademie Vasiliji Grigorijevičovi Orlovovi, že: „*ne pouze množstvím, ale též kvalitou svých děl vyniká nad ostatními Akademiemi.*“¹⁷⁷ Na evropské civilizaci však instituce zůstávala velmi závislá, o čemž svědčí počet cizinců na postu prezidenta během osmnáctého století, ale i skutečnost, že oficiální akademické dokumenty byly za Kateřininy vlády vedeny v němčině a francouzštině.¹⁷⁸

Akademie byla jedním z klíčových činitelů v rámci procesu plánování a následné implementace školské reformy v osmdesátých letech, na čemž se zúčastnila řada zdejších překladatelů a profesorů. Nepochybně hlavní zásluha Akademie tkví ve vydávání prvních prvních ruských školních učebnic, metodických příruček a překladů zahraničních originálů. Tato angažovanost v rozvoji vzdělávání byla během druhé poloviny století prioritním úkolem Akademie a žádná z podobných vědeckých institucí v Evropě nehrála při procesu vzdělávání národa takovou roli jako právě petrohradská instituce.¹⁷⁹

Pokud se jedná o druhé zásadní středisko vědy v impériu, univerzita v Moskvě, založená roku 1755 ještě za vlády Alžběty Petrovny byla výsledkem patriotických snah malé skupiny velmi schopných a vzdělaných osob rozpoznávajících nedostatečnou intelektuální způsobilost obyvatel impéria a zároveň až přílišnou závislost na odbornících z ciziny. Za hlavního iniciátora moskevské univerzity je spolu s Michailem Vasilijevičem Lomonosovem pokládán především významný aristokrat dvora Alžběty Petrovny, hrabě Ivan Ivanovič Šuvalov. Inteligentní muž s evropskými konexemi a Lomonosův mecenáš, podporující též vědecké projekty na petrohradské akademii, Šuvalov byl spolu s Jekatěrinou Daškovovou zásadní postavou carského dvora, co se týče vědeckého rozvoje země.

Ačkoli by se fundace nové univerzity mohla po úpadku akademické univerzity - a to univerzity v městě, jež bylo v této době považováno za daleko civilizovanější než Moskva – zdát nesmyslná, jednalo se o promyšlený podnik. Jasným cílem Šuvalovova a ostatních bylo

¹⁷⁶ KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademijskaja nauka i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975, s. 21.

¹⁷⁷ P. W. Wargentin v dopise J. A. Eulerovi z 12. 11. 1774, LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 248.

¹⁷⁸ ALEKSEJEVA, Je. V., *Diffuzija jevropskich innovacij v Rosii (XVII-načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 292, 296.

¹⁷⁹ SMAGINA, G. I., *Akademijskaja nauka i sozdanije učebnoj literatury v XVIII. v.*, in: Alferov. Ž. I. (ed.), *Akademijskaja nauka v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 19-21, 35-36; TATÁŽ, Je. R. *Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 103, 106.

ustanovit univerzitu jako ruské centrum pro vzdělávání administrativních a odborných složek společnosti. Tak jako se petrohradská Akademie věd musela dlouho po založení spoléhat na činnost cizinců, tak byla moskevská univerzita od počátků zamýšlena jako ryze ruská instituce. Zatímco studenti na akademické univerzitě disponovali pouze minimální kariévní perspektivou v rámci akademické obce, přitahovala moskevská instituce studenty prostřednictvím různých stipendií a příslibu univerzitního studia jako předstupně k úspěšné státní službě.¹⁸⁰ Jak bude zřejmé později, neznamená to ovšem, že by z moskevské univerzity vycházeli pouze úředníci bez jakéhokoli zájmu o vědu.

Moskevská instituce při nabírání svých studentů těžila především ze starších kulturních tradic svázaných se starobylým městem v centrální části impéria. To její zakladatele rovněž opravňovalo k snahám přivést univerzitu k větší samostatnosti. Hlavní přínos této instituce však spočíval ve skutečnosti, že zde primární činností nebyl vědecký výzkum, ale výuka a studium. Vědou se zdejší členové zabývali rovněž, ale to, co impérium potřebovalo v danou chvíli nejvíce, byla teprve výchova budoucích vědců.

Univerzita se dle Lomonosova návrhu skládala ze tří fakult – filozofické, právnické a lékařské. Studium na filozofické fakultě disponující katedrami filozofie, fyziky, historie a řečnictví a poezie přitom bylo pro všechny na tři roky povinné. Následovaly další čtyři roky studia na zbylých dvou „vyšších fakultách“. Lékařská fakulta zajišťovala spolu s výukou medicíny rovněž výuku všech ostatních přírodních věd.¹⁸¹ Na rozdíl od petrohradské akademie, která se nacházela pod bezprostředním dohledem dvora, byla univerzita odpovědná pouze Senátu a měla tak více volného prostoru k vlastním rozhodnutím. Přesto byla univerzitní rada podřízena některým restrikcím. Novinkou v rámci stavovského přístupu k vyššímu vzdělání bylo, že univerzita umožňovala studium nejen šlechtě, ale i níže postaveným vrstvám středostavovského typu.¹⁸² Zkušenosti petrohradské Akademie, jenž během celých padesáti let své existence neměla ani jednoho člena šlechtického původu jen potvrdily přesvědčení Moskvánů, že umožnění přístupu k vyššímu vzdělání pouze pasivní šlechtě se neslučuje s urgentními potřebami impéria. V rámci univerzity proto byla založena dvě gymnázia, z nichž jedno bylo určeno šlechtě a na druhém studovali synové duchovních, obchodníků apod. Na rozdíl od Smolného institutu byla na obou gymnáziích zvolena stejná učební náplň. Ta se skládala ze tří stupňů: ruské školy, latinské školy a školy nových evropských jazyků. Většina učitelů pro gymnázia vycházela později z absolventů univerzity.

¹⁸⁰ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 132.

¹⁸¹ ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, s. 58.

¹⁸² TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 30-32; PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B. (ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 76-77.

V čele univerzity stál ředitel spolu se svými zástupci. Ředitel byl klasický úředník, nebyl vybírán z činných univerzitních profesorů a měl větší pravomoci než z členů univerzity složená univerzitní rada. Kromě toho, na ředitelovu činnost a aktivity celé instituce dohlížel ještě kurátor. Na schopnostech a přístupu kurátora pak závisel chod celé univerzity.¹⁸³

Za to, že moskevská univerzita přestála první krušné roky své existence vděčí především svému prvnímu kurátorovi a iniciátorovi Ivanu Šuvalovovi. Šuvalov pocházel ze strádajícího šlechtického rodu, který zachránil jen nástup Alžběty Petrovny. Vynikal mírnou, bezkonfliktní a kompromisní povahou, díky níž si udržoval své posty. Ačkoli obdržel pouze základní znalosti v prostém prostředí, po zbytek života se neustále věnoval sebevzdělávání. Hodně cestoval po Evropě, dokázal se dohovorit francouzsky, německy, italsky, ovládal latinu.¹⁸⁴ Byl vášnivým sběratelem uměleckých předmětů a knih. Troufám si Šuvalovova označit za největšího ruského mecenáta osmnáctého století a doslova renesančního člověka. Mnozí ruští vědci, umělci a literáti by bez Šuvalovovy podpory sotva uplatnili svůj talent. Svými bezmeznými aktivitami na několik desetiletí vlády Alžběty Petrovny alespoň částečně eliminoval pejorativní význam pojící se většinou s pojmem favorit.

Přes veškeré své ambiciózní a nacionálně idealistické plány ani na moskevské univerzitě nedošlo během Kateřininy vlády k úspěšnějšímu rozvoji. Univerzita se potýkala již s klasickými problémy ruské vzdělávací sféry, tedy neochotou ruských studentů k pokročilejšímu vzdělávání, s nedostatkem kompetentních ruských pedagogů a tím pádem i s nižší kvalitou výuky. Například na právnické fakultě byl roku 1765 zapsán pouze jeden student a po celé desetiletí zde vyučoval jediný profesor. A za celou Kateřininu vládu nevyšel z lékařské fakulty ani jeden doktor medicíny. Počet studentů se zvyšoval jen velmi pomalu, ačkoli ke konci století již na zdejších gymnáziích studovalo kolem tří tisíc osob. Řadu studentů mohla odradit skutečnost, že moskevská instituce neudělovala univerzitní tituly, pro jejichž získání museli cestovat většinou na univerzity ve střední Evropě.¹⁸⁵ Navzdory počátečním snahám se z moskevské univerzity postupně stal stejně byrokraticky zatížený orgán jako z petrohradské akademie.

¹⁸³ TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 35.

¹⁸⁴ PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B.,(ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 60; ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, s. 51-53.

¹⁸⁵ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 134; ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, s. 60; TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 30.

4. 2. Vědci a akademici za Kateřininy vlády

4. 2. 1. Přírodní vědy

V rámci výčtu nejvýraznějších vědců působících v zemi během carevnina panování je vhodné započít cizincem, díky jehož talentu a mezinárodní reputaci jednoho z největších vědců osmnáctého století byla povznesena úroveň nejen petrohradské akademie, ale též ruské vědy obecně. Mladého švýcarského matematika a fyzika Leonharda Paula Eulera k pobytu v impériu přiměl především neúspěch při zisku postu na basilejské univerzitě a výborné finanční podmínky, které petrohradská instituce zahraničním vědcům s odpovídající autoritou nabízela. Eulerovy četné matematické poznatky, přispěly k vývoji analytické mechaniky a hydrodynamiky, uplatnily se též v oblasti balistiky a navigace. V impériu vydal své zásadní matematické dílo *Mechanica*. Roku 1741 zemi opustil, zřejmě kvůli skutečnosti, že navzdory svým úspěchům nezískal na akademii žádný konkrétní post. Během činnosti na berlínské akademii však neustále udržoval kontakty s Petrohradem. Petrohradská akademie finančně podporovala vydání dalších jeho děl, zatímco Euler v Berlíně vyučoval některé ruské studenty a zajišťoval nový vědecký materiál a publikace pro akademii. Zatímco v Berlíně byla veškerá jeho díla určena spíše pro praktické aplikování, Petrohrad Euler vždy vnímal jako ryze teoreticky vědecké centrum.¹⁸⁶

Už roku 1763 psal Euler o době: „*kdy budu pokračovat ve své činnosti při ruské carské Akademii pod nejvyšší ochranou...*“¹⁸⁷ Eulerův návrat do země za změněných podmínek po Kateřinině nástupu roku 1766 znamenal pro ruskou vědu nový a zásadní impuls, neboť to byl první krok vedoucí k obnovení mezinárodní i národní reputace petrohradské akademie.¹⁸⁸ Euler, silně inspirovaný berlínským prostředím se ihned stal jednou z nejrespektovanějších osob v rámci instituce. Svůj návrat tentokrát podmínil určitým akademickým postem, aby jak mu psal Gerhard Müller, získal „*více úcty a uspokojení u Akademie*“¹⁸⁹ Ve snaze posílit chabý vědecký potenciál, pozval do Petrohradu klíčové německé vědce, Caspara Wolffa a Samuela

¹⁸⁶ WINTER, E., *Entwicklung der Wissenschaften in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung, Halle 1983, s. 61-62; SMAGINA, G. I., *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazi v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemci v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 216; VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 92-94.

¹⁸⁷ JUŠKEVIČ, A. P., WINTER, E.(ed.), *Die Berliner und die Petersburger Akademie der Wissenschaften im Briefwechsel Leonhard Eulers*, Teil I, Berlin 1959, L. Euler v dopise G. F. Müllerovi z 8. 7. 1763, s. 226.

¹⁸⁸ O připravovaném návratu do impéria psal Euler v několika dopisech Müllerovi, viz JUŠKEVIČ, A. P., WINTER, E.(ed.), *Die Berliner und die Petersburger Akademie der Wissenschaften im Briefwechsel Leonhard Eulers*, Teil I, Berlin 1959, s. 222-240; BOSS, V., *Newton and Russia: The Early Influence, 1698-1796*, Cambridge, Massachusetts 1972, s. 211; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 72.

¹⁸⁹ Müller v dopise Eulerovi z období před 19./30. 8. 1763, JUŠKEVIČ, A. P., WINTER, E.(ed.), *Die Berliner und die Petersburger Akademie der Wissenschaften im Briefwechsel Leonhard Eulers*, Teil I, Berlin 1959, s. 234.

Gottlieba Gmelina a dopomohl k postu na Akademii též Petru Simonu Pallasovi. Přesto, že po návratu do impéria Euler zcela oslepl, neustal ve velice produktivní vědecké činnosti, například se angažoval v akademických periodikách, věnoval se též astronomii. Eulerovým velkým přínosem impériu jsou pak rovněž jeho žáci, jež sice samozřejmě nedosahovali kvalit svého mentora, díky získaným znalostem se však uplatnili především v pedagogické, překladatelské a popularizační činnosti pro impérium.¹⁹⁰

Leonhardu Eulerovi vděčí ruská věda za povznesení mezinárodní vědecké reputace akademie věd a výchovu generace schopných matematiků, akademiků a pedagogů. Nelze však tvrdit, že by Eulerovy vztahy s impériem nebyly reciproční. Slavný matematik našel v petrohradské akademii především vhodné prostředí k vědecké činnosti, jak o tom sám hovořil: „*Za takovou kýženou příležitost, díky níž se proslavil, nebyl vděčný pouze doktor Gmelin, ale i já a všichni ostatní, kterým se kdy dostalo toho štěstí působit určitou dobu na ruské carské Akademii. Musíme přiznat nakolik jsme zavázáni za příhodné podmínky, kterých se nám dostalo. Co se mě konkrétně týká, kdyby se mi bylo nedostalo takové vynikající příležitosti, byl bych nucen věnovat se jiným vědám, které by velmi pravděpodobně otupily můj rozum. Jeho Veličenstvo (pruský král Fridrich II.) se mě otazovalo, kde jsem nabyl svých znalostí. Odpověděl jsem zcela podle pravdy, že za všechny své vědomosti vděčím mé práci na petrohradské Akademii věd.*“¹⁹¹ Rovněž historička Judith Chaimovna Kopelevič píše o tom, že: „*vztah Eulera k Akademii věd v Petrohradě byl šťastným pro obě strany.*“¹⁹²

Jediným ruským učencem, který by se s Eulerem dokázal měřit, co se povznesení ruské vědy týče, byl Michail Vasiljevič Lomonosov. Ačkoli zemřel již roku 1765, tedy pouhé tři roky po Kateřinině nástupu, jeho činnost a vědecký odkaz měly nesmírný význam pro vývoj vědy i samotné vědce za carevniny vlády. Pocházel ze severních oblastí impéria, nacházejících se blízko Bílého moře a vyrůstal v rodině schopného, prosperujícího rybáře a obchodníka.¹⁹³ Získal klasické vzdělání na Slovansko-řecko-latinské Akademii v Moskvě, kde se seznámil s tehdejšími vědeckými tendencemi. Na státní útraty studoval na univerzitách v Marburgu a Freibergu, na kterých se věnoval studiu fyziky, chemie a metalurgie.¹⁹⁴ Do

¹⁹⁰ SMAGINA, G. I., *Akademijskaja nauka i sozdanijskaja učebnoj literatury v XVIII. v.*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademijskaja nauka v istorii kultury Rossii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 19; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 72.

¹⁹¹ L. Euler v dopise z roku 1748 či 1749, cit. dle PEKARSKIJ, P. P., *Istorija Imperatorskoj Akademii Nauk v Peterburge*, Tom I., Sankt-Peterburg 1870, s. 265.

¹⁹² KOPELEVIČ, Ju. Ch., *Leonard Ejler – dejstvitelnyj i početyj člen Peterburgskoj Akademii nauk*, in: Alferov, Ž. I., *Akademijskaja nauka v Sankt Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 71.

¹⁹³ ŠUBINSKIJ, V., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 9-10, 22-26; KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademijskaja nauka i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975, s. 3-4.

¹⁹⁴ Viz KUNIK, A. (ed.), *Sbornik materialov dlja istorii Imperatorskoj Akademii Nauk v XVIII veke*, I. svazek, Sankt-Peterburg 1865, s. 153; ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 111-138; BUTORINA, T. S.,

impéria se Lomonosov vrátil obeznámený s řadou seriózních vědeckých projektů a témat doby. Inspirován experimenty mimo jiné profesora petrohradské akademie Daniela Bernoulliho, zabýval se kinetickou teorií plynů, i fyzikálním ztotožňováním objemu a váhy Isaaca Newtona, dále teorií zemských vrstev, elasticitou vzduchu a atmosferickou elektricitou a astronomickými jevy, jeho hlavním polem působnosti však byla fyzikální chemie.¹⁹⁵ Byl přesvědčen, že lze aplikovat fyzikální metody na studium problémů v chemii a zastával názor, že kvalitní chemik, by měl být zároveň dobrým matematikem a fyzikem. V tomto smyslu mu též psal z Berlína samotný Euler dopis plný obdivu: „*Z Vašich prací jsem ke své převeliké spokojenosti poznal, že jste při výkladu chemických dějů šel mnohem dále, než kam sahají běžné zvyklosti chemiků, a že s velikou zkušeností v praxi všude spojujete hlubokou znalost základní fyziky. Pročez nepochybuji, že nepevné a pohyblivé základy této vědy přivedete k plné jistotě, takže ji potom může být spravedlivě dáno místo ve fyzice.*“¹⁹⁶ Jako první chemik vůbec se zajímal o rozdíly chemických vlastností prvků a sloučenin, dvacet let před pojednáními Antoine Laurenta Lavoisiera jako první definoval obecný zákon zachování hmotnosti, který však kvůli nedostatečné výbavě nemohl experimentálně podložit. Zajímal se také o teorii vzniku barev a mozaiku a založil vlastní továrnu na výrobu barevného skla.¹⁹⁷ O zabývání se mozaikou psal Jacobu von Stählinovi: „*práce s mozaikou ..., která se po všechny časy těšila zvláštní úctě, skrze mé snahy za krátký čas získá takovou úctu i zde...*“¹⁹⁸ Poté, co se v čtyřicátých letech stal profesorem na akademii, založil první ruskou chemickou laboratoř a za své pojednání o tvorbě ledovců v Severním moři získal čestné členství na stockholmské akademii věd.¹⁹⁹

Věda podle Lomonosova spočívala v experimentálně ověřených a odpozorovaných faktech, vědecká teorie měla být podložena obecnou hypotézou i empirickou skutečností. Měla mít experimentální základ, ale rovněž disponovat i určitými racionálně filozofickými

M. V. Lomonosov i pedagogika, Archangelsk 1994, s. 81; OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 99-100; KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademija nauk i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975, s. 7-11, 30-31; KARPEJEV, Je. P., *Russkaja kultura i Lomonosov*, Sankt-Peterburg 2005, s. 110-111.

¹⁹⁵ ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 289-301, 329-341; KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademija nauk i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975, s. 51-53; KARPEJEV, Je. P., *Russkaja kultura i Lomonosov*, Sankt-Peterburg 2005, s. 118-124.

¹⁹⁶ Dopis L. Eulera M. V. Lomonosovi z 23. 3. 1748, MISÁRKOVÁ, M. (ed.), *M. V. Lomonosov, Vybrané spisy*, Praha 1955, s. 598.

¹⁹⁷ ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 347; WINTER, E., *Entwicklung der Wissenschaften in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 64; ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 316-324; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 84.

¹⁹⁸ PEKARSKIJ, P. P. (ed.), *Novyje materialy dlja biografii Lomonosova*, Sankt-Peterburg 1860, dopis M. V. Lomonosova J. von Stählinovi z 27. 10./7. 11. 1757, s. 194.

¹⁹⁹ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 112.

rysy. Málolterý z ruských učenců té doby projevil tak horlivé snahy o výchovu mladých ruských akademiků, jako Lomonosov. Jak už bylo řečeno, spolu se Šuvalovem se učenec zasadil o založení moskevské univerzity a po zbytek svého života se jí snažil zajistit řádné místo mezi ostatními institucemi. V rámci iniciace univerzity se mu jako největší příspěvek přičítává idea univerzitního gymnázia, jako intelektuálně zaměřeného typu školy v rámci středního školství a vypracování gymnaziální struktury.²⁰⁰ Věnoval se překladům klasických vědeckých děl do ruštiny a ve čtyřicátých letech zahájil veřejné přednášky z přírodních věd na akademii v ruském jazyce. Marně usiloval o reorganizaci upadající akademické univerzity. 201 Osmnácté století pro něj představovalo věk svobodného a experimentálního výzkumu. Ztotožňoval se s myšlenkou Petra I., že věda tvoří jeden z ze základních prostředků k větší civilizaci vlastního národa a přiblížení se národům ostatním. Roku 1764 napsal: „*Čest ruského národa si žádá prokázat jeho schopnosti i duchaplnost ve vědách, a aby se naše vlast mohla těšit ze svých vlastních(!) synů, ne pouze z jejich vojenské odvahy či jiných činů, ale též z hlubšího vědeckého bádání.*“²⁰²

Lomonosova temperamentní povaha a tvrdošíjně prosazované ideje mu přinesly v životě velké množství nepřátel, včetně například německé většiny na Akademii. Byli to však především ruští akademici, kteří Lomonosovi nerozuměli, nebo nechtěli rozumět. I významný chemik Rumovskij tvrdil, že Lomonosov postrádal skutečné vědecké zanícení a postupy. Jeden ze zahraničních intelektuálů, se kterými si dopisoval byl Euler, a i s ním se Lomonosov často neshodl.²⁰³ Na rozdíl od Eulera se tak Lomonosovi nedají přičíst k dobru snahy o povznesení mezinárodního potenciálu petrohradské instituce. Prakticky jedinou skupinou, která jej za jeho života vyzdvihovala, byla skupina obdivovatelů jeho literární činnosti. Jeho vědecké práce ale například znali v německých oblastech, kde se o nich hovořilo, citovalo se z nich a rovněž byly překládány.²⁰⁴

Současník Alexandr Nikolajevič Radiščev ve své *Cestě z Petrohradu do Moskvy* pokládá Lomonosovo zabývání se matematikou, logikou, fyzikou a chemií za určitý vývojový

²⁰⁰ BUTORINA, T. S., *M. V. Lomonosov i pedagogika*, Archangelsk 1994, s. 86-88; ŠUBINSKIJ, V., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 396-401.

²⁰¹ BUTORINA, T. S., *M. V. Lomonosov i pedagogika*, Archangelsk 1994, s. 82-85; TIMOCHINA, I. M., *Samoibytnej podvižnik prosveščeniya*, in: Goldin, V. I. (ed.), *Michail Lomonosov: učenij-encyklopedist, poet, chudožnik, radětel' prosveščeniya*, Moskva 2011, s. 316-317; ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 304-310; ALEKSEJEVA, Je. V., *Diffuzija jevropskich innovacij v Rosii (XVII-načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 296; KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademija nauk i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975, s. 45-46.

²⁰² Cit. dle: PEKARSKIJ, P. P., *Istorija Imperatorskoj Akademii Nauk v Peterburge*, Tom II., Sankt-Peterburg 1870, s. 847.

²⁰³ ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 350.

²⁰⁴ SMAGINA, G. I., *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazy v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemcy v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 219.

předstupeň jeho angažovanosti pro povznesení ruského jazyka.²⁰⁵ Není možné konstatovat, že Lomonosovy vlastní vědecké projekty výrazněji přispěly světové vědě, už jen proto, že učencovy polyhistorické sklony mu neumožňovaly zkoncentrovat se na jedinou vědeckou oblast. Ztotožňuji se s názorem Alexandra Sergejeviče Puškina, který ve svém díle reagujícím na výše zmíněné Radiščevovo, *Cesta z Moskvy do Petrohradu* tvrdil, že skutečný přínos Lomonosova nespočíval v tom, jak originální a obohacující byly jeho vědecké projekty, nýbrž v jeho neocenitelných snahách v rámci vývoje ruské vědy a kultury. Básníkovým slavným výrokiem byly věty: „(Lomonosov) *Založil první univerzitu. Byl však, lépe řečeno, sám naší první univerzitou.*“²⁰⁶ Lomonosov musel být evidentně velmi pracovitý člověkem, pokud tedy následující věty psané Šuvalovovi nejsou pokusem o vtip: „*Každý člověk si potřebuje od práce oddechnout: proto zanechav svého hlavního díla, hledí s hosty nebo domácími strávit chvíli při kartách, dámě nebo jiných zábavách, někdo i při dýmce tabáku, čehož jsem se já už dávno zřekl, protože jsem v tom nenašel nic kromě nudy. Doufám proto, že i mně bude, jako oddech po práci, již vynakládám na sebrání a sepisování ruských dějin a zušlechťování ruské řeči, povoleno několik hodin denně, kterých bych místo biliáru užil k fyzikálním a chemickým pokusům, jež mi poslouží nejen jako zábava tím, že přinášejí změnu pracovní látky, ale také jako lék, neboť mám při nich i pohyb, a které nadto mohou přinést stejný užitek a čest vlasti jako ony práce první.*“²⁰⁷ Současná historiografie oceňuje především Lomonosův až encyklopedický intelektuální rozsah, iniciátorskou roli na poli ruské vědy a rovněž jeho racionalistická stanoviska, důležitá pro modernizaci země.²⁰⁸

Pokud se zaměříme na jednu z disciplin, ve kterých se Lomonosov angažoval, tedy akademickou oblast astronomie, která se začala jako plnohodnotná věda rozvíjet až za Kateřininy vlády, prvním profesorem astronomie v impériu byl Lomonosův druh Nikita Ivanovič Popov. Popov byl synem nižšího duchovního a na akademické univerzitě se stal žákem zakladatele ruské astronomické školy, významného francouzského astronoma Joseph-Nicolase Delislea.²⁰⁹ Jako akademický profesor se zabýval řadou astronomických jevů, matematikou a překlady matematických učebnic, vytvořil též první neoficiální ruskou příručku geodézie. Roku 1761 vedl astronomickou expedici na Sibiř, jejímž cílem byly

²⁰⁵ RADIŠČEV, A. N., *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, Praha 1954, s. 216-222.

²⁰⁶ PUŠKIN, A. S., *Putešestvije iz Moskvy v Peterburg*, in: Pavlova, G. E., Orlov, A. S., (ed.), Michailo Lomonosov: Žizněopisanije. Izbrannyje trudy. Vospominanija sovremenikov. Sužděnija potomkov. Stichi i proza o něm, Moskva 1989, s. 321, 322-326.

²⁰⁷ Dopis M. V. Lomonosova I. I. Šuvalovovi z 4. /15. 1. 1753, MISÁRKOVÁ, M. (ed.), *M. V. Lomonosov, Vybrané spisy*, Praha 1955, s. 556-557.

²⁰⁸ KARPEEV, Je. P., *O roli M. V. Lomonosova v ruskoj kul'ture*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 73, 81.

²⁰⁹ NEVSKAJA, N. I., *Astronomičeskaja stolica mira*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 242-243.

přípravy na pozorování přechodu Venuše slunečním diskem.²¹⁰

Na rozsáhlém projektu pozorování dráhy Venuše roku 1769, které přilákalo značnou mezinárodní pozornost²¹¹ se podílel též astronom a geograf německého původu Georg Moritz Lowitz, jenž se rovněž věnoval řadě důležitých geografických měření a kartografickým pracím v rámci projektování Volžsko-donského kanálu, kde roku 1774 zahynul během Pugačevova povstání. V roce zmíněného astronomického jevu psal Eulerův syn Johann Albrecht z Petrohradu německému historikovi Augustu Ludwigu von Schlözerovi: „*Je očekáván otec Mayer z Mannheimu, aby se na zdejší observatoři zapojil do společného pozorování Venuše před a po průchodu slunečním diskem.*“²¹² Jednalo se o astronoma a korespondujícího člena akademie, jezuitu českého původu Christiana Mayera, díky němuž akademie navázala dlouhodobý a produktivní kontakt s mannheimskou observatoří. Na ruské impérium poměrně zvláštní nařízení Meyerovi, aby své řeholní povolání zcela nedával najevo a vydával se za pouhého astronoma je zřejmě důsledkem napjaté mezinárodní situace v době před zrušením jezuitského řádu ve většině katolických zemí.²¹³

Dalším zahraničním korespondentem akademie v oblasti astronomie byli ředitel Berlínské observatoře Johann Elert Bode, jehož přínos je nutné ocenit především z hlediska množství nových zahraničních titulů v akademické knihovně. Velmi přínosnou, co se týče sběru vědeckého materiálu a inspirace novými výzkumy byla roční zahraniční cesta do střední a západní Evropy, na kterou byl petrohradskou akademií vyslán astronom a matematik švédského původu Anders Johan (Andrej Ivanovič) Lexell²¹⁴ a ze které do Petrohradu loajálně psal: „...*je mi velkým odškodněním za mé úsilí, pokud mé dopisy mohou sloužit k užitku a pobavení mým přátelům v Petrohradě.*“²¹⁵ Lexellem zmíněné dopisy, které ze svých cest posílal obsahují velmi cenné a podrobné informace o interních podmínkách, členech a pokrocích evropských vědeckých institucí, ale například i vtipy týkající se kvadratury

²¹⁰ NEVSKAJA, N. I., *Nikita Ivanovič Popov 1720-1782*, Sankt-Peterburg 1977, s. 8-10, 13, 47-60, 63-80; OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 23.

²¹¹ Viz LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 114-166.

²¹² J. A. Euler v dopise A. L. von Schlözerovi z 10./21. 4. 1769, WINTER, E. (ed.), *August Ludwig von Schlözer und Russland*, Berlin 1961, s. 248; srov. Ch. Meyer v dopise petrohradské akademii věd z 18. 3. 1769, s. 118 LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937.

²¹³ Viz J. A. Euler v dopise J. K. H. Dreierovi z 3./ 14. 4. 1769, LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 123.

²¹⁴ OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 37.

²¹⁵ A. I. Lexell v dopise J. A. Eulerovi z 7. 1. 1781, LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, s. 490.

kruhu.²¹⁶

Druhou osobností ruského původu v oboru astronomie byl Stěpan Jakovlevič Rumovskij, nejtalentovanější Eulerův žák, profesor a geograf. Rumovskij se narodil jako syn kněze a jako akademik několik desetiletí stál v čele geografického oddělení Akademie²¹⁷ i zdejší astronomické observatoře, kromě toho vyučoval matematiku a vedl veřejné přednášky na témata sahající od astronomie po optiku. Jeho učitel Euler o něm za jeho studentských let v Berlíně prezidentovi petrohradské akademie psal: „... mohu ujistit Vaši Excelenci, že Rumovskij se stane vynikajícím matematikem, pokud mu bude ještě ponechán čas ke studiu.“²¹⁸ Působil jako editor akademických periodik, přeložil Tacitovy *Anály* a byl autorem objasnění některých matematických termínů v rámci vyvíjející se ruské odborné terminologie. Švédská akademie věd jej za jeho zásluhy na poli astronomie zvolila svým členem²¹⁹ Ke konci života byl správcem škol v Kazaňské oblasti.²²⁰ Typický problém ruských vědců, tedy jejich permanentní nedostatek, dokládá svědectví jednoho z cizinců: „Od té doby co tento post (vedoucí místo na astronomické observatoři) zastává profesor a současný akademik pan Rumovskij, nevychoval více než dva žáky a v současné době nemá nikoho, kdo by mu pomáhal; řekl nám, že jeho pokročilý věk mu ani nedovoluje pomyslet na to, že by ještě někoho vzdělával; podotkl, že toto je jediná observatoř v impériu, na které se provádí pozorování...“²²¹

Astronomií se rovněž zabýval Nikolaj Gavrilovič Kurganov, absolvent námořní akademie v Petrohradě. Působil jako profesor astronomie a matematiky až do své smrti v roce 1796. V rámci astronomie byl označován za „jednoho z nejlepších pozorovatelů“.²²² Popularitu si získalo jeho dílo *Pismovnik'*, považované za vůbec první ruskou encyklopedii svého druhu. *Pismovnik'* obsahuje přehled informací z historie, literatury, teologie, geografie i filosofie, ale rovněž oddíly, věnující se různým vesmírným jevům, kde Kurganov mimo jiné progresivně

²¹⁶ Tamtéž, A. I. Lexell v dopise J. A. Eulerovi z 12. 2. 1781, s. 353.

²¹⁷ Toto oddělení bylo dlouhou dobu unikátem mezi evropskými akademiemi a pomohlo petrohradské akademii se v tomto směru více etablovat, navíc se výrazně angažovalo v pořádání vědeckých expedic, viz NEVSKAJA, N. I., *Nikita Ivanovič Popov 1720-1782*, Sankt-Peterburg 1977, s. 31-32; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 109; WINTER, E., *Entwicklung der Wissenschaften in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 63.

²¹⁸ L. Euler v dopise hraběti K. G. Razumovskému ze 7. 7. 1756, JUŠKEVIČ, A. P., WINTER, E.(ed.), *Die Berliner und die Petersburger Akademie der Wissenschaften im Briefwechsel Leonhard Eulers*, Teil I, Berlin 1959, s. 423.

²¹⁹ KOPELEVIČ, Ju. Ch., SMAGINA, G. I., *Stanovlenije meždunarodnyh svjazej Akademii nauk*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 164.

²²⁰ KOSTINA, T. V., *Akademik S. Ja. Rumovskij i Kazanskij universitet: istoriografickij kontekst*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademija nauk v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 83-84.

²²¹ DE PILES FORTIA, A., *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792, Tom troisième – Russie*, Paris 1796, s. 239.

²²² LOMONOSOV, M. V., *Služebnyje dokumenty, pisma 1734-1765 gg.*, Tom desjatyj, Moskva 1957, s. 303.

souhlasil s Newtonovou gravitační teorií.²²³

Na poli matematiky se uplatnil též žák filozofa Dmitrije Sergejeviče Aničkova Vasilij Kondratěvič Aršeněvskij, moskevský profesor na katedře matematiky. Aršeněvskij propagoval svou disciplínu jako důležitou pro každodenní život i z hlediska jejího interdisciplinárního provázání²²⁴ a v jedné ze svých řečí též jako obor klíčový pro další vzdělávání: „*Matematické vědy byly vždy pojímány ve velké úctě. Starověcí filozofové je považovali za hlavní směrnici při prvotním rozumovém vzdělávání a nadějnou přípravnou pomůckou k úspěchům v jiných vědách. Neboť je známo, že filozof Platon nechtěl do své školy přijímat někoho, kdo by neovládal geometrii...*“²²⁵

Akademický kabinet fyziky vedl na počátku Kateřininy vlády vychovatel careviče Pavla, přírodovědec a fyzik německého původu Franz Ulrich Theodor Aepinus, který pro carevnu pracoval také jako poradce v otázce školské reformy. V Moskvě pak fyziku přednášel nadmíru oblíbený profesor, korespondent petrohradské akademie a syn nižšího duchovního Petr Ivanovič Strachov. Strachovovy přednášky byly tak populární a hojně navštěvované, že kvůli nim byla zřízena nová posluchárna. Zorganizoval též první systematická meteorologická pozorování a měření v Moskvě.²²⁶

Prvním a dlouholetým profesorem chemie na moskevské univerzitě, ale i petrohradským akademikem byl syn duchovního, Semjon Gerasimovič Zybelin. Zybelin studoval v Königsbergu, Leydenu a Berlíně a od šedesátých let vyučoval kromě chemie anatomii, chirurgii a teoretickou medicínu. Jako Lomonosův student se angažoval především jako jeden ze zakladatelů ruské pediatrie a lékařské prevence. V jedné ze svých řečí například hovořil o nevhodnosti některých druhů stravy pro malé děti: „*A skutečně není možné hledět bez zármutku na úmrtí v kojeneckém věku, ke kterým neustále dochází, a která jsou, kromě jiných různých příčin, velmi často způsobena hloupostí či neznalostí, když je nemluvnatům v prvních měsících života podávána strava, které je nutno se do určitého věku vyvarovat.*“²²⁷ Mezi studenty byl respektovaný a mezi moskevským obyvatelstvem populární díky tomu, že

²²³ Viz KURGANOV, N. G., *Pismovnik, soderžaščij v sebe nauku rossijsakgo jazyka so mnogim prisovokupleniem raznago učenago i poleznozabavnago veščeslovija*, Sankt-Peterburg 1818, s. 154; BOSS, V., *Newton and Russia: The Early Influence, 1698-1796*, Cambridge, Massachusetts 1972, s. 226-227.

²²⁴ TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 58.

²²⁵ ARŠENĚVSKIJ, V. K., *Slovo o načale, svjazi i vzaimnom posobii Matematičeskich nauk i pol'ze onych, govorenoe Ijunja 30 dnja, 1794*, in: Prokopovič-Antonskij, A. A. (ed.), *Reči, proiznesennyja v toržestvennychsobranijach Imperatorskago Moskovskago Universiteta russkimi professorami onago...*, Moskva 1821, s. 101.

²²⁶ TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 57.

²²⁷ ZYBELIN, S. G., *Slovo o sposobe, kak predupredit možno nemalovažnuju meždu pričinu, sostojavšuju v nepriličnoj pišče, mladencam davajemoj v pervije měsjači jich žizni*, in: Prokopovič-Antonskij, A. A. (ed.), *Reči, proiznesennyja v toržestvennychsobranijach Imperatorskago Moskovskago Universiteta russkimi professorami onago...*, Moskva 1821, s. 173.

zadarmo léčil místní prosté obyvatele. Roku 1771 byl v Moskvě jedním z iniciátorů preventivních opatření proti tehdy zuřící morové epidemii.²²⁸

Zybelinův žák Fjodor Gerasimovič Politzkovskij byl syn vojenského duchovního, doktor medicíny a přírodovědec, studující v Leydenu a Paříži. Stejně jako Zybelin léčil zadarmo moskevské chudé. Jeho úsilím bylo vytvořeno první univerzitní muzeum přírodovědy, které se stalo jedním z nejlépe vybavených svého druhu v Evropě.²²⁹

Na poli anatomie a fyziologie se během Kateřininy vlády v Petrohradě angažoval známý německý vědec Caspar Friedrich Wolff. Wolff, známý jako jeden ze zakladatelů moderní embryologie, pobýval v impériu od roku 1767 až do své smrti v roce 1794. Na rozdíl od Eulera neshledal Wolff Petrohrad o tolik vhodnějším místem pro adekvátní vědecký výzkum a většina jeho klíčových teorií byla formulována již před příjezdem do impéria. Působil zde jako profesor anatomie, přispíval do akademických periodik a studoval anatomii zvířat nacházejících se v akademických sbírkách. Rovněž se zasloužil o reorganizaci akademické pitevny.²³⁰

Na této činnosti se podílel též Wolffův ruský spolupracovník, velice pracovitý akademik a administrátor Alexej Protasevič Protasov. Protasov byl synem vojáka, v padesátých letech byl na studiích v Leydenu a Štrasburku, kde mu byl udělen titul doktora medicíny. Později stál v čele anatomické pitevny a přednášel anatomii na akademické univerzitě. Prakticky uplatňoval své znalosti, když poskytoval lékařskou péči studentům akademických gymnázií. Kromě toho se podílel na redakci sebraných spisů svého kolegy Lomonosova a dvanáct let působil ve funkci sekretáře akademické komise. Na počátku devadesátých let byl kněžnou Daškovovou pověřen vedením samostatného překladatelského oddělení akademie a rovněž byl redaktorem akademického popularizačního periodika *Nové měsíční eseje (Novije ježeměsjačnoje sočiněnija)* koncentrujícího se především na články týkající se přírodních věd. Protasovovy zásluhy spočívají především v překladatelské činnosti na poli lékařské a přírodovědné literatury a v prvních pokusech ustanovit medicínskou terminologii v ruštině. Jako schopný

²²⁸ KULAKOVA, I., *Universitetskoe prostranstvo i jeho obitateli*, Moskva 2006, s. 93; ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999, s. 123-124; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 88; PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B.,(ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 238; WINTER, E., *Entwicklung der Wissenschaften in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 65; TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 54-55.

²²⁹ ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999, s. 223; TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 55.

²³⁰ OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 56-57; LUKINA, T. A., A. P. Protasov, *russkij akademik XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1962, s. 86-90.

překladatel přeložil do ruštiny první medicínskou příručku, do které přispěl řadou vlastních doplňků a poznámek. Jako člen Ruské Akademie sepsal Protasov do etymologického slovníku slova, týkající se anatomie, nemoci a tiskařství.²³¹

Zřejmě největší projekty iniciované petrohradskou akademií v osmnáctém století představovaly vědecké expedice, jež byly podnikány skupinami přírodovědců do východních oblastí impéria. Přínosem expedic bývaly informace týkající se mnoha vědeckých oblastí od mineralogie a botaniky po meteorologii, geografii či etnologii. O náplni ruských expedicí hovořil cambridgeský historik William Coxe: „*Účel a záměr těchto cest je zjevný z instrukcí vydaných Akademií ... Byly nařízeny k provádění výzkumu týkajícího se různých druhů zemí a vod, nejlepších metod kultivace neúrodných a vyprahlých oblastí, lokálních neblahých incidentů lidí a zvířat a prostředků k jejich zmírnění, chovu zvířat, zvláště ovcí, chovu včel a bource morušového, různých oblastí vhodných k rybaření a lovu, minerálů, umění a obchodu ... k provádění astronomických, geografických a meteorologických měření, k určení polohy řek a tvorbě těch nejpřesnějších map, k větší zřetelnosti a preciznosti v pozorování a popisu chování a zvyků různých národností, jejich oděvů, jazyků, památek, tradic, historie, náboženství, a - v krátkosti - k zisku každé informace, která by se hodila k objasnění skutečného stavu celého ruského impéria.*“²³²

Série nejdůležitějších výprav uskutečněných za Kateřininy vlády, tzv. akademických expedic byla vedena mezi lety 1768 až 1774 a byla rozdělena do tří sekcí. V čele hlavní, tzv. Orenburské expedice stál respektovaný přírodovědec Petr Simon Pallas. Berlínčan Pallas, který během výpravy dosáhl Uralu, bajkalských oblastí a Kaspického moře byl neúnavným sběratelem vědeckého materiálu a nových poznatků.²³³ Nebyl pouhým empirikem, svá pozorování se snažil shrnout v obecných přírodovědeckých definicích a zákonech, včetně teorie zemské struktury, díky které je považován za zakladatele moderní geologie, či teorie hybridizace zvířat, se kterou později pracoval Darwin. Své cestopisné zprávy posílal Pallas z expedice do Petrohradu, kde byly publikovány pod názvem *Cesta přes různé kraje ruského impéria 1768-1773 (Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches)*. Po návratu sepsal Pallas dílo *Flora Rossica* a rovněž se na carevninu žádost angažoval na sestavování

²³¹ LUKINA, T. A., A. P. Protasov, *russkij akademik XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1962, s. 8, 31-36, 64-70, 139, 154-159, 164.

²³² COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1787, s. 184-185.

²³³ DONNERT, E., *Russische Forschungsreisen und Expeditionen im 18. Jahrhundert*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung, Halle 1983, s. 87, 90-91; OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 44, 46-47, 53-55; SMAGINA, G. I., *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazy v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemci v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 217.

gigantického komparativního slovníku jazyků a dialektů.²³⁴

Pallas, jenž v impériu strávil téměř čtyřicet let života se po Eulerově a Lomonosově smrti stal osobností pozdvihující svými schopnostmi prestiž petrohradské instituce. Jeho sběratelskou činností bylo velice obohaceno akademické muzeum, které díky tomu získalo popularitu. Petr Pallas je po právu označován za zakladatele ruské zoologie, botaniky a paleontologie.²³⁵

Jeho vědecký odkaz v impériu nebyl zapomenut. Silně jím byl ovlivněn například syn vojáka Ivan Ivanovič Lepechin, rovněž člen akademických expedic, který si svým čtyřsvazkovým cestopisem *Deník cest po různých krajích ruské země* získal mezinárodní uznání. Mohutné dílo obsahovalo cenné a inovativní informace, včetně detailního popisu stovek druhů rostlin a zvířat či bohatého etnografického materiálu týkajícího se sibiřských komunit Tatarů či Baškirců. Kromě této činnosti se Lepechin věnoval též překladům přírodovědeckých spisů, psal články do akademických periodik a mimo jiné byl prvním sekretářem Ruské Akademie. Na památku po něm byly pojmenovány dva druhy hmyzu.²³⁶

Pokud bychom znovu citovali Williama Coxe, zjistíme, jaký význam přiřítal výsledkům vědeckých expedic: „ *V důsledku těchto výprav se snad žádná ze zemí nemůže chlubit takovým množstvím skvělých publikací týkajících se vlastního státu, jeho přírodní produkce, topografie, geografie, historie, chování, zvyků a jazyků různých národů, tak jak byly během několika málo let vydány tiskárnou Akademie věd...*“²³⁷

Na Lomonosovu teorii zemských vrstev navázal první ruský profesor, věnující se vznikajícímu oboru pedologie, Matvej Ivanovič Afonin. Afonin byl šlechtického původu a studoval přírodní vědy na univerzitě v Uppsale jako žák Carla Linnaea. Ovládal němčinu, francouzštinu, švédštinu a dánštinu. Po návratu na moskevské univerzitě přednášel botaniku, zoologii a agronomii, snažil se prosazovat interdisciplinaritu. Věnoval se vývoji zemských vrstev, jako jeden z prvních se pokusil využít vlastností rašeliny a zasazoval se o zachování lesů v rámci venkovského hospodářství.²³⁸

²³⁴ DONNERT, E., *Russische Forschungsreisen und Expeditionen im 18. Jahrhundert*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 90; KOLČINSKIJ, Je. I., *Akademija nauk i stanovlenije jestetstvennoj istorii Rossii*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 106-107.

²³⁵ SIMIN, A. K., *Petr Simon Pallas i jeho kollekcii*, in: Smagina, G. I.(ed.), *Nemci v Rossii: Peterburgskije nemci*, Sankt-Peterburg 1999, s. 66-72.

²³⁶ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 154-155; BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 116.

²³⁷ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1787, s. 185.

²³⁸ PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B.(ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 200-201; VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 160; TICHOMIROV, M. N.(ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s.

Autorem první ruské učebnice přírodovědy, oceňované příručky, jenž se dočkala pěti vydání byl přírodovědec a pedagog petrohradského učitelského semináře, Pallasův žák Vasilij Fjodorovič Zujev. Syn vojáka Zujev, účastník vědeckých expedic, včetně akademické expedice Pallasovy byl především jedním z předních pedagogů své doby a redaktorem literárně-vědeckého měsíčníku vydávaného pedagogickým seminářem.²³⁹

4. 2. 2. Humanitní vědy

Co se týče humanitně zaměřených věd, jejich střediskem byla především moskevská univerzita. Jejimi hlavními ruskými představiteli byla v druhé polovině století generace mladíků, vybraných Ivanem Šuvalovem ke studiu v zahraničí. Tito mladí profesorové vnesli do instituce nové myšlenky. Byli mezi nimi i vystudovaní právníci Semjon Jefimovič Desnickij a Ivan Andrejevič Treťjakov. Syn ukrajinského měšťana Desnickij byl jedním z prvních studentů univerzity, spolu s Treťjakovem byl vyslán na studia na univerzitě v Glasgow studovat matematiku, ale jeho zájem upoutalo právo, které přednášel Adam Smith. V šedesátých letech získal doktorský titul s privilegiem anglického občanství, což bylo v té době považováno u cizinců za poctu.²⁴⁰ Díky iniciativě Michaila Matvejeviče Cheraskova mohl po svém návratu v šedesátých letech přednášet právo v ruském jazyce a v osmdesátých letech dokonce vyučoval angličtinu. Desnickij vystupoval jako horlivý iniciátor systematické výuky a komparativního historického přístupu k právní vědě, která se podle něj opírá o čtyři základní pilíře: římské právo, morální filozofii, přirozené a národní právo. Snažil se propagovat v impériu moderní ideje omezení samoděržavné moci panovníka, nezávislost a veřejnost soudů, rovnost muže a ženy v manželství, rovnoprávnost všech národů ruského impéria a nový přístup k nevolnické otázce, tj. zákaz obchodu s nevolníky a přísnou reglementaci povinností nevolníka vůči pánu. Na žádost carevny přeložil Desnickij *Komentáře k anglickému právu sira Williama Blackstona*. Je považován za zakladatele ruské právní vědy.²⁴¹

Ivan Treťjakov, syn důstojníka z Tveru, se rovněž věnoval právu a také ekonomice. Jeho stať z roku 1772 *Úvahy o příčině nadbytku a postupného obohacování států v starověkých i*

56-57; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 89.

²³⁹ SMAGINA, G. I., *Akademijskaja nauka i sozdanije učebnoj literatury v XVIII. v.*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademijskaja nauka v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 24; RAJKOV, B. Je., *Akademik Vasilij Zujev, jeho žizň i trudy*, Moskva 1956, s. 9, 212-213, 242; KOLČINSKIJ, Je. I., *Akademijskaja nauka i stanovlenije jestestvennoj istorii v Rossii*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademijskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 107.

²⁴⁰ ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999, s. 94.

²⁴¹ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 55-56; ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999, s. 94; TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 49-51; PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B. (ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzglyad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 199-201, 259-260.

moderních národech sepsaná čtyři roky před vydáním Smithova světoznámého díla *Bohatství národů*, potvrzuje, že Tret'jakov, inspirovaný svým pedagogem došel ke stejné ideji jako on, tedy k práci jako základnímu zdroji lidských statků a bohatství země²⁴² posílené intenzivními mezinárodními vztahy, neboť: „*Chudoba země nikdy nevzejde s obchodu s cizinci...*“.²⁴³

Další z Lomonosovových žáků, syn překladatele a pedagoga, moskevský profesor Anton Alexejevič Barsov se angažoval v oblasti jazykovědy a stal se autorem řady učebnic ruského jazyka a ruské gramatiky v rámci školské reformy osmdesátých let. Díky svým skvělým znalostem latiny byl zvolen čestným členem Latinské společnosti v Jeně. Mimo to navázal na dílo rozpracované svým mentorem, když sestavil první sbírku ruských přísloví a pořekadel. Barsov byl rovněž redaktorem univerzitních novin *Moskevské zprávy (Moskovskije vedomosti)* a na univerzitě působil jako cenzor.²⁴⁴

Nejznámějším ruským filozofem působícím za Kateřininy vlády byl moskevský univerzitní profesor, vynikající řečník a pedagog, Dmitrij Sergejevič Aničkov. Aničkov disponující šlechtickým původem a inspirovaný materialistickými tendencemi Lomonosova vyvolal v ruské společnosti pobouření, když zveřejnil svou dizertační práci pojednávající o vzniku náboženství. Ve své ateismem nebývale ovlivněné práci napsal, že náboženství, především křesťanství, vzniklo pouze ze strachu prostých lidí před nepochopitelnými přírodními jevy, a že bylo vždy pouze zneužíváno k ekonomickým záměrům. Jako jeden z prvních v zemi vystoupil na obranu náboženské tolerance. V rámci těchto výroků zaútočil Aničkov na duchovenstvo, které obvinil z ignorantství, šarlatánství a parazitismu. Rozhořčený klérus i většina moskevských profesorů nařídila Aničkovovu spis veřejně spálit.²⁴⁵ Je možné, že za Aničkovovým výrazně antagonistickým postojem vůči církvi stojí i jeho osobní zkušenosti, neboť byl synem úředníka v Troicko-sergijevské lávře a minimálně s „černým“ duchovenstvem byl v mládí v kontaktu. Bezprecedentnost Aničkovových idejí v zemi lze komparovat maximálně s podobně radikálními názory Alexandra Radiščeva.

Na závěr byla ponechána věda, v jejíchž intencích je psána tato práce. V druhé polovině osmnáctého století představoval jakýkoliv pokus o seriózní historické pojednání týkající se

²⁴² DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 88; VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 159; KOGAN, Ju., Ja., *Prosvetitel' XVIII veka Ja. P. Kozelskij*, Moskva 1958, s. 23.

²⁴³ Tret'jakov, I. A., *Rassuždenije o priččinach ozobilija i medlitel'nogo obogaščenija gosudarstv kak u drevnych, tak u nyneščich narodov govorennoje ijunja 30 dnja 1777 goda*, in: ŠČIPANOV, I. Ja, *Izbrannyje proizvedenija russkich myslitelej vtoroj poloviny XVIII veka v dvuch tomach*, Sankt-Peterburg 1952, s. 357.

²⁴⁴ ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999, s. 32; TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955, s. 44-45.

²⁴⁵ PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B., (ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kultury XVIII stoletija*, Moskva 1998, s. 203-205; KOGAN, Ju., Ja., *Prosvetitel' XVIII veka Ja. P. Kozelskij*, Moskva 1958, s. 15-16.

ruského národa velmi obtížnou záležitost, paradoxně obtížnější, než například obdobné pokusy v přírodních vědách. Na rozdíl od poměrně velkého množství vědeckých publikací věnujících se matematice, fyzice a podobným oborům, byť v jiných jazycích než ruštině, základní tituly věnované historii v impériu neexistovaly a pramenné zdroje byly buď nepřístupné, či fragmentární.²⁴⁶ Skutečnost, že se sama carevna věnovala sepisování ruské historie svědčí o naléhavé potřebě historických děl pro určité zaznamenání pokroku země a opodstatnění deklarované prestiže národa v rámci světové historie. Dosavadní výstupy Vasilije Nikitiče Tatiščeva a Michaila Lomonosova nebyly kvalitativně dostatečné a práce ruských autorů knížete Michaila Michailoviče Ščerbatova²⁴⁷ a Ivana Nikitiče Boltina zase byly – i vlivem jejich šlechtického původu - spíše poplatné osvícenským idejím Kateřininy éry.²⁴⁸

Za zakladatele nově směřované ruské historiografie je považován Gerhard Friedrich Müller, dlouholetý německý člen Akademie a jeden z mužů, kteří udržovali během osmnáctého století určitou mezinárodní prestiž petrohradské instituce. Jeho dílo *Sbírka ruské historie (Sammlung russischer Geschichte)* založený na úryvcích ze středověkých kronik, byzantských spisů a západoevropských prací je prvním systematickým souhrnem klíčových pramenů ruské historie. Kromě této pečlivé práce, která poprvé zpřístupnila ruskou historii západoevropské společnosti se Müller zvláště věnoval historii a etnografii Sibíře a patří mu rovněž zásluha na pozvednutí úrovně akademického periodika *Petrohradské zprávy (Sankt-Peterburgskije vedomosti)*.²⁴⁹

Poté, co Müller odešel do Moskvy, jeho místo na Akademii zaujal jeho asistent, další historik německého původu, talentovaný August Ludwig von Schlözer. Jako akademický profesor historie a statistiky, usiloval Schlözer o systematictější výzkum ruských dějin, založený na kritickém přístupu a větším čerpání ze zahraničních pramenů. Stejně jako Müller se Schlözer angažoval v osmnáctém století hojně diskutované „normanské otázce“, tedy otázce původu ruského národa. Schlözer byl správně přesvědčen o švédském původu Rurika a důležité roli skandinávských obyvatel v rámci dějin ruských oblastí. Mladý vědec pobyl v

²⁴⁶ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 167.

²⁴⁷ O Ščerbatovově literární činnosti viz kapitola o literátech.

²⁴⁸ SACHAROV, A. M., *Geschichtswissenschaftliche Forschungen und gesellschaftspolitisches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 112-117.

²⁴⁹ KOPELEVIČ, Ju. Ch., *G. F. Muller i peterburgskaja akademija nauk*, in: Smagina G. I.(ed.), *Nemcy v Rosii: peterburgskije nemcy*, Sankt-Peterburg 1999, s. 479-480; OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 61-64; SMAGINA, G. I., *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazy v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemci v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 214; PEKARSKIJ, P. P., *Istorija Imperatorskoj Akademii Nauk v Peterburge*, Tom I., Sankt-Peterburg 1870, s. 308-430.

impériu pouze šest let, ruské historii se ale nepřestal věnovat do konce života a byl považován za jednoho z největších odborníků na dějiny východní Evropy své doby. Vydal řadu historických a statistických pojednání o ruském impériu.²⁵⁰ O svém zásadním přínosu ruské historiografii byl Schlözer neomylně přesvědčen, jak o tom se samolibostí, mimořádně talentovaným osobnostem občas vlastní, psal po svém návratu do vlasti: „Nyní svět ví o tom, co jsem doposud učinil v službách carské akademie s obětováním vlastního zdraví, nyní víte, jakou budoucnost má ruská historie, když akademie v rámci svého ceněného úsilí podpořila mou horlivost, odjel jsem, aniž bych se nechal vyrušit ignoranty a pomlouvači. Nyní svět ví, že kultura ruské literatury není pouze zásluhou Ruska, nýbrž celé (Ř)říše odborníků, nyní konečně víte, jak mohu a jak chci svým nepatrným dílem přispět k vytvoření tak důstojných záměrů. A já, já nyní triumfuji nad všemi troškaři, rozvraceči, výtkami i hanobením, které mi v budoucnu budou v mém náročném povolání stát v cestě. Předě mnou nikdo, snad vyjma pár lidí v Rusku, netušil, co jsou to ruské letopisy. Sama akademie nevěděla, kolik kodexů měla ve své knihovně ...“²⁵¹ Schlözer zde mimo jiné otevřeně zmiňuje nepochybnou závislost ruských civilizačních snah na evropském kulturním potenciálu.

4. 2. 3. Učené společnosti za Kateřininy vlády

Intelektuálové ruského impéria se neangažovali pouze v institucích jakými byla Akademie věd v Petrohradě či moskevská univerzita, nýbrž rovněž v několika společnostech, které se na rozdíl od výše jmenovaných institucí oficiálně nenacházely pod kontrolou státu, ačkoli měl panovník často zájem na jejich založení a činnosti. Jednou z těchto učených společností byla tzv. Svobodná ekonomická společnost, založená jako jedna z nejstarších společností svého druhu Kateřinou v šedesátých letech. William Coxe mimojiné o vzniku společnosti psal: „Svobodná ekonomická společnost, neboli Společnost pro pozvednutí zemědělství v Petrohradě je příliš důležitá na to, aby byla přehlédnuta. Její původ se vztahuje k následující události: Carevna se jednoho dne u stolu vyjadřovala s vřelostí sobě vlastní o výhodách, které

²⁵⁰ OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995, s. 65-74; RIETZ, H., *Buchhändler und Verleger als Vermittler zwischen russischen und deutschen wissenschaftlern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung, Halle 1983, s. 222.

²⁵¹ Zpráva A. L. von Schlözera z 6. 1. 1768, WINTER, E. (ed.), *August Ludwig von Schlözer und Russland*, Berlin 1961, s. 201.

by plynuly s takové společnosti a poprvé se obrátila se svou myšlénkou na knížete Orlova, který byl právě přítomen. Ve shodě s přáním své paní se on a čtrnáct dalších osob, zčásti osob s titulem a zčásti mužů učených shromáždili v červnu 1765, stanovili si předpisy a zformovali se do řádné společnosti.²⁵² Členy společnosti tedy byli aristokraté, pohybující se na carském dvoře a pečlivě vybraní akademici, kteří se věnovali výzkumu za účelem prosperujícího zemědělství a průmyslu. Jejím cílem byl především zájem na pozvednutí zemědělské úrovně impéria prostřednictvím šíření osvícenských poznatků z oblasti ekonomie a přírodních věd. Výsledky členů publikovala společnost ve svých spisech *Díla (Trudy)*, přičemž důraz byl kladen na praktickou aplikovatelnost nových poznatků. Společnost pořádala řadu esejistických soutěží a veřejných přednášek, vedla veřejnou knihovnu, podporovala stáže ruských studentů za účelem studia hospodářské techniky a proponovala řadu klíčových hospodářských témat včetně nevyhnutelné otázky nevolnictví. Na vznášené opodstatněné otázky týkající se produktivnější práce svobodných rolníků, než nevolníků či vlastnického práva rolníků na půdu sice carevna nebrala ohled, nicméně se řadily k postupně šířícímu se, přestože do té doby spíše humanitně podloženému radikálnímu názoru na téma nevolníků. Ačkoli hlavní slabinou společnosti byla absence přidružené instituce pro vzdělávání expertů na poli agronomie, bylo její zásluhou, že ruské univerzity v devatenáctém století byly schopné nabízet ke studiu obory jakým bylo zemědělství či zemědělské technologie.²⁵³

Kromě Carské ruské Akademie žádná učená společnost neměla stejně dlouhého trvání jako Svobodná ekonomická společnost. Při moskevské univerzitě vznikla roku 1771 Svobodná ruská společnost, jejímž úkolem byl sběr a hodnocení historických pramenů, zabývání se historií jednotlivých ruských lokalit a rovněž snahy o pozvednutí ruského jazyka. Společnost spolupracovala s řadou ochotných laiků, její činnost však zůstala bez konkrétních výsledků a její úlohu, především po lingvistické stránce převzala Carská ruská Akademie.²⁵⁴

Carská ruská akademie, neboli Ruská Akademie²⁵⁵ vznikla iniciativou carevny a kněžny Jekatěрины Daškovové podle vzoru obdobné francouzské společnosti Académie Française. Její činnost byla převážně jazykovědná, cílem bylo očistit a obohatit ruský jazyk, vytvořit ruskou

²⁵² COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1787, s. 230-231.

²⁵³ SMIT, D., *Rabota nad dikim kamnem: Maponskij orden i rusškoje obščestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s. 82-83; LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 70; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 92-93; VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 163-164; OREŠKIN, V. V., *Vol'noje ekonomičeskoje obščestvo v Rossii 1765-1917: Istoriko-ekonomičeskij očerk*, Moskva 1963, s. 18, 23; MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 134-135.

²⁵⁴ DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 94.

²⁵⁵ O této instituci, jejích členech, vedení a etymologickém slovníku více viz kapitola o ženách.

gramatiku, ruský slovník a rétorické příručky. Ačkoli byli do společnosti přivedeni ti největší ruští odborníci ze svých oborů z celého impéria, zásadním problémem byla absence profesionálních filologů. V rámci tvorby ruského etymologického slovníku byla velkým přínosem účast ruských přírodovědců, kteří v tomto díle položili základy ruské vědecké terminologii a díky vědeckým expedicím rovněž množství slov pocházejících z ruských dialektů.²⁵⁶ Ruská Akademie tak prakticky jako jediná z jmenovaných institucí byla čistě ruským podnikem.

Z výše popsaného by bylo možné nabýt dojmu, že žádný z ruských vědců za Kateřininy éry nedosáhl prakticky ničeho zásadního, co by bylo možné zmínit. Tento dojem je oprávněný, ale v takovém případě by tato kapitola byla velmi stručná, neboť by se věnovala pouze skutečně klíčovému přínosu několika zahraničních učenců. Obraz ruské vědy druhé poloviny osmnáctého století je bohužel takový. Více než v jakémkoliv jiném kulturním odvětví byli Rusové závislí na poznacích a tendencích vycházejících hlavně ze střední Evropy.²⁵⁷ To prestiž takových mužů, jakými byli Leonhard Euler či Petr Simon Pallas přispěla k posílení mezinárodní pozice petrohradské akademie jako vědeckého centra země, přičemž cizinci do carské říše přijížděli kvůli dobrým platebním i vědeckým podmínkám.²⁵⁸ Významný podíl cizinců na vývoji ruské vědy dokládají i číselné údaje. Z 218 vědců narozených mezi lety 1750-1799 bylo 98, tedy celých 45% učenců neruského původu.²⁵⁹ Žádný z ruských vědců, a to ani velký polyhistor Michail Lomonosov, za svůj život nepřispěli světové vědě skutečně seriózním inovativním vědeckým objevem či podnikem, nepočítáme-li ve velkém měřítku konané expedice a díky nim získané značné množství vědeckého materiálu, to je však spíše záležitost přírodního a geografického potenciálu dané země, nikoliv schopností jejích obyvatel.

Zatímco Petrohrad byl centrem spíše exaktních, přírodních věd, experimentů a pozorování, jak o tom psal Johann Albrecht Euler berlínské Akademii,²⁶⁰ doménou moskevské univerzity byl vývoj humanitních disciplin. Co se týče sociálního původu nejznámějších ruských vědců této doby, většina pocházela z rodin duchovních či vojáků, tedy nižších vrstev. Velké množství synů duchovních mezi vědci svědčí o výrazné roli pravoslavné církve jako dominujícího

²⁵⁶ VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963, s. 166.

²⁵⁷ G. I. SMAGINA uvádí že z celkového množství akademiků-cizinců v petrohradské akademii během 18. století tvořilo celých 33% vědců německého původu., viz *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazi v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemci v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 219.

²⁵⁸ Je. V. ALEKSEJEVA hovoří o tom, že finanční odměna některých zahraničních akademiků se rovnala výši platu prokurátora Nejsvětějšího Synodu či prezidentů kolegií, viz *Diffuzija jevropejskich innovacij v Rossii (XVIII-načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 292.

²⁵⁹ NAHIRNY, V. C., *The Russian Intelligentsia, From Torment to Silence*, New Brunswick, London 1983, s. 28.

²⁶⁰ LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937, J. A. Euler v dopise I. A. Champagnemu z 27. 2./10. 3 1769, s. 117.

nositele vzdělanosti v období před sekularizací ruského školství. Šlechta se do vědeckého vývoje příliš nezapojovala a pokud ano, většinou to bylo za účelem proponování panovnických idejí osvícenského absolutismu, tedy spíše na úkor produktivní činnosti.²⁶¹

Ačkoli si na skutečně prosazivší se vědce země musela počkat do následujících staletí, přínos ruských intelektuálů na poli vědy spočívá podle mého úsudku na již koherentní a systematické vědecké činnosti v rámci etablovaných institucí a integrování se do vzdělávacího procesu, dále pak v permanentní pedagogické, publikační, překladatelské, popularizační, ale i filantropické činnosti. V mezinárodní perspektivě se impérium v druhé polovině století projevilo jako země nepoznaného přírodního bohatství, schopná zatím pouze reagovat na vědecké impulsy Evropy. V národním kontextu však carská říše za Kateřininy vlády učinila během této poměrně krátké doby nepochybně bezprecedentní pokrok.

²⁶¹ Pro faktické podložení uvedených vět pouze doplním, že z 218 vědců narozených mezi lety 1750-1799, vedle již znatelného podílu cizinců, tvořili potomci kléru 29, 4 % (64 osob), zatímco šlechta pouhých 10, 1% (22 osob), NAHIRNY, V. C., *The Russian Intelligentsia, From Torment to Silence*, New Brunswick, London 1983, s. 28.

5. Ruská literatura za vlády Kateřiny II.

S kulturou jsou neodmyslitelně spjaty otázky určité vyspělosti a tvůrčích schopností každého národa. Tato kapitola by se tedy měla pokusit prozkoumat možnou vyspělost impéria prostřednictvím seznámení s hlavními představiteli ruské literatury. Klíčovými oblastmi jsou pak míra a způsob angažovanosti jednotlivých osobností na kulturním vývoji a rovněž interakce s dvorským prostředím.

Jednotlivé žánry a tendence vývoje ruské literatury byly silně závislé na neustálých sociálních změnách probíhajících v zemi od vlády Petra I. Ruská literatura byla schopna reagovat na tehdejší společenské dění a modernizaci země přinášející rozporuplné výsledky. Rozhodně však měla své slabiny. Vlivem jakéhosi intelektuálního vzduchoprázdna, postupně zaplňovaného až během vlády Petra a jeho nástupců, respektive nástupkyň, trpělo impérium sklonem k nekritickému přejímání všeho nového a módního, co zemi podle očekávání mohlo přinést užitek. Tak byl po dobách hegemonie duchovní literatury baroka přeneseného z Polska do impéria rovněž přiveden během poloviny osmnáctého století klasicismus. Vliv na jeho rozšiřování se v ruské literatuře měli německy hovořící autoři, ale především Evropě tehdy kulturně i vojensky dominující Francouzské království. Působení Francie během první poloviny osmnáctého století na literaturu ruského impéria bylo skutečně výrazné, ačkoli se zde francouzští představitelé neobjevovali tak často a v takové míře, jako jejich germánští sousedé. Zůstávalo otázkou, zda ruští literáti budou pouze nadále automaticky implementovat do nastavených zahraničních žánrů ruské realie, či zda budou schopní s větším ohledem na stav ruské společnosti přeměnit literaturu na skutečně národní sféru.

Prvními ruskými literáty, kteří se hlouběji zabírali klasicismem byli během první poloviny století kníže Antioch Dmitrijevič Kantemir, Vasilij Kirilovič Tredjakovskij a Michail Vasiljevič Lomonosov. Především Lomonosov, ačkoli proslul jako vědec a akademik, měl na další vývoj literatury značný vliv. Vzhledem k tomu, že zemřel roku 1765, mohla se zdejší literatura soustředit kolem jeho postavy ještě za vlády nové carevny. Lomonosov se na literárním poli prosadil především jako talentovaný lyrický básník, zakladatel moderní ruské poezie a reformátor ruského literárního jazyka. V třicátých letech osmnáctého století studoval navzdory svému nízkému sociálnímu původu na proslulé duchovní Slovansko-řecko-latinské akademii v Moskvě, kde se seznámil s latinou a řečtinou, krátký čas též strávil na podobně koncipované akademii v Kyjevě a pro svůj výjimečný talent byl poté zaslán studovat na nově

ustanovené gymnázium při Akademii věd v Petrohradě. Na konci třicátých let poslal akademii věd svou první ódu a zároveň napsal esej týkající se tvorby veršů, v níž svým charakteristicky temperamentním stylem kontroval vůči Tredjakovského reformě sylabického způsobu tvoření poezie. Během čtyřicátých a padesátých let století pak vystavěl základy hymnické ódy, v jejíž tvorbě sám vynikal. Hymnické ódy považoval Lomonosov za společensky důležitý žánr pro jejich rétorickou povahu. Pro vnímání světa v jeho poezii je charakteristické spojení duchovních a vědeckých principů. Důležitá jsou jeho díla týkající se vztahu lidové ruštiny a církevní slovanštiny jenž do té doby v literatuře převládala jako základní literární jazyk. Lomonosov zdůrazňoval skutečnost, že se někteří Rusové věnují ve studiu více cizímu, než vlastnímu jazyku.²⁶² Stal se autorem první Ruské gramatiky, ve které kodifikoval využívání lidové ruštiny. V předmluvě k dílu, které věnoval velkoknížeti Pavlu Petroviči Lomonosov zaníceně vyzdvihuje klady rodného jazyka: „Římský císař Karel V. tvrdil, že španělsky je dobré rozmlouvat s Bohem, francouzsky s přáteli, německy s nepřáteli a italsky s ženami. Ale pokud by se kdy naučil ruskému jazyku, určitě by jej k tomuto výčtu připojil, jelikož by se slušně dohovořil se všemi vyjmenovanými skupinami najednou. Neboť by v tomto jazyce objevil majestátnost španělštiny, živost francouzštiny, sílu němčiny, něžnost italštiny a navrch bohatství i na pohled působivou stručnost řečtiny a latiny.“²⁶³ Navzdory tomu, že jeho osobnost byla po jeho smrti obklopena řadou často přemrštěných legend, je nepochybné, že Lomonosovy snahy na literárním poli se pro zemi staly ještě větším přínosem, než jeho vědecké výdobytky, které byly přes svojí nezpochybnitelnou užitečnost v mezinárodním měřítku spíše zanedbatelné.

Původně Lomonosovým přítelem a kolegou, posléze hlavním konkurentem a nepřítelem se stal „Racine severu“, jak byl přezdíván dramatik a básník Alexandr Petrovič Sumarokov.²⁶⁴ On sám se však vůči slavnému francouzskému dramatikovi vymezil takto: „Ačkoli jsem Racinovi zavázán...je to Francouz a nemůže mě tudíž vést v ruštině. Neboť, co se týče ruského jazyka a čistoty stylu, jsem zavázán pouze sám sobě, a to v poezii i v próze.“²⁶⁵ To, že Sumarokov dokázal poměrně úspěšně polemizovat s už tehdy autoritu nepostrádajícím

²⁶² REYFMANN, I., *Mikhail Vasil'evich Lomonosov*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 208-220; MARTEL, A., *Michel Lomonosov et La Langue Littéraire Russe*, Paris 1933, s. 21; MOSER, CH. A., (ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 57-60.

²⁶³ LOMONOSOV, M. V., *Rossijskaja gramatika*, Leipzig 1972, s. 6-7.

²⁶⁴ O přezdívky vztahující se k dalším slavným současníkům u Sumarokova nebyla nouze, Marcus LEVITT hovoří o přezdívkách jako „ruský Boileau“, „ruský Moliere“, „ruský Lafontaine“, či „ruský Voltaire“, Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 372; KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 72; MOSER, CH. A., (ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 65.

²⁶⁵ Cit. dle: LEVITT, M. C., *Alexandr Petrovič Sumarokov*, in: Týž (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 374.

Lomonosovem svědčí o skutečnosti, že i on disponoval schopnosti vůdčího a především talentovaného literáta.²⁶⁶

Ačkoli se Sumarokov nikdy nestal oficiálním dvorním básníkem, byl vždy hrdý na svůj šlechtický původ a na skutečnost, že kmotrem jeho otce byl Petr Veliký. Jako řada jeho pozdějších „kolegů z oboru“ vstoupil do šlechtické kadetky v Petrohradě, která navzdory svému názvu poskytovala velmi dobré vzdělání v humanitních vědách a zvláště v literatuře.²⁶⁷ Byť na rozdíl od Tredjakovského a Lomonosova Sumarokov nikdy nepobýval v zahraničí, tato instituce mu základy evropského vzdělání nepochybně poskytla. Poprvé na sebe upozornil především tvorbou milostné písně, která autorovi umožňovala plně vyvinout talent pro lyrickou poezii. Na rozdíl od Tredjakovského, který tento útvar pojímal v silně francouzském duchu, vycházel Sumarokov při tvorbě z lidových ruských motivů. Díky blízkým kontaktům s hrabětem Alexandrem Grigorijevičem Razumovským, legitimním manželem carevny Alžběty se dostal přímo do dvorní společnosti, kde se mohl nadále uplatňovat. Stal se autorem proslaveného žánru ruského klasicismu – epištol, pojednávajících o umění poezie nebo ruském jazyku.²⁶⁸ Pozornost carevny si získal až svými klasicistními pětiaktovými tragédiemi, vydávanými tiskárnou při akademii věd. Na základě jednoduché zápletky o milencích váhajících mezi láskou a povinnostmi a ohrožovaných panovníkem se Sumarokov soustředil především na emocionální a morální prvky. Jeho tragédie měly často paradoxně šťastný konec a byly nazývány jako „škola občanských ctností“, pro vyzdvižení ideálu osvícenské šlechty jako čestného a korektivního prvku vůči autokracii panovníka.²⁶⁹ Sumarokov v pozdějších letech vytvořil též první původní ruské satirické komedie *Tresotinius*, *Rozhodčí soud (Tretejnoj sud*, dříve pod názvem *Čudovišči*)²⁷⁰ a nejslavnější *Smyšlený paroháč (Ragonosec po vobraženiju)*.²⁷¹ Tyto kusy byly hrány především studenty kadetky, ale objevovaly se též v dramaturgické náplni studia dívek ze Smolného institutu.²⁷²

²⁶⁶ KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 72.

²⁶⁷ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 130.

²⁶⁸ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 131; KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 137.

²⁶⁹ NOVIKOV, N. N. (ed.), *Polnoje sobranije vsěch sočinenij v stichach i proze pokojnago...Aleksandra Petroviča Sumarokova*, III. svazek, Moskva 1787; o vydání nově sepsané tragédie *Chorev* žádá Sumarokov K. G. Razumovského v dopise z 28. 10./8. 11. 1747, MAKOGONENKO, G. P.(ed.), *Pisma russkich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg, 1980, s. 68.

²⁷⁰ TÝŽ (ed.), *Polnoje sobranije vsěch sočinenij v stichach i proze pokojnago...Aleksandra Petroviča Sumarokova*, V. svazek, Moskva 1787.

²⁷¹ TÝŽ (ed.), *Polnoje sobranije vsěch sočinenij v stichach i proze pokojnago...Aleksandra Petroviča Sumarokova*, VI. svazek, Moskva 1787, s. 3-52; KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 94-95.

²⁷² Kateřina v dopise Voltairovi z 23. 3./3. 4. 1772, REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 159; *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993, s. 92.

Rovněž napsal první ruské opery *Cefal a Prokris* a *Alcest*. Jeho nejslavnějším dramatem se stala tragédie *Dmitrij Samozvanec*, poprvé uvedená roku 1771. Historická, ryze klasicistní hra z dob smuty, v níž jsou na jedné straně hájeny principy autokratismu a hierarchie, na druhé hodnota zásluhy před sociálním původem. Tato obhajoba vlády samozvance prohlášenějšího se za mrtvého careviče Dmitrije Ivanoviče se stala populární až do druhé dekády devatenáctého století. Sumarokov, jenž na ruské scéně roku 1750 poprvé uvedl *Hamleta* nezapřel svoji inspiraci Williamem Shakespearem, například ve vytvoření nového činitele hry – lidové masy. Sumarokova kritika despotismu je zde zjevná a navázalo na ní řada pozdějších autorů, například Jakov Borisovič Knjažnin ve své podobně laděné hře *Vadim Novgorodský*.²⁷³ Kromě spisovatelské činnosti byl roku 1756 jmenován carevnou ředitelem prvního ruského divadla a rovněž vytvořil první soukromé literární periodikum v zemi, *Pilnou včelu (Trudoljubivaja pčela)*. Časopis věnovaný budoucí carevně Kateřině²⁷⁴ obsahoval články z historie, filosofie a literatury a rovněž velké množství Sumarokovy poezie a překladů evropských autorů. Z jeho satirických a kritických esejích o korupci, favoritismu a dalších společenských neřestech vycházely pozdější Novikovovy týdeníky.²⁷⁵ Po nástupu Kateřiny jej však jeho často přímočaré až netaktní chování a nesmlouvavý postoj obhajující svobodu pro nevolníky vůči carevně postupně odcizil.²⁷⁶ Nikolaj Novikov mu po jeho smrti složil poklonu vydáním jeho kompletního díla v deseti svazcích.

Alexandr Sumarokov se stal prvním profesionálním spisovatelem v historii země a koncentroval kolem sebe svou „školu“ složenou převážně z bývalých studentů kadetky. Teorii, kterou Lomonosov a Tredjakovskij spíše jen nastínili, uvedl do praxe v řadě nových žánrů. Jeho verše jsou precizní, jednoduché a srozumitelné. Jako redaktorovi *Pilné včely* píše Sumarokovi anonymní dopisovatel: „*Ve svých dramatických dílech jste předvedl čistotu, nádheru i citlivost našeho jazyka a položil jste základy ruského divadla.*“²⁷⁷ Vzhledem ke

²⁷³ SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, II. svazek, New York 1967, s. 394-396.

²⁷⁴ SUMAROKOV, A. P.(ed.), *Trudoljubivaja pčela*, Sankt-Peterburg 1759, s. 4; o vydání „*měsíčního časopisu sloužícího národu*“ žádá Sumarokov 14. 12./25. 12. 1758 Akademii věd, MAKOGONENKO, G. P.(ed.), *Pisma ruských pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg, 1980, s. 68

²⁷⁵ Sumarokovi píše v *Pilné včele* anonymní dopisovatel: „*Je třeba, aby i další Vaše moralistní díla měla podobné úspěchy, a zvláště ta, kde ve svých periodikách hovoříte o korupci (lichojmstvo) jako o nejhorším zlu pro stát.*“, SUMAROKOV, A. P. (ed.), *Trudoljubivaja pčela*, Sankt-Peterburg 1759, s. 756, lichojmstvo byl v osmnáctém století často používaný výraz pro nezákonné brání úplatků či uplácení, vyvinutý ze slova lichva. Ruština byla četnými výrazy pro korupci proslulá již za Kateřiny, GUZI, L., „*V zemi naší mzdovojstvujetsja po obyčaju*“, in: *Jazyk a kultura*, č. 5, 2011, s. 6; RANSEL, D. L., *The Politics of Catherinian Russia, The Panin Party*, New Haven, London 1975, s. 54.

²⁷⁶ LEVITT, M. C., *Alexandr Petrovič Sumarokov*, in: Týž (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1995, s. 380; KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 71.

²⁷⁷ SUMAROKOV, A. P. (ed.), *Trudoljubivaja pčela*, Sankt-Peterburg 1759, s. 756.

svému původu byl prvním z mnoha literátů Kateřininy doby, pocházejících ze šlechtického rodu.²⁷⁸ Jeho busta se objevila společně vedle bust Racina či Moliéra v carevniňe divadle v Ermitáži.²⁷⁹ William Coxe o Sumarokovovi napsal: „*Alexandr Sumarokov, právem označovaný za zakladatele ruské dramatické tvorby spolu s Lomonosovem se jako první zasadil o kultivaci poezie své země.*“²⁸⁰ Hodnocení v nadcházejících staletích už k autorovi nebylo tak příznivé. Sumarokov byl velmi známý svojí ctižádostí, nadměrnou hrdostí a touhou po uznání, takže se někdy stával terčem posměchu svých kolegů.²⁸¹ Rovněž měl na rozdíl od svých mentorů Lomonosova a Tredjakovského neúměrný sklon k imitaci a přebírání především francouzských klasicistických forem, za což byl také kritizován. Tato jeho činnost však nebyla bezvýsledná, neboť tak Sumarokov především v oblasti dramatu kodifikoval postupně naturalizované zahraniční literární formy a připravil půdu svým nástupcům.

Druhým významným dramatikem doby carevny Kateřiny byl Denis Ivanovič Fonvizin, patrně nejvýraznější ruský autor dramát osmnáctého století, na jehož satiru navázal později Alexandr Sergejevič Puškin, který se o něm zmínil i ve svém *Evženu Oněginovi*. Fonvizin pocházel z původně německého středověkého šlechtického rodu von Wiesen, rusifikovaného během livonské války.²⁸² Na nově otevřeném akademickém gymnáziu při moskevské univerzitě, kde v padesátých letech studoval, jej zaujala především divadelní tvorba. Už během studia se začal věnovat překladům německých a francouzských autorů a později pracoval jako překladatel u Kolegia zahraničních věcí, kde se seznámil s carevniňiným sekretářem Ivanem Perfilijevičem Jelaginem. V Jelaginově literárním kroužku se spřátelil s podobně smýšlejícími spisovateli, rovněž zaujatými dramatickou činností. Tito literáti měli ve zvyku přepracovávat díla zahraničních autorů s ruskými reáliemi, tedy uplatňovat princip „přizpůsobení našim zvykům“ (skloneni je na naše нравы). Fonvizin tak do jedné původně francouzské hry nazvané nově *Korion* zapracoval komickou, ale zároveň sociálně důležitou postavičku rolníka, který si na své těžké životní podmínky stěžoval tak humorně, že rozesmál na představení i careviče Pavla Petroviče, na jehož vzdělávání se Fonvizin částečně podílel.²⁸³ Předcítání Fonvizinovy první velké komedie *Brigadýr (Brigadir)*, dokončené v roce 1769

²⁷⁸ KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 65; KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 136.

²⁷⁹ PILJAVSKIJ, V. I., *Džakomo Kvarengi, Architektor, Chudožnik*, Sankt-Peterburg 1981, s. 122.

²⁸⁰ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London 1802, s. 256-257.

²⁸¹ Svědčí o tom například dopis Denise I. Fonvizina ze srpna 1778 sestře z Francie: „*Zde jsou všichni (spisovatelé) Sumarokovové – rozdíl spočívá pouze ve skutečnosti, že ti zde jsou zábavnější, protože se tváří mnohem vážněji.*“, SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, I. svazek, New York 1967, s. 331-332.

²⁸² STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976, s. 18; KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 151; BERDNIKOV, L., SEREBRĀNIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 499.

²⁸³ RANSEL, D. L., *The Politics of Catherinian Russia, The Panin Party*, New Haven, London 1975, s. 215.

upoutalo dle autorových slov i samotnou carevnu: „*A skutečně, našel jsem Její Veličenstvo, jak je připravena naslouchat mému přednesu. Nikdy jsem nebyl tak blízko panovnici, proto jsem byl, přiznávám, ze začátku trochu ostýchavý. Ale pohled ruské blahodárkyně i její hlas, pronikající k srdci mi dodal odvahy...V době předčítání mě její chvála činila smělejším, takže jsem se po četbě odvážil k několika žertům a poté...když jsem odcházel nejmilostivěji mi děkovala za můj přednes.*“²⁸⁴ V *Brigadýrovi*, navzdory poměrně neinvenční a statické zápletce, jsou humorně a především neobvykle věrohodně zobrazeny typické ruské charaktery doby, podle Fonvizina inspirované reálnými osobami. Hrabě Nikita Ivanovič Panin, jeden z nejvzdělanějších evropských diplomatů té doby prohlásil, že hra je „*první komedií našich mravů*“.²⁸⁵ Brzy poté se Fonvizin stal Paninovým sekretářem, přítelem a současně členem jeho politického křídla.²⁸⁶ Řada Fonvizinových textů byla uveřejněna v periodikách Novikova, který o autorovi *Brigadýra* napsal ve svém *Pokusu o historický slovník ruských spisovatelů*, že „*jeho próza je tak čistá, příjemná a plynulá jako jeho poezie*“ a že *Brigadýr* „*přesně zachycuje naše zvyky a morálku, jeho obsah je konzistentní a jeho vyústění prosté a přirozené.*“²⁸⁷

Fonvizin často krizovou situaci v zemi galského kohouta vztahoval k obsesi vším francouzským ve vlastní zemi, tak jak to též vylíčil i v *Brigadýrovi*, jenž je skutečně mnohem více než slavnější *Výrostek* zaměřen na téměř absurdní zesměšnění galománie. Tento typ satiry se objevuje již v dílech Kantemira, Sumarokova či Jelagina, ale až Fonvizin učinil žánr populárním.²⁸⁸ Francie v pojetí Fonvizinových postav představuje zemi vyvolených, zatímco východní vlast je určena jen ztraceným existencím, což reflektuje i generační střet ve hře, kdy si právě postava mladíka upoutaného vším francouzským zároveň nejvíce uvědomuje zpoždění vlastní země za evropskou civilizací.²⁸⁹ V sedmdesátých letech osmnáctého století cestoval Fonvizin s manželkou po Francii, odkud však kromě značně negativních deskripcí tehdejšího předrevolučního království vyjadřoval rovněž svou víru ve všeobecnou

²⁸⁴ Fonvizin, D. I., *Čistoserdečnoje priznanije v dělach moich i pomyšlenijach*, in: MAKOGONENKO, G. P. (ed.), D. I. Fonvizin, *Sobranije sočiněnij*, II. svazek, Moskva 1959, s. 99; KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 255.

²⁸⁵ Fonvizin, D. I., *Čistoserdečnoje priznanije v dělach moich i pomyšlenijach*, in: MAKOGONENKO, G. P. (ed.), D. I. Fonvizin, *Sobranije sočiněnij*, II. svazek, Moskva 1959, s. 99.

²⁸⁶ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate français à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, II. svazek, Paris 1901, s. 407; RANSEL, D. L., *The Politics of Catherinian Russia, The Panin Party*, New Haven, London 1975, s. 215; KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 154-157; MOSER, CH. A., (ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 74.

²⁸⁷ SINJUKOV, V. I. a kol. (ed.), *Opyt istoričeskogo slovarja o rosijskich pisateljach*, Moskva 1987, s. 231.

²⁸⁸ SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, II. svazek., New York 1967, s. 319-20; BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju., (ed.), *Panteon rosijskich pisatelej XVIII veke*, Sankt-Peterburg 2002, s. 514.

²⁸⁹ STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976, s. 148-149.

rovnocennost své vlasti s ostatními národy: „*Abych to zkrátil, cestovatelé si nepokrytě vymýšlejí, pokud popisují Francii jako ráj na zemi... Velmi brzy díky zkušenostem poznáme, že všechny ty příběhy o tom, jak je vše ve Francii dokonalé, nejsou nic jiného než holé lži, že lidé kdekoli jsou pouze lidé, že skutečně inteligentní a obdivuhodné osobnosti jsou všude vzácností, a že v naší vlastní zemi – nezáleží na tom, jak je to s námi někdy zlé - člověk může být stejně šťasten, jako kdekoli jinde ve světě, pokud jeho svědomí je klidné a jeho mysl panuje nad jeho emocemi a nikoli jeho emoce nad jeho myslí.*”²⁹⁰ To Fonvizin započal tradici kritického přístupu ruských literátů k západní Evropě, která vyústila mesianismem slavjanofilů.

Roku 1782 byla v Petrohradě s obrovským úspěchem poprvé uvedena Fonvizinova satirická komedie *Výrostek (Nedorosl’)*, pravděpodobně nejslavnější ruská hra osmnáctého století. Proti líným a hloupým představitelům provinční šlechty, jež se krutě chovají ke svým nevolníkům a přičí se jim rozumné vzdělání, stojí Fonvizinovi civilizovaní představitelé osvícenství a mluvčí, představující očividně idealizovaný obraz hlasatelů mouder ruského venkova. K následné popularitě dramatu přispělo hlavně autorovo obratné vystavění komických situací, byť možná někdy až příliš sklouzávajících k frašce, důraz na vykreslení každé postavy a opravdu velmi vtipné a trefné dialogy. Není divu, neboť autor, jak sám prohlásil měl ve skutečnosti velký talent utahovat si z lidí.²⁹¹

Fonvizin, stejně jako jeho současníci angažující se v pedagogice kladl důraz na vzdělání jako základní prvek formování lidského charakteru, a tak je rovněž prezentováno – i když se sklonem k přílišnému až nadbytečnému didakticismu a moralizování u postavy mluvčího Staroduma - i v jeho dramatu. Některé postavy a úryvky ze hry byly tak charakteristické, že zlidověly.²⁹² Zatímco však *Brigádýr* byl oblíben i ve dvorních kruzích, *Výrostek* byl svými otevřenými idejemi a moralizováním příliš kritický vůči ruské vládě a společnosti. V politickém kontextu rovněž komedie částečně reflektovala názory opoziční frakce Nikity Panina, která se snažila prosadit konstituční omezení panovnické moci a sociální reformy. Ani po Paninově smrti však Fonvizin neustal s kritikou vlády, a to především ve *Společníkovi milovníku ruské literatury (Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova)* kněžny Jekatěriny

²⁹⁰ Fonvizinovy dopisy příbuzným z 20. 11/1. 12 1777, 20/31. 3. 1778, SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, I. svazek, New York 1967, s. 308, 337.

²⁹¹ SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, I. svazek, New York 1967, s. 320-321.

²⁹² Proslavený je především výrok titulní postavy z třetího dějství hry: „*Čas mé vůle přišel. Nechci se učit, chci se ženit.*“, FONVIZIN, D. I., *Komedie*, Praha 1960, s. 191; STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976, s. 377; KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 159-163; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 517-518.

Romanovny Daškovové, kde uveřejnil řadu polemických otázek směřujících k carevně. V dalších svých příspěvcích útočil na život dvora i provinění provinciálních zeměpánů. Ačkoli se literární principy Fonvizina a carevny někdy podobaly, zásadně zde nemohu souhlasit s německým literárním historikem Joachimem Kleinem, jenž Fonvizina považuje za jednoho z ruských autorů té doby, který byl prostřednictvím své tvorby zcela solidární a loajální vládě i panovnici.²⁹³

Jako člen Ruské Akademie se Fonvizin angažoval na sestavování zdejšího *Slovníku*, do něhož přispěl slovy azbuky začínajícími na písmena K a L.²⁹⁴ Kromě literatury měl též velmi dobrý umělecký vkus, hrál na violu a navštěvoval Hudební klub v Petrohradě. Ke konci života se literát snažil uvést do života vlastní periodikum *Drug čestnych ljudej, ili Starodum*, nazvané dle mluvčího jeho hry *Výrostek, Staroduma*. V souvislosti s připravovanými články se populární stala tzv. *Univerzální dvorní gramatika*, v níž Fonvizin výtečně parodizuje tehdejší školní učebnice založené na systému otázek a odpovědí a zároveň kritizuje zkorumpované kruhy kolem trůnu, které rozděluje na znělé (glasnyje), neznělé a poloznělé, přičemž využívá slovní hříčky, kde glasnyj může v ruštině znamenat znělý, ale i veřejný. Na Denisu Fonvizinovi je z hlediska intelektuálního nepochybně sympatické, že svůj ryze satirický, břitký styl nepoužívá účelově pouze ve svých dílech, ale je mu naopak zcela vlastní, jak to reflektují například jeho spontánní a často velmi vtipné výroky v soukromých dopisech příbuzným.²⁹⁵ Dobu své popularity u dvora si nakonec autor zkrátil sám svou nešťastnou vírou v možnost modifikace kritizovaných jevů samotnou panovnicí.

Ve svých komediích, jejichž počátečním cílem bylo možná jen chvilkové pobavení směřoval Denis Fonvizin neomylně k ostré sociální kritice a realisticky satirickému náhledu na sisyfovskou snahu pologramotné země o civilizovanost. Stojí tak na kraji dlouhé řady ruských osobností, jejichž v evropském kontextu zprvu nenápadné poznámky týkající se sociální politiky impéria postupně vytvořily myšlenkové zázemí událostem první poloviny dvacátého století.

Pokud bychom se měli vrátit k představitelům ruské poezie, je třeba hledat především v „Sumarokově škole“, tedy mezi autory šlechtického původu, z nichž mnozí studovali na šlechtické kadetce v Petrohradě nebo se koncentrovali na moskevské univerzitě. Za jednoho z

²⁹³ Viz KLEIN, J., *Puti kulturnogo importa – Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005, s. 481.

²⁹⁴ D. I. Fonvizin v dopise kněžně Je. R. Daškovové z 22. 1/2. 2. 1784, MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *D. I. Fonvizin, Sobranije sočinenij*, II. svazek, Moskva 1959, s. 497; STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976, s. 453-455.

²⁹⁵ SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, I. svazek, New York 1967, např. s. 306an, 347; MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *D. I. Fonvizin, Sobranije sočinenij*, II. svazek, Moskva 1959, s. 318, 337.

nejtalentovanějších Sumarokových „žáků“ byl považován před vzestupem Gavrily Romanoviče Deržavina Vasilij Ivanovič Majkov.²⁹⁶ Majkov pocházel ze šlechtické rodiny, která nepovažovala za důležité poskytnout mu hlubší vzdělání a především vzdělání v cizích jazycích, z nichž později jako jediný ruský básník své doby neovládal ani jediný. Se Sumarokovem, který jej k literatuře přivedl, se seznámil prostřednictvím svého přítele Fjodora Grigorijeviče Volkova, výrazného představitele počátků ruského divadla. V Petrohradu působil jako prostý voják a vojenské prostředí velmi ovlivnilo jeho pozdější tvorbu. Po příchodu do Moskvy se dostal do literárního a univerzitního kroužku Michaila Cheraskova a začal psát do zdejšího periodika *Užitečná zábava*, kde debutoval v rok carevnina nástupu na trůn.²⁹⁷ Stal se sekretářem v carevničě Legislativní komisi a později prokurátorem Válečného kolegia. Podle Sumarokova odkazu se spolu s dalšími autory věnoval tvorbě bajek, které měly spíše zábavný, než moralistní ráz a na jejichž tvorbu pak navázal největší ruský bajkář Ivan Ivanovič Krylov. V šedesátých a sedmdesátých letech probudil dle francouzských vzorů, především básníka Paula Scarrona, k životu v zemi dosud nepoznaný žánr frašky a parodie z vojenského či nuzného prostředí. Nejznámějším Majkovovým dílem v tomto ohledu je epická báseň *Elisej, neboli Rozzuřený Bakchus (Elisej, ili Razdražennyj Vakch)*. Svůj nonkonformní styl humoru dává Majkov najevo už v předmluvě ke čtenáři, kdy tvrdí, že ani prostřednictvím rad sebevíce uznávaných osobností, tak jak je dostával on sám „mizerný autor nikdy nenapiše nic kvalitního, tak jako žába – nezáleží na tom, jak moc se nafoukne, nikdy nebude tak velká jako býk.“²⁹⁸ Dílo, jehož příběh se odehrává ve sváteční atmosféře, reaguje na tehdejší vládní zvýšení cen vodky a jeho hlavním hrdinou je starý rolník – kočí, typický piják, jenž je vybrán bohem Bakchem, aby potrestal úředníky vybírající spotřební daň. Majkov v básni vytvořil vtipný, rozpustilý příběh, jehož prvky a motivy přenáší hojně z ruského folkloru. *Elisej* je fraškovitou travestií a zároveň parodií na tehdy již v zemi známou Vergiliovu *Aenedu*. Fantastický motiv čerpající ze světa řecké mytologie se zde efektivně protíná s barvitou realitou. Majkov se nijak nebál spontánně a otevřeně popsat vulgární scény týkající se opilosti, hráčské vášně, rvaček či erotiky a promiskuity, to vše na pozadí doby masopustu (maslenica), tedy období spojeného se všemi těmito jevy.²⁹⁹ Schopnost živě vylíčit skutečné

²⁹⁶ KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 181-183.

²⁹⁷ SCHRUBA, M., *Studien zu den burlesken Dichtungen V. I. Majkovs*, Berlin 1997, s. 11; BERDNIKOV, L., SEREBRĀNIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 284-285; ORLOV, V. N.(ed.), *Vasilij Majkov, Izbranije proizvedenija*, Moskva 1966, s. 7-8.

²⁹⁸ ORLOV, V. N.(ed.), *Vasilij Majkov, Izbranije proizvedenija*, Moskva 1966, s. 73.

²⁹⁹ SCHRUBA, M., *Studien zu den burlesken Dichtungen V. I. Majkovs*, Berlin 1997, s. 129-147; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 131; KLEIN, J., *Puti kulturnogo importa – Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005, s. 446-452; MOSER, CH. A.(ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 79.

rysy života ruských nižších vrstev jej tak odlišuje od většiny jeho současníků.

Druhým talentovaným básníkem pocházejícím z kroužku Michaila Matvejeviče Cheraskova byl Ippolit Fjodorovič Bogdanovič. Jako syn zchudlého ukrajinského šlechtice studoval na moskevské univerzitě, kde se seznámil s Cheraskovem a začal přispívat do jeho periodika *Užitečná zábava (Poleznoje uveselenije)*.³⁰⁰ Bogdanovič měl takřka po celý život štěstí na vlivné ochránce. Literáta se ujali především manželé Daškovovi, kteří jej doporučili hraběti Nikitovi Paninovi, pro něhož Bogdanovič na Kolegiu zahraničních věcí pracoval jako překladatel. Dílo, pro které je Bogdanovič nejvíce znám, dlouhá báseň *Dušeňka* ze sedmdesátých let, vypráví mýtický příběh lásky Psýché a Cupida.³⁰¹ Byť se jedná o antickou mytologii, Bogdanovič v příběhu neváhal využít řadu ruských folklorních, pohádkových prvků, i nenucený humor. Báseň rovněž prokazuje rysy erotické poezie proslavené francouzským a německým rokokem. Podobný vývoj ženské postavy jako Bogdanovič v *Dušeňce* o několik dekád později použil i Alexandr Sergejevič Puškin u své Taťany. Bogdanovič vynikal talentem šikovně do díla prosadit celou řadu narážek na carevnu a její činnost. Například věty v druhé knize vyprávějí mimo jiné o Dušenčině zálibě v literatuře a divadlu „*V čase tohoto exilu... kdy jí nebyly předváděny ani písně ani ódy, princezna si přála shlédnout překlady nejslavnějších autorů. Ale často jim nerozuměla a proto amorům nařídila nově a pečlivě je přeložit, tak aby je mohla číst bez potíží.*“³⁰² odkazují na carevnu angažovanost ve Společnost starající se o překlad cizích knih. Stejně tak, když hlavní hrdince mají zefyrové přinést různé druhy periodik, pak ta, označená jako „*opovázlivá*“ představují Novikovovy satirické pokusy, naopak periodikem „*užitečným*“ Bogdanovič samozřejmě myslel carevnu *Všeljaké všelicos*.³⁰³ Bogdanovič si logicky získal Kateřininu přízeň a u dvora se stalo módní záležitostí citovat z paměti části díla, které se panovníci zvláště zalíbily.³⁰⁴

Za Sumarokova přímého žáka ve smyslu představitele klasicismu byl považován dramatik Jakov Borisovič Knjažnin. Knjažnin se narodil ve šlechtické rodině v Pskově, kde byl jeho otec místogubernátorem a studia strávil na akademickém gymnáziu v Petrohradě. Jako

³⁰⁰ BARRAN, T., *Ippolit Fedorovich Bogdanovich*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995 s. 30; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 26-27; GLAZUNOV, I. (ed.), *I. F. Bogdanovič, Izbrannija sočiněnija*, Sankt-Peterburg, 1907, s. 120.

³⁰¹ GLAZUNOV, I. (ed.), *I. F. Bogdanovič, Izbrannija sočiněnija*, Sankt-Peterburg, 1907, s. 5-100; MOSER, CH. A.,(ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 82.

³⁰² SUVORIN, A. G.(ed.), *Dušen'ka: drevnjaja povest' v vol'nych stichach*, Sankt-Peterburg 1903, s. 44.

³⁰³ TAMTÉŽ.

³⁰⁴ KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 283-296; TÝŽ, *Puti kulturnogo importa – Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005, s. 460, 471, 473-475; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 134; SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, II. svazek, New York 1967, s. 181.

dramatik debutoval v šedesátých letech úspěšnou hrou *Orfeus (Orfej)* a proslavil se tragédií *Didona*, na jejíž dramatinizaci bylo použito prvních speciálních efektů, jako například ohně na scéně. Následný věhlas přinesl mladému autorovi nejen pochvalu od carevny, ale též seznámení se se Sumarokovem a ruku jeho dcery Jekatěřiny Alexandrovny. Poté, co unikl trestu smrti za hráčské machinace se Knjažnin věnoval překladům her Voltaira, Corneilla či Carla Goldoniho. V sedmdesátých letech se stal sekretářem a asistentem Ivana Ivanoviče Beckého a díky tomu získal funkce související s institucemi, v čele nichž Beckij stál, včetně postu učitele ruské literatury na kadetce, kde si získal pověst muže se sklonem k dobročinnosti a inovativním myšlenkám.³⁰⁵ O Knjažninově odpovědném a laskavém přístupu na tomto postu svědčí i jeho úřední korespondence, v níž se velmi často z titulu své funkce přimlouvá za řadu žadatelů o místo.³⁰⁶ Během sedmdesátých a osmdesátých let se stal autorem výtečných komických oper, zejména ve Fonvizinově stylu psaného *Neštěstí s kočárem (Nešťastije ot karety)*, jehož hrdiny je nevolnický pár, který poté, co kvůli svým zájmům začne používat francouzské fráze dosáhne u svých pánů svého. Dramata s jeho básněmi spojuje dynamický konverzační tón a lidový až vulgární jazyk a výrazná deviza spočívající ve skutečnosti, že Knjažninovy hry dokázaly zcela upoutat pozornost svých diváků. Namísto typicky moralistního a didaktického tónu se Knjažnin více věnuje síle zápletky.³⁰⁷ Tématem těchto komických oper je hloupost provinční šlechty a posedlost vším zahraničním, především francouzským. Sám Knjažnin ale byl v souvislosti se svými komedii často odsuzován za přílišné napodobování zápletek zahraničních autorů, zejména Moliéra. Nezpochybnitelnou autoritu si však získal jako autor tragédií, ve kterých je jeho hlavním tématem láska k vlasti. Takto Knjažnin pojal svou tragédii *Rosslav*, která sklídila takový úspěch, že se od doby její premiéry stalo v zemi obvyklé, když publikum vyvolávalo autora na jeviště. Na konci osmdesátých let napsal Knjažnin poslední tragédii *Vadim Novgorodský*. Ta se stala z hlediska carevniny přízně osudnou jak jemu samotnému, tak řadě dalších osob, včetně kněžny Daškovové, jenž tuto hru vydala ve své edici *Ruské divadlo*. Knjažnin v tragédii nevylichlil klasickou zápletku plnou abstraktních vášní a psychologických témat, ale v příběhu ze starých ruských dějin, vyprávějícím o povstání novgorodského posadníka Vadima proti knížeti Rurikovi se přesunul k prvku sociálního boje proti obávané absolutistické monarchii.³⁰⁸

³⁰⁵ KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 132-134.

³⁰⁶ ŽITOMIRSKAJA, S. V.(ed.), *Zapiski otdela rukopisej*, Moskva 1961, s. 300, 304-305, 312, 319, 323, 326.

³⁰⁷ KUKUŠKINA, E. D., *Iakov Borisovich Kniazhnin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 174-176; KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 142-144; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 143;

³⁰⁸ KUKUŠKINA, E. D., *Iakov Borisovich Kniazhnin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 176-180; MOSER, CH. A.,(ed.), *The*

Carevna nařídila exemplárně spálit a zničit veškeré existující kopie hry se slovy, že drama obsahuje: „určitá slova, která, nejen že by mohla svádet lid k zničení blaha ruské společnosti, ale také která jsou namířena proti zákonné vládě carů.“³⁰⁹ Přitom hlavním důvodem zničení díla nebyl ani tolik nepřijatelný obsah, jako spíše revoluční doba, ve které byl *Vadim Novgorodský* napsán. Sám Knjažnin se naštěstí destrukce svého díla nedožil, zemřel dva roky předtím.³¹⁰ O mimořádném dopadu této hry na ruský sociální vývoj svědčí skutečnost, že spolu s Radiščevovou *Cestou z Petrohradu do Moskvy* to byl nejčastěji citovaný myšlenkový zdroj ruských děkabristů při jejich výsleších.³¹¹

V šířícím se kritickém tónu ruských autorů neustal ani dramatik a básník Vasilij Vasiljevič Kapnist. Jako syn řeckého přistěhovalce a šlechtice se Kapnist po vojenské kariéře věnoval literární činnosti. Díky přátelství s Gavrilou Romanovičem Deržavinem se stal jedním z členů kroužku literátů kolem mladého architekta a literáta Nikolaje Alexandroviče Lvova.³¹² Spolu s dalším členem tohoto kroužku, básníkem a přítelem Ivanem Chemnicerem³¹³ sdílel oblibu v satíře všemožných neřestí města na Něvě. Ve své *Satíře I*, vydané roku 1780 se Kapnist zaměřil především na hloupost, konkrétněji poté dokonce na některé ruské básníky a také carevniny zkorumpované úředníky. Položil tak řadou nových výrazů onomastické základy ruské satiry.³¹⁴ Znechucen společenskými poměry v hlavním městě, vrátil se Kapnist na rodnou Ukrajinu, odkud reagoval v kritických ódách na carevniny politické činy, týkající se především nevolnictví. Ačkoli měl jen velmi malé předchozí zkušenosti s dramatickou činností, stala se jeho komedie *Jabeda*³¹⁵ mistrovskou satirou na slabiny tehdejšího ruského úřednictva jako úplatkářství, podvodnictví a křivopřísežnictví. V ostré kritice vládních úředníků, propadajícím těmto neřestem, ale i v antické jednotě času a místa se *Jabeda* velmi podobá Aristofanovým komediím. Kapnist do veršů hry výtečně zakomponoval výroky

Cambridge History of Russian Literature, Cambridge 1992, s. 84-85.

³⁰⁹ Cit. dle: KUKUŠKINA, E. D., *Iakov Borisovich Kniazhnin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 180.

³¹⁰ KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 138.

³¹¹ EDGERTON, W. B., *Ambivalence as The Key to Kniazhin's Tragedy Vadim Novgorodskij*, in: Bartlett, R. P. (ed.), *Russia and The World of The Eighteenth Century*, Ohio 1988, s. 306; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 143.

³¹² BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 148-149.

³¹³ blíže nedatovaný dopis Kapnista A. A. Djakovoj z konce roku 1770, KAPNIST, V. V., *Perevody, stat'ji, pis'ma*, Moskva 1960, s. 249.

³¹⁴ BYRD, CH. L., *Vasilii Vasil'evich Kapnist*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 130; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 151.

³¹⁵ KAPNIST, V. V., *Perevody, stat'ji, pis'ma*, Moskva 1960, dopis A. M. Krutickému z 30. 9./11.10. 1798, s. 441; BYRD, CH. L., *Vasilii Vasil'evich Kapnist*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 132-133; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 154-157.

koktající postavy, kontrastující s výřečností a lichotkami ostatních.³¹⁶ Evidentní otevřenost hry a přílišná reálnost jejích postav zapříčinila na delší dobu zákaz vydání Kapnistova díla. *Jabeda* tak jako drama o ruské společnosti tvoří článek mezi Fonvizinovým *Výrostkem*, *Hořem z rozumu* Alexandra Sergejeviče Gribojedova a *Revizorem* Nikolaje Vasilijeviče Gogola.

Básníkem, završujícím temporálně i kvalitativně období osmnáctého století se stal Gavrila Romanovič Deržavin. Je důležité jej zde zmínit nejen kvůli jeho literárním kvalitám, díky nimž se vypracoval, ale i kvůli skutečnosti, že život a kariéra tohoto „barda Kateřiny II.“³¹⁷, jak byl Deržavin přezdíván, je s ruskou carevnou spojen více, než u ostatních autorů jeho doby. Deržavin vyrůstal jako syn zchudlého šlechtice, zvolil si vojenskou dráhu, na které se držel jako ctižádostivý mladý muž téměř po dvě dekády. Účastnil se tažení proti Pugačevovi a velmi pravděpodobně se během těchto událostí stal předobrazem postavě Griněva v Puškinově *Kapitánské dcerce*. Básně, které Deržavin psal své mladé manželce jsou vůbec první manželskou milostnou lyrikou v historii ruské literatury. Díky příbuzným své ženy se dostal do literárního kroužku mladých ruských básníků koncentrovaných kolem Nikolaje Lvova a Vasilije Kapnista. Díky této společnosti si mohl doplnit chybějící znalosti cizích jazyků a umělecky dozrát. Deržavinovým hlavním prostředkem poetického vyjádření se staly ódy, v nichž vyjádřil své duchovní i intelektuální zájmy, a které mu získaly slávu velkého ruského básníka. Mezi jeho nejslavnější patří duchovně laděné básně *Bůh (Bog)*, *Na smrt knížete Meščerského (Na smert' knjazja Meščerskogo)*, *Vodopád (Vodopad)* ale hlavně *Felica*, určená oslavě carevny Kateřině, jako druhé výrazné ženské postavě Deržavinových děl vedle jeho ženy.³¹⁸ Tato óda z osmdesátých let je pojmenována po jedné z postav Kateřininina díla – pohádkového příběhu pro její vnuky *O careviči Chloru (Skazka o careviče Chlore)*.³¹⁹ Od předchozích ód se *Felica* liší především v humorném, lehkém a nepompézním stylu, vyzdvihujícím carevnu jako zdroj ctností oproti některým jejím neschopným, líným a zkaženým dvořanům. Carevna byla básní velice potěšena a díky tomu se stala Deržavinovi během osmdesátých a devadesátých let velkou příznavkyní.³²⁰ Deržavin získal řadu

³¹⁶ KAPNIST, V. V., *Jabeda, komedija v pjati dejstvijach*, Sankt-Peterburg 1902, s. 63; KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 172-175.

³¹⁷ DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 129.

³¹⁸ LEVICKIJ, A., *Gavriil Romanovič Deržavin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 72-78; MOSER, CH. A., (ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 88-89.

³¹⁹ ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 43; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 134-135.

³²⁰ Viz BARSUKOV, N., (ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 296-297; Deržavin ve svých pamětech ve vztahu k carevně vyzdvihuje i intervenci kněžny Jekatěřiny Romanovny

významných postů, dvakrát byl gubernátorem a rovněž carevniným osobním sekretářem, ale významnější ódy týkající se své patronky už nenapsal. Mohla za to především přílišná vážnost, s jakou pojímal své posty, ale i horkokrevná povaha, kvůli níž své posty, například pozdější funkci ministra spravedlnosti, brzy ztrácel. Navzdory, pro umělce neobvykle vysokým místům v administrativě země Deržavinův přínos zemi spočíval v jeho básnické tvorbě. Básník hodně navazoval především na Lomonosova, i díky skromnějšímu vzdělání se však od rétorických a formálních veršů slavného předchůdce lišil více „přízemnějším“ osobním a lidským pohledem ve svých básních. Nebál se použít uvolněnějšího stylu ani narážek na své soukromí a uvést do ruské poezie dosud opomíjená témata, jako například na smysly působící popis ruského oběda.³²¹ Deržavinova obrazotvorná díla představují vrchol ruské poezie osmnáctého století díky intenzivní snaze reflektovat v nich popisem přírodních jevů, zvuků, vůní a mnoha dalšího až helvetiánskou radost a skutečné vědomí fyzického života a jeho krátkosti. Díky novému, neformálnímu přístupu Deržavin rozšířil žánrové tradice ruské poezie a stojí tak mezi literaturou klasicismu a romantismem devatenáctého století.

Na tomto místě je třeba zmínit se ještě o jednom intelektuálovi, který většinou nebývá zařazován mezi známé ruské literáty své doby, v kontextu této práce je však minimálně zapamatování hodný. Jedná se o spisovatele a historika, knížete Michaila Michailoviče Ščerbatova. Ščerbatov byl potomkem tří desítek pokolení starého rodu černigovských knížat odvozující svůj původ přímo od pololegendárního Rjurika. Dostalo se mu skvělého domácího vzdělání, v dospělosti ovládal němčinu, francouzštinu, italštinu, polštinu a švédštinu, zajímal se o filozofii. Po vojenské službě se usadil jako hospodář na svém jaroslavlském panství. Carevnu na sebe upozornil především činností v rámci jedné z pracovních skupin Legislativní komise, v níž pracoval na tzv. projektu třetího stavu. Vzhledem ke svým skvělým znalostem ekonomie se rychle vypracoval v hodnostním žebříčku a později se stal senátorem. Kateřina jej pověřila studiem písemností svých předchůdců, týkajících se i poměrně tabuizovaných témat, jako například careviče Alexeje Petroviče, čímž Ščerbatov nabyt značných genealogických a heraldických znalostí.³²² Výsledkem se stala *Ruská historie od nejstarších dob (Istorija Rossijskaja ot drevnějšich vremen)*, pojatá v silně osvícenském duchu po vzoru díla anglického filosofa Davida Humea *Dějiny Anglie (The History of England)*. Ščerbatovovo dílo není pojata jako klasický popis historického vývoje ruské země, jde spíše

Daškovové, jelikož *Felica* byla poprvé publikována v jejím periodiku *Sobesednik*, viz ANTONOV, V. S. (ed.), *Gavriil Romanovič Deržavin, Zapiski 1743-1812*, Moskva 2000, s. 129.

³²¹ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 134-135.

³²² ARTEMÉVA, T. V., *Michail Ščerbatov*, Sankt-Peterburg 1994, s. 5-7; BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 566-567.

o zasazení do celosvětového vývoje lidstva, přičemž lidský charakter je zde neměnnou konstantou napříš staletími. Ščerbatov vytvořil první víceméně úplné dějiny své vlasti, nicméně je nutno poznamenat, že možná až příliš subjektivně podlehl jakési ideje fixe celého díla, totiž že hlavní roli a zásluhu v historickém vývoji země měla šlechta, k níž jako autor patřil. Zbylá část národa dle něj hrála v dějinách nedůležitou roli. Pro svůj archaický, těžkopádný a moralizující styl se tehdy dílo nětěšilo popularitě, avšak byla jím naznačena cesta Ščerbatovovým následovníkům, především Nikolaji Michajloviči Karamzinovi. Za své dílo byl carevnou jmenován Ščerbatov oficiálním carským historiografem a vyčerpávající práci s archiváliemi doby Petra I. zúročil řadou poměrně přínosných a většinou kladně orientovaných pojednání o tomto panovníkovi.³²³

Ščerbatovovo vyzdvihování role vlastní vrstvy je patrné v jeho dalším díle, *Cestě do země Ofírské (Putešestvije v zemlju Ofírskuju)*, unikátní tím, že se jedná o vůbec první ruskou utopii. V díle, jehož struktura je inspirována díly Platona i Fénelona a jsou patrné zednářské ideály. Ščerbatov zobrazuje ideální, puritánskou společnost, v níž vedoucí silou je aristokracie. Společnost Ofiru je zde zobrazena především v naprostém protikladu ke kosmopolitismu propadlému novému městu Peregrab, tedy paralele Petrohradu. Zřejmě nejznámějším Ščerbatovovým dílem, ačkoli je on sám nepovažoval za životní dílo, je pamflet *O úpadku mravů v Rusku (O povrežděnij nraovov v Rossiji)*, napsaný v 80. letech osmnáctého století, ale vydaný až o sto let později spolu s Radiščevovou *Cestou z Petrohradu do Moskvy*.³²⁴ Už tato skutečnost svědčí o radikálnějším a opozičním stylizování obsahu Ščerbatovova spisu.

Jak jako historik oceňuje Petrův přínos zemi, tak jako moralista kritizuje Ščerbatov značný morální úpadek, jenž se z jeho vládou pojí. Do výrazného kontrastu je zde dána stále rostoucí vnější okázalost carského dvora a jeho stále více upadající mravní úroveň. Carevna Kateřina je zde popisována, a to je nutno u Ščerbatovova zdůraznit, v poměrně bezprecedentě realistickém světle: „*Nemůže být řečeno, že by, co se týče osobních kvalit, nebyla hodna vládnout tak rozsáhlému impériu ... Je obdařena značnou krásou, je inteligentní, přátelská, velkorysá a v zásadě soucitná, ambiciozní a pracovitá, hospodárná, podnikavá a sečtělá. Avšak její morální zásady jsou založeny na moderních filosofech, což znamená, že nejsou*

³²³ SACHAROV, A. M., *Geschichtswissenschaftliche Forschungen und gesellschaftspolitisches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 108.

³²⁴ GRASSHOFF, H., *Literatur und Gesellschaft in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 16; BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 567-577.

pevně stavěné na skále božských příkázání, neboť jsou založeny na vratkých světských principech, jež jsou náchylné býti nestabilními. Zde jsou pro změnu její slabosti: je neřestná a plně závislá na svých favoritech, ve všem projevuje pompéznost a má neohraničenou hrdost, dělá vše podle sebe, ale je neschopna přinutit se k činnosti, jež jí nudí, postrádá proto zájem o jejich uskutečnění a konečně, je natolik nestálá, že vzácně přilne k nějakému systému ve vládních záležitostech déle než měsíc.³²⁵ Za zmínku z tohoto díla rovněž stojí Ščerbatovovy myšlenky týkající se vzdělání, které mělo být dle něj bezplatné a povinné pro všechny společenské vrstvy a rovněž je to jeden z prostředků jak eliminovat jím kritizované rysy společnosti.³²⁶ Rytíř Marie-Daniel Bourrée, baron de Corberon o knížeti napsal: „...*toto ráno jsem byl představen knížeti Ščerbatovovi ... kníže je politikem, pracuje na historii Ruska a je znám jako literát. Konverzace s ním je zajímavá, je vzdělaný a považují jej za filozofa ... neschází mu však pedantismus*“³²⁷

Posledním významným autorem Kateřininy doby byl Alexandr Nikolajevič Radiščev. Radiščevovi přídomek „významný“ přísluší nikoli kvůli jeho tvorbě, která ostatně jeho současníky byla považována spíše za průměrnou, jako spíše jeho myšlenkám, jež byly pro změnu jeho následovníky vnímány jako ryze revoluční. Radiščev, pocházející z provinční šlechtické rodiny³²⁸ Poté, co se dostal do Petrohradu byl na osobní příkaz carevny spolu s několika dalšími vrstevníky poslán na studia na univerzitě v Lipsku. Zde se mu dostalo nejen špičkového vzdělání na zdejší právnické fakultě, ale jako další podobně vnímaví obyvatelé ruského impéria nacházející se v cizině se naučil lépe reflektovat tíživé sociální podmínky v rodné zemi. K tomuto poznání se mu též stalo velmi prospěšným seznámení se se sociálním myšlením francouzských filosofů. Radiščev si z ciziny přivezl touhu uskutečnit nabytou teorii v praxi života dle morálních imperativů, tak jak to vyjádřil i v jednom z prvních děl ruského sentimentalismu, apologetickém spisu o svém příteli *Život Fjodora Vasiljeviče Ušakova (Žitije Fedora Vasil'eviča Ušakova)*.³²⁹ Po návratu do země působil jako úředník. Svě tehdejší literární pokusy bral čistě jen jako rozptýlení a nepovažoval se za profesionála. Je však možné, že poměrně ostrá kritika nevolnictví nacházející se v anonymní *Ukázce cesty do... od I... T...(Otryvok. Putešestvije v... I...T)*, nacházející se ve vydání Novikovova *Malíře* z roku

³²⁵ KASPROVIČ, Je. L.(ed.), *O povreždenii nraov v Rossii – sočinenije knjazja M. Ščerbatova*, Sankt-Peterburg 1907, s. 49.

³²⁶ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 123.

³²⁷ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate français à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, I. svazek, Paris 1901, s. 180, 291.

³²⁸ MCCONNELL, A., *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 11; LANG, D. M., *The First Russian Radical, Alexandr Radischev 1749-1802*, London 1959, s. 20.

³²⁹ KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 325-328; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 153; MOSER, CH. A.(ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992, s. 104-105.

1772 pochází právě z pera Radiščeva.³³⁰ Během osmdesátých let se stal autorem slavné ódy *Svoboda (Volnos't)*, několika písní a epitafů. Ve svém *Dopise příteli, žijícímu v Tobolsku (Pis'mo k drugu, žitel'stvujuščemu v Tobol'ske)*, označeném symbolickým datem 8./19. srpna 1782³³¹ se Radiščev zaobírá vnímáním cara Petra, o němž prohlašoval, že zemi přinesl mnoho pozitiv, ale: „že Petr mohl být slavnější, povznášeje svou vlast a povznášeje i sebe, kdyby byl zajistil svobodu osobní“³³² Podle Radiščeva, na něhož intenzivně zapůsobilo sociální smýšlení francouzských osvícenců, vedení státu založeného na společenské smlouvě musí vzít na vědomí práva jednotlivců. V opačném případě nemá taková vláda právo na existenci. Podobné názory, tedy víru v rovnováhu mezi vůlí jedince a zájmy státu, obsahuje, ovšem ve značně komprimované verzi óda *Svoboda*, pro níž se nechal inspirovat výdobytky ruské literatury osmnáctého století, tedy ódickou formou Michaila Lomonosova, didaktickými verši Alexandra Sumarokova i moralizující poezií Michaila Cheraskova. *Svoboda* se vyznačuje složitými a náročnými verši, které měly dle Radiščeva donutit čtenáře porozumět podobně náročnému obsahovému sdělení ódy.³³³

Na *Cestě z Petrohradu do Moskvy (Putešestvije iz Peterburga v Moskvu)*, prozaickém souboru na premise flexibilního žánru cestopisu, jenž měl Radiščevovo jméno učinit nesmrtelným, pracoval autor během 70. a 80. let. Základním tématem *Cesty* je otázka nevolnictví a životní podmínky nevolníků, tedy prapůvodní a klíčový sociální problém země.³³⁴ Radiščev pomocí etických imperativů varuje před negativním vlivem nevolnictví na oba jeho aktéry, tedy nevolníka i jeho pána. Z vlastních zkušeností, kterou zažil během Pugačevova povstání nabádá, že kontinuální potlačování práv rolníků povede k intenzivním rolnickým povstáním.³³⁵ Pro postupnou eliminaci problému Radiščev navrhuje zrušení násilí konaném na nevolnicích a radí, aby půda, která jim je svěřená, připadla do jejich soukromého

³³⁰ JEFREMOV, P. A., (ed.), *Živopisec N. I. Novikova 1772-1773*, Sankt-Peterburg, 1864, s. 25-30; řadu argumentů dokládajících Radiščevovo autorství podává A. MONNIER, *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 143-150; A. STRYCEK však tvrdí, že mladý Radiščev by nemohl napsat něco tak vyzrálého a připisuje článek na základě řady formálních a obsahových shod spíše titulní postavě své monografie, Denisu Fonvizinovi, *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976 s. 261-266; o spornosti Radiščevova autorství v tomto případě hovoří i autorka Radiščevovy biografie A. MCCONEL, *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 52; podobné pochyby má též J. KLEIN, *Ruskaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 326; srov. LOTMAN, Ju. M., *Ruskaja literatura i kultura Prosveščeniija*, Moskva 2000, s. 26; D. M. Lang autorství článku logicky přisuzuje spíše samotnému vydavateli Novikovovi, *The First Russian Radical, Alexandr Radischev 1749-1802*, London 1959, s. 64.

³³¹ Datum 8./19. srpna 1782 bylo dnem slavnostního odhalení pomníku Petra Velikého od Ettienu Maurice Falconeta, MCCONNEL, A., *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 102.

³³² RADIŠČEV, A. N., *Výbor z díla I. Próza*, Praha 1952, s. 68.

³³³ NEMIROVSKY, I. V., *Aleksandr Nikolaevich Radishchev*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 326-327.

³³⁴ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 154.

³³⁵ Viz RADIŠČEV, A. N., *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, Praha 1954, s. 83.

vlastnictví. Je třeba poznamenat, že poslední požadavek byl v rámci podmínek země natolik radikální, že se jej pokusil prosadit až jeden z nejúspěšnějších předválečných ministerských předsedů země Pjotr Arkaděvič Stolypin o více než století později a toho navíc jeho radikální, byť prospěšné myšlenky stály život. Dalšími cíli Radiščevovy kritiky jsou zde autokracie panovníka a centralismus. Dílo se nedá přesně definovat ve svém směru, lze zde nalézt rysy politické, ale i humanistické, objevují se zde rovněž teze francouzských myslitelů Rousseaua či Helvetia.³³⁶ Svým evidentně sociálním laděním se však *Cesta* značně liší od svého formálního vzoru, *Sentimentální cesty po Francii a Itálii* britského raně romantického autora Laurence Sterne, která se nese spíše v odlehčeném a humorném duchu.³³⁷ Radiščev měl schopnost s výrazně emocionálním nádechem popisovat společenské neduhy svého národa, a tím se rovněž přibližuje nadcházejícímu literárnímu směru, sentimentalismu. Proslavená je v tomto ohledu jedna z prvních vět *Cesty*: „Rozhlédl jsem se kolem sebe - a strasti lidstva zranily mou duši.“³³⁸ Radiščevovo dílo však není bezchybné. Autor střídá brilantně radikální a racionálně útočné kapitoly s pasážemi, které by navzdory okolnostem doby i národní mentality bylo možné hodnotit jako přespříliš sentimentální. Rovněž se zde objevují jisté, pro úmysly autora účelové mystifikace.³³⁹

Cesta z Petrohradu do Moskvy byla vydána roku 1790, okamžitě veřejně odsouzena jako podvrtná a Radiščev prohlášen za buřiče horšího než Pugačev.³⁴⁰ Carevna, pocíťujíc v knize množství invektiv vůči své osobě a především „šíření francouzské nákazy“³⁴¹, nechala Radiščeva vsadit do petropavlovské pevnosti. V poznámkách nacházejících se na kopii patřící panovnici vyjadřuje carevna své pohrdání Radiščevem jako pouhým kariéristou: „Zdá se, jako by už od narození disponoval bezmeznou ctižádostí – domníval se, že dosáhne těch nejvyšších postů, ale nedařilo se mu, a tak drzost jeho netrpělivosti překročila všechny hranice a vedla k tomuto mudrování...plnému francouzského šílenství.“³⁴² Spisovatel byl odsouzen k trestu

³³⁶ LOTMAN, Ju. M., *Russkaja literatura i kultura Prosveščeniija*, Moskva 2000, s. 125.

³³⁷ MCCONNEL, A., *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 72; NEMIROVSKY, I. V., *Aleksandr Nikolaevich Radishchev*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 328-329.

³³⁸ RADÍŠČEV, A. N., *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, Praha 1954, s. 25.

³³⁹ Dle mého názoru se Radiščev dopouští takového pochybení například v kapitole Krestce, v níž se hlavní hrdina setkává s otcem, jenž se loučí se syny, kteří nastupují jako šlechtici do státní služby. Této scény využívá ke kritice zkaženosti mladých mužů ve službě a k následnému rozsáhlému otcovskému moralizování – nelze však zapomínat, že Petr III. roku 1762 redukoval tzv. manifestem o „svobodě šlechty“ šlechtickou služebnou povinnost státu na pouhé privilegium, nikoli povinnost, do které by byli mladí šlechticové nuceni, lze zde tedy hovořit o určité účelovosti sdělení, viz RADÍŠČEV, A. N., *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, Praha 1954, s. 94-112.

³⁴⁰ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 340.

³⁴¹ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 338.

³⁴² Zamečanije Jekateriny II. na knihu A. N. Radiščeva, in: BABKIN, D. S., *Process A. N. Radiščeva*, Moskva 1952, s. 160.

smrti, který byl poté carevnou „*následující principy mírné spravedlnosti a milosti*“³⁴³ zmírněn na desetileté vyhnanství v sibiřském Iljimsku. Životní podmínky zde Radiščevovi usnadnil jeho vlivný ochránce, kníže Alexandr Romanovič Voroncov, za což mu internovaný často projevoval svou vděčnost.³⁴⁴ Radiščev, ačkoli je z výsledkových záznamů zjevná jeho rezignace a pokání,³⁴⁵ nevzdal se spisovatelské činnosti ani ve vyhnanství, věnoval se rovněž poezii. Dle své korespondence ze Sibíře se rovněž zabýval přírodovědou, mineralogií a studiem zdejšího obyvatelstva.³⁴⁶ Po nástupu Pavla I. se Radiščev, již však psychicky nalomený, mohl vrátit zpět a Alexandr I. mu na počátku své vlády svěřil místo v nové reformní komisi, nedlouho poté však Radiščev zřejmě z obav před další perzekucí spáchal sebevraždu.³⁴⁷

Po celé devatenácté století zůstal tento autor ze všech výše zmiňovaných nejvíce inspirativním, ať už se jednalo o hnutí děkabristů, svobodných zednářů či tzv. Svobodnou společnost milovníků literatury, věd a umění, věnující se propagandě Radiščevových teorií o poezii.³⁴⁸ *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, intelektuálně nejvyspělejší a nejradikálnější ruské dílo osmnáctého století se prvního kritického vydání dočkala symbolicky až roku 1905, tedy roku, kdy byl v impériu formálně zrušen absolutismus, jenž pro Radiščeva po celou dobu jeho tvorby představoval jak Skyllu, tak i Charybdu sociálních problémů impéria.

Pokud bychom měli zhodnotit vývoj ruské literatury druhé poloviny osmnáctého století, dospějeme k poměrně pozitivním výsledkům. Rostoucí zájem o literaturu se projevoval vytvářením vnímavějšího čtenářstva, konjunkturou knižní produkce³⁴⁹, obeznámeností s důležitými evropskými žánry prostřednictvím narůstajícího překládání známých západoevropských autorů. U jejich ruských protějšků docházelo k postupné profesionalizaci. Literáti se spontánně sdružovali a velmi aktivně přispívali do periodik četného množství a

³⁴³ VERNADSKIJ, G. a spol.(ed.), *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, II. svazek, s. 468.

³⁴⁴ Viz např. dopisy Radiščeva knížeti A. R. Voroncovovi z 4./15. 4. 1792, 1./12.1. 1795, 26. 1/6. 2. 1797, PIKSAKONOV, N. K. a kol. (ed.), *A. N. Radiščev – Polnoje sobranije sočinenij*, III. svazek, Moskva, Sankt-Peterburg 1952, s. 438, 474, 490.

³⁴⁵ Viz Otvěty A. N. Radiščeva na voprosy, BABKIN, D. S., *Process A. N. Radiščeva*, Moskva 1952, s. 213-215.

³⁴⁶ PIKSAKONOV, N. K. a kol. (ed.), *A. N. Radiščev – Polnoje sobranije sočinenij*, III. svazek, Moskva, Sankt-Peterburg 1952, s. 460, 464, 470.

³⁴⁷ MCCONNEL, A., *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 163-190; KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 329.

³⁴⁸ LANG, D. M., *The First Russian Radical, Alexandr Radischev 1749-1802*, London 1959, s. 271-273; LOTMAN, Ju. M., *Russkaja literatura i kultura Prosveščeniija*, Moskva 2000, s. 128, 396.

³⁴⁹ Jen během 25 let druhé poloviny osmnáctého století v zemi vyšlo kolem 6 500 nových titulů, což lze v místních podmínkách považovat za úspěch, GRASSHOFF, H., *Literatur und Gesellschaft in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E. (ed.), *Gessellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 11; G. MARKER hovoří dokonce o 8000 titulech za stejnou periodu, tj. třikrát více titulů než za celá dvě předchozí století, během 80. let ruské soukromé tiskárny produkovaly mezi 400-500 ruskojazyčných knih a časopisů, viz MARKER, G., *Publishing, Printing, and the origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*, Princeton 1985, s. 105.

jepičí existence. V některých případech se pak nevyhýbali ani veřejné polemice s panovnicí. Oblíbenými se staly cestopisy, črty či různé reportáže, tedy formy věnující se mimo jiné i životu nižších vrstev. Přestože byli jmenovaní autoři majoritně šlechtického původu,³⁵⁰ více prostoru v literatuře získával prostý člověk a jeho každodenní problémy.

Ačkoli ruští autoři v mnoha ohledech často jen chabě reflektovali své populární evropské a především francouzské vzory a francouzské literatury a kultury vůbec za mnohé vděčili, začali právě v této době postupně prokazovat svůj jedinečný intelektuální potenciál, tedy schopnost svými výtvoři a především radikálními názory na svou zemi rozrušit veřejnost. Už se zde nejedná pouze o zasazení žánru do ruských reálií a pobavení čtenáře. Například satirická komedie se v této době začíná vyvíjet v mnoha ohledech zcela nezávisle na svém původním zahraničním modelu. Se základy tohoto žánru, jak se vytvořil v druhé polovině osmnáctého století budou později pracovat takoví autoři jako A. S. Gribojedov, Alexandr Vasiljevič Suchovo-Kobylin i Michail Afanasjevič Bulgakov.

Perzekuce Novikova a Radiščeva svědčí o skutečnosti, že ruští panovníci od této doby již pokládali literaturu za seriózní podnik. Za Kateřininy vlády se rodí skutečná snaha jednotlivých spisovatelů probudit petrifikovanou společnost, konfrontovat jí s určitými problémy z děl a nechat ji nad nimi uvažovat. Tedy zacházet s literaturou sofistikovaně jako s prostředkem, disponujícím více funkcemi, než bylo do té doby v zemi známo. Především Fonvizinova satira a Radiščevův cestopis - byť byly některé jejich myšlenky oprávněně kritizovány už v nastávajícím století³⁵¹ - jsou dle mého úsudku jednoznačným důkazem toho, jak byli ruští autoři schopni pozitivně využít nabytých znalostí evropské civilizace k vytváření kultury a veřejného mínění vlastní země. A v tom nepochybně spočívá jejich přínos jako formující se inteligence ruského impéria.

³⁵⁰ Z celkového množství 129 autorů, narozených mezi lety 1750-1799 tvořila šlechta 71,3% (92 osob), NAHIRNY, V. C., *The Russian Intelligentsia, From Torment to Silence*, New Brunswick, London 1983, s. 28.

³⁵¹ Radiščevovi bylo Alexandrem Sergejevičem Puškinem vytýkáno přílišné zdramatizování situace ruského nevolnictva, Puškin jako odpověď na *Cestu z Petrohradu do Moskvy* napsal vlastní - nedokončenou- *Cestu z Moskvy do Petrohradu* a rovněž upozorňoval na skutečnost, že Fonvizin ve svých dopisech z Francie popisoval podmínky zdejších rolníků a prostých obyvatel jako poměrně krutější než v impériu, viz „*Zkoumajíc podmínky francouzského národa, naučil jsem se rozlišovat mezi svobodou dle zákona a svobodou skutečnou. Naše země nemá svobodu danou zákonem, ale v mnoha ohledech požívá svobody skutečné. Navzdory skutečnosti, že Francouzi mají právo na svobodu, žijí v naprostém otroctví...*“, dopis D. I. Fonvizina P. I. Paninovi z 18./29. 9. 1778, SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, I. svazek, New York 1967, s. 339; LANG, D. M., *The First Russian Radical, Alexandr Radischev 1749-1802*, London 1959, s. 274.

6. Přestavitelé ruského umění

Obsah této kapitoly je koncentrován na vývoj a především představitele ruské architektury, malířství a sochařství během druhé poloviny osmnáctého století, konkrétně v době vlády Kateřiny II. Nejprve bude zhodnocena činnost carské instituce, která tvorbu těchto intelektuálů povětšinou zaštiťovala. Pozornost je soustředěna na přínos hlavních ruských umělců kultuře impéria a rovněž na to, z jakých sociálních vrstev pocházeli.

Na úvod je třeba poznamenat, že v málokterém kulturním či vědeckém odvětví druhé poloviny 18. století byly vkus panovníka i prostředí jeho dvora natolik určujícími, jako právě v oblasti umění. Za vlády Kateřiny II., spontánně tíhnoucí k prostějším a jednodušším uměleckým stylům, byl barokní a rokokový směr dominující za její předchůdkyně postupně nahrazován umírněnou pozdní formou neoklasicismu, uplatňující se především v architektuře. Umělecký směr odvolávající se k antické kultuře se v impériu začal objevovat během šedesátých let osmnáctého století a do značné míry korespondoval s osvícensky absolutistickým způsobem vlády ruské panovnice. Carevna byla známa svou touhou po harmonii a logickém uspořádání své země. Neoklasicismus jí usnadňoval vyjádřit tyto společensko-politické tendence i v estetické formě. Pro umělce pak směr představoval možnost na pozadí antické kompozice otevřít větší prostor národním ruským prvkům, což se vztahovalo ke klasicistní ideji služby vlasti. Je možné, že na počínajícím pronikání myšlenek o vyvolenosti ruského národa mezi slovanskými zeměmi v době Kateřininy vlády má klasicismus určitou roli.³⁵²

Pro systematizaci a organizaci uměleckého života v zemi se odrazovým můstkem stal rok 1757, kdy byla podle vzoru francouzské královské École de Beaux-Arts založena Akademie umění, celým názvem Akademie tří předních umění. Hlavní zásluhu na jejím založení měl hrabě Ivan Ivanovič Šuvalov, stojící v té době v čele moskevské univerzity, při níž se nová instituce zpočátku nacházela, než bylo na žádost umělců přeneseno její sídlo do hlavního města. Šuvalov argumentoval značným nedostatkem vzdělaných domácích umělců, kteří by ovládali cizí jazyky a vědní obory potřebné v umělecké oblasti.³⁵³ Jeden z jeho současníků napsal, že: „*Umělec bez studia je roven řemeslníkovi.*“³⁵⁴ Hlavním cílem proto bylo určeno

³⁵² IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 198-201.

³⁵³ MCCONNEL, A., *Catherine the Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S. (ed.), *Imperial Russia 1700-1917, State-Society-Opposition*, Illinois 1988, s. 39.

³⁵⁴ Poslanije k rossijskim pitomcam svobodnych chudožestv, in: *Sobranije sočinenij Jakova Knjažnina*, IV.

vzdělání a průprava umělců, stejně jako usměrňování veškerého uměleckého života v zemi, tj. zadávání různých uměleckých objednávek, sledování a podporování tvorby již praktikujících umělců a přiznávání akademických titulů.³⁵⁵

Je nutné se na tomto místě znovu zmínit o samotném Šuvalovovi, jenž byl jako jeden z nejvýraznějších představitelů dvora předchozí carevny po celou dobu vlády Kateřiny též významným podporovatelem ruského umění. Bývalý favorit Alžběty Petrovny si jako jeden z prvních Rusů získal uznání jako mecenáš umělců a literátů přičemž se sám věnoval poezii a překladům.³⁵⁶ Deržavin ho oslavoval slovy: „*Objevitel ruských múz, patron, oblíbenec a přítel talentovaných, můj velitel a osvícenec milující vlast a podporující vědy.*“³⁵⁷ Šuvalov byl mezi ruskými umělci jednoznačně uznávanou osobností, už jenom proto, že se s téměř matematickou jistotou objevuje na portrétech většiny hlavních ruských portrétistů. Začíná od něho akademická tradice uměleckých darů akademii od členů carského domu, prezidentů instituce či sběratelů. Rovněž též jako jeden z prvních Rusů udržoval písemný kontakt s francouzskými encyklopedisty. Šuvalov byl patriot, ale i zcestovalý frankofil, cílevědomý, pečlivý organizátor se znalostmi a vkusem, schopný nalézat talentované umělce.³⁵⁸ O tom, nakolik si byl vědom intelektuálního stavu země v evropském kontextu svědčí i jeho slova určená zahraničnímu korespondentovi: „*Ve výsledku pro nás tak nepříjemné časové zpoždění zapříčinilo, že někteří cizinci se neoprávněně domnívají, že z naší vlasti nemohou vzejít lidé, kteří by mohli být osobnostmi.*“³⁵⁹

Jako plně organizovaná Akademie začala fungovat až počínaje rokem 1764, kdy byl namísto pečlivého Šuvalova jako prezident carevnou vybrán už ne tak schopný muž, blízký Kateřinin spolupracovník a znalec umění Ivan Ivanovič Beckij. Ten byl známý svým smyslem pro disciplínu a organizačními schopnostmi³⁶⁰ Do instituce byla přijímána řada „...*umělců jak ruských tak zahraničních, kteří si svým uměním, ale zároveň též dobrým vystupováním získali pochvalu...*“³⁶¹ Pokud umělec chtěl vstoupit do akademie, musel před akademickým shromážděním vypracovat zkušební dílo a pokud bylo shledáno jako kvalitní, pak byl na

svazek, Moskva 1802, s. 155.

³⁵⁵ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 194.

³⁵⁶ SNEGIREV, I. M., *Ivan Ivanovič Šuvalov: osnovatel' Moskovskago universiteta i ruskij mecenat*, Sankt-Peterburg 1837, s. 396-403.

³⁵⁷ Epistola I. I. Šuvalovu, in: *Sočinenija Deržavina*, I. svazek, Sankt-Peterburg 1864, s. 50.

³⁵⁸ ISAKOV, S. K., *Imperatorskaja sanktpeterburgskaja Akademija Chudožestv 1764-1914*, Sankt-Peterburg 1914, s. 6-7.

³⁵⁹ Cit dle: KIRIČENKO, Je. I., *Prezidenty Imperatorskoj Akademii chudožestv: k 250-letiju Akademii chudožestv*, Moskva 2008, s. 26.

³⁶⁰ HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 347; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 21.

³⁶¹ BECKOJ, I. I., *Privilegija i Ustav Imperatorskoj Akademii trech znatnějšich chudožestv, Živopisi, Skul'ptury i Architektury, s vospitatel'nyj pri onoj Akademii Učiliščem*, Sankt-Peterburg, 1765, s. 35.

základě úsudku akademické rady přijat. Díla akademiků byla v určenou dobu přístupná k prohlédnutí „celému národu“.³⁶²

Na akademii se projevila Beckého nezlomná víra v sílu vzdělávání. Byla při ní založena škola, do níž bylo přijato prvních šedesát chlapců ze všech sociálních vrstev kromě nevolnické ve věku 5-6 let³⁶³, přičemž doba studia trvala devět let. Na rozdíl od Francie kde byla architektura, malířství a sochařství vyučovány v odlišných institucích, v impériu toto vše zajišťovala jediná organizace. Studium bylo poměrně náročné, studenti museli dobře znát základy anatomie, optiky, grafiky, i dalších doplňujících předmětů jako jazyků, historie či antické mytologie. Hlavní důraz byl kladen na důkladné procvičování kresby, a to hlavně kreslení podle vzorů, tedy nejprve původních obrazů a nakonec kreslení aktů.³⁶⁴ Poté se již rozlišovaly jednotlivé specializace. Každá specializace měla pod sebou další konkrétní zaměření. Například, na akademii byly třídy pro studenty malířství týkající se portrétování, krajinek, perspektivní malby, válečných, zvířecích a rostlinných výjevů.³⁶⁵

Po odevzdání závěrečné práce obdrželi studenti zlatou medaili a kord, jako znak toho, že je jim nyní dvorská společnost otevřena. Rovněž jim bylo umožněno vyjet ve dvanáctičlenných skupinách vždy po třech letech na stáže, nejčastěji do Paříže a později do Říma, případně někdy též do Londýna, aby zde pod dohledem zkušených Rusů u známých evropských mistrů prohloubili znalosti v rámci své specializace.³⁶⁶ Tyto výjezdy byly iniciovány již Šuvalovovem, který studenty v zahraničí též materiálně podporoval³⁶⁷ a dle všeho se zdá, že byly pro tvorbu mnoha ruských architektů velice určující z hlediska možnosti poznat evropské umělce, umělecké sbírky i směry v zemích, odkud tyto tendence vzešly.

Výuka na Akademii obsahovala řadu slabých míst. Beckého pedagogické principy zde stejně jako v dalších jeho institucích nenašly přílišného uplatnění. Navzdory přísným opatřením zde existovaly tělesné tresty a studentská morálka zřetelně upadala. Během Kateřininy vlády bylo zcela běžné, že školu dokončila pouze polovina z celkového počtu nastoupivších studentů. O od rodiny zcela izolované studenty nebylo příliš dobře postaráno, mnozí umírali prakticky pouze kvůli nedostatečnému ošacení a špatné hygieně. Mohl za to především Beckého typicky chladný a necitlivý přístup – ne náhodou Kateřina mluvila o

³⁶² Tamtéž, s. 35-36.

³⁶³ BECKOJ, I. I., *Privilegija i Ustav Imperatorskoj Akademii trech znatnějšich chudožestv, Živopisi, Skul'ptury i Architektury, s vospitatel'nym při onoj Akademii Učiliščem*, Sankt-Peterburg, 1765, s. 9.

³⁶⁴ Ženské modely byly na Akademii zcela nepřipustné; MOLEVA, N., BELJUTIN, Ju., *Pedagogičeskaja sistema Akademii chudožestv XVIII veka*, Moskva 1956, s. 117.

³⁶⁵ L'INA, T. V., *Rusškoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 195-197.

³⁶⁶ IL'INA, T. V., *Rusškoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 197; KOVALENSKAJA, N., *Istorija russskogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 123.

³⁶⁷ KIRIČENKO, Je. I., *Prezidenty Imperatorskoj Akademii chudožestv: k 250-letiju Akademii chudožestv*, Moskva 2008, s. 30-31.

Beckém jako o sfinze³⁶⁸ – skoupost samotné carevny a také neochota propustit k senilitě spějícího a navíc osleplého prezidenta. Baron de Corberon se během své návštěvy v impériu shodl se svými hostiteli na nedostatečném stavu instituce i jeho příčině: „*hovořili jsme o Akademii umění, o soutěživosti, kterou umožňuje, ale také o velmi slabém pokroku, jenž zde byl učiněn. Beckij, který stojí v čele je tak průměrný!*“³⁶⁹ Tradičním problémem se rovněž jevil především během prvního desetiletí nedostatek kompetentních ruských vyučujících, proto řadu profesorských i akademických postů obsazovali francouzští, němečtí i italští umělci. Prvními ruskými profesory akademie se stávali až její bývalí studenti.³⁷⁰

Cambridgeský historik a současník William Coxe psal o instituci kriticky a střízlivě: „*Ačkoli je tato instituce chvályhodně koncipována za účelem pozdvižení svobodných umění a zaslouží si nejvyšší chvály, nesmíme být překvapeni, uvážíme-li nedostatečné výsledky, které dosud z této fundace vyplývají. Akademici většinou činí značné pokroky během svého působení na akademii a mnozí se rozvíjejí pobytem v cizině. Je však pozoruhodné, že osoby takového významu často zůstávají v cizích zemích, nebo, pokud se vrátí, často zabřednou do zahálčivosti, jež se jeví téměř národním zvykem. Příčina tohoto úpadku se zdá vycházet z malé podpory národa obecně. Panovnice se může o umělce starat jako o exotické květiny ve skleníku na ohromné útraty a stálou kultivací, ale pokud ta samá péče není poskytována i poté, co dospějí, stanou se zanedbanými. A je nemožné i pro panovníka, který drží patronát nad záslužnými, nebo pro pár šlechticů, kteří následují takového zářného příkladu, šířit lásku pro umělecká díla mezi osoby, jež by jako první měly být na určité výši vkusu, který může být nabyt pouze zkušenostmi. Ale pokud ti, kteří by měli vynikat, nejsou uznávanými, pak nemohou pociťovat ušlechtilý duch soutěživosti, jenž vede k vynikajícím výsledkům. Tím, jak tedy národ postupně spěje k vyššímu stupni civilizace a zdokonalení, tyto instituce musí prokazovat rozsáhlejší a konstantnější výsledky.*“³⁷¹ Coxe zde v zásadě naráží na zásadní iniciační roli carevny a v souvislosti s tím na její všeobecnou vrtkavost v podpoře intelektuálů a nebezpečí z toho plynoucí pro umělecký vývoj země.

V uměleckém prostředí země si však navzdory těmto obavám akademie získala nezastupitelnou, centralistickou roli. Vyšlo z ní nemalé množství výrazných ruských umělců.

³⁶⁸ KIRIČENKO, Je. I., *Prezidenty Imperatorskoj Akademii chudožestv: k 250-letiju Akademii chudožestv*, Moskva 2008, s. 98.

³⁶⁹ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, II. svazek, s. 42.

³⁷⁰ KOVALENSKAJA, N., *Istorija ruskogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 124; MCCONNEL, A., *Catherine te Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S (ed.), *Imperial Russia 1700-1917, State-Society-Opposition*, Illinois 1988, s. 40-41; ISAKOV, S. K., *Imperatorskaja sanktpeterburgskaja Akademija Chudožestv 1764-1914 – Kratkij istoričeskij očerk*, Sankt-Peterburg 1914, s. 12.

³⁷¹ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1787, s. 229-230.

Instituce vhodně koncipovaná na evropských a především francouzských vzorech disponovala rovněž řadou národních specifik. Mezi ně patřil například přístup k uměleckému povolání jako řemeslu v duchu ruského středověku.

Během Kateřininy vlády se centralistická role Akademie umění dále zintenzivňovala. Její činnost se stala nezbytným předpokladem k dalšímu šíření národního umění, s jehož historií je dnes neodmyslitelně spjata. Instituce značně přispěla z kulturního hlediska k etablování se impéria mezi vyspělými evropskými zeměmi. Michail Vasilijevič Lomonosov hovořil ke studentům Akademie právě v evropském kontextu: „*Šťastní vy, ruští synové, kteří můžete dosáhnout úspěchů chvályhodným, horlivým studiem a předvést před zraky osvětlené Evropy pronikavou duchaplnost, pevný úsudek i značné nadání našeho národa ke všem druhům umění...*“³⁷²

4. 1. Architekti

V monumentálních, stroze symetrických a racionalistických stavbách Kateřininy vlády se umění klasicismu projevilo zřejmě nejvýrazněji. Ruská architektura v této době poskytla vedle domácích umělců významné uplatnění též řadě cizích architektů. V podkapitole se budu věnovat působení předních umělců Kateřininy vlády se zřetelem na jejich sociální původ.

Představitelem raného petrohradského klasicismu byl Alexandr Filipovič Kokorinov, syn architekta a absolvent moskevské školy knížete Dmitrije Vasilijeviče Uchtomského³⁷³, jehož první stavbou se v padesátých letech osmnáctého století stala rezidence hraběte Šuvalova na Něvském prospektu. Díky doporučení Šuvalova pak Kokorinov působil na Akademii umění jako její ředitel, rektor a také profesor architektury, jako první vyučující v rodném jazyce.³⁷⁴ V souvislosti s těmito posty měl Kokorinov spolu se svým patronem podíl na návrzích stavby Akademie umění.

Byl to opět Šuvalov, na jehož pozvání přijel do Petrohradu z Francie architekt, s jehož jménem je dodnes spjata nejen stavba Akademie umění. Jean-Baptiste Michel Vallin de la Mothe, člen bolognské a florentské akademie spolu s Kokorinem stál od roku 1764 v čele stavebních prací, avšak větší zásluha na stavbě instituce náleží Kokorinovi, neboť

³⁷² Cit. dle: IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 195.

³⁷³ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 206; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 51; N. KOVALENSKAJA tvrdí, že Kokorinov se vyučil u jiných mistrů a u Uchtomského působil již pouze jako asistent, *Istorija ruskogo iskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 129; I. Je. GRABAR hovoří o tom, že u Uchtomského Kokorinov nejprve studoval a poté zde byl rovněž asistentem, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 174-5.

³⁷⁴ PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 13-14; MOLEVA, N., BELJUTIN, Ju., *Pedagogičeskaja sistema Akademii chudožestv XVIII veka*, Moskva 1956, s. 94.

francouzský architekt byl po celou dobu indisponován prací na dalších projektech.³⁷⁵ Ačkoli se budova akademie spolu s interiérem stavěla až do konce století, na Kateřinu velmi brzy udělala činnost francouzského architekta značný dojem. Ten se díky tomu stal pokračovatelem prací na petrohradském Zimním paláci. Po hraběti Bartolomeu Francescu Rastrellim, významnému architektovi carevny Alžběty Petrovny, de la Mothe převzal přestavbu mohutné Tržnice (Gostinyj dvor) na Něvském prospektu. Celých patnáct let, kdy v zemi pobýval, působil jako profesor Akademie a po návratu do své vlasti též dohlížel nad zdejšími ruskými stážísty.³⁷⁶

Druhým výrazným Kateřininým dvorním architektem byl Antonio Rinaldi, šlechtic italského původu, který do carské říše přijel ještě za Alžběty Petrovny. Později se stal dvorním architektem Petra III., ale jeho práce našla největšího uplatnění právě za Kateřiny. Rinaldi, jenž v zemi strávil dlouhých třicet let demonstroval svůj talent například na stavbách a úpravách v Oranienbaumu s rokokovými čínskými pavilony, které svědčily o skutečnosti, že v impériu nekoloval nijak zastaralý evropský architektonický vkus. V pozdějších letech carevna najímala Rinaldiho na významnější městské stavby, jakým byl okázalý Mramorový palác, jedna z prvních budov, jejíž fasáda byla ozdobena tak drahým materiálem. Rovněž Gatčina, známý venkovský palác cara Pavla byla dílem Antonia Rinaldiho.³⁷⁷

„Lehkým, půvabným... jako sluneční svit“³⁷⁸ bylo nazýváno umění Jurije Matvějeviče Feltena. Felten se sice narodil v Petrohradě, ale jeho otec přišel z Gdaňsku jako kuchař Petra Velikého. Byl jediným umělcem německého původu, se kterým Kateřina jako Němka spolupracovala. Felten už jako mladík pracoval na projektech ve Stuttgartu a Berlíně, v 50. letech jako akademik asistoval Rastrellimu při pracích na Zimním paláci, kde sám po mistrově odjezdu dokončil vlastní část. Carevna vhodně využila Feltenových výborných technických znalostí³⁷⁹ a svěřila mu přes dvacetiletí trvající práci na žulovém obkládání petrohradských nábřeží, která jsou dodnes jednou z největších dominant města. Ačkoli Feltenovo architektonické nadání není v porovnání s jeho zahraničními i ruskými kolegy

³⁷⁵ GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 181; ISAKOV, S. K., *Imperatorskaja sanktpeterburgskaja Akademiya Chudožestv 1764-1914 – Kratkij istoričeskij očerk*, Sankt-Peterburg 1914, s. 9-10.

³⁷⁶ HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 291-292; IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 206-209; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 186-188.

³⁷⁷ GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 191-205; KJUČARIANC, D. A., *Antonio Rinaldi*, Sankt-Peterburg 1984, s. 8, 18-20.

³⁷⁸ Cit. dle: GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 206.

³⁷⁹ Felten studoval matematiku v Tübingenu a dokázal šikovně pracovat s železem a žulou, viz HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 296; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 206-207.

natolik vyzdvihováno, nelze zapomínat, že jako chráněnc Beckého měl účast na stavbách jeho institucí i jeho vlastním petrohradským domě, rovněž též na řadě petrohradských chrámů a náměstí, včetně například proslulého Senátního náměstí.³⁸⁰ Étienne Maurice Falconet o Feltenovi psal: „*Je to, jak mohu vidět, člověk ctnostný a talentovaný.*“³⁸¹ Závěr života strávil architekt pedagogickou činností na Akademii, kde působil jako profesor a rektor.³⁸²

Se stavbami druhé ruské metropole, Moskvy je spojena kariéra nejznámějšího ruského klasicistního architekta Vasilije Ivanoviče Baženova. Baženov vyrostl v moskevském Kremlu, kde byl jeho otec duchovním. Svě dětství později popsal jako již zaplněné uměleckými intencemi: „...*odvážím se zde poznamenat, že jsem se již narodil jako umělec. Můj otec byl chudý člověk, neměl ponětí o mém nadání a i když si jej poté povšiml, nedostávalo se mu peněz, aby mě mohl dát někam na učení, ale já, jakmile jsem přišel k rozumu, jsem si u chrámu, u něhož jsem s otcem žil, povšiml ležících úlomků od kamene, ze kterého se tvořil náhrobek. Některé tyto úlomky jsem si odnesl, udělal jsem si z nich hřeby podobné dlátu a těmi jsem vyřezával obličej. Kreslit jsem se učil na písku, na listu, stěnách a všude různě...v zimě jsem si ze sněhu stavěl paláce a sochy, které bych si nyní přál znovu spatřit...*“³⁸³ Navzdory výše popsanému sociálnímu zázemí se Baženovovi dostalo poměrně pečlivého vzdělání na předních vzdělávacích institucích té doby. Jako jeden z prvních vyjel v šedesátých letech na stáž na pařížskou akademii, kde nezískal tamější prestižní akademickou cenu pouze proto, že byl cizincem. V době nástupu Kateřiny pobýval na krátko v Itálii, kde svým talentem udělal takový dojem, že byl jmenován profesorem římské a členem florentské a bolognské Akademie.³⁸⁴ Paradoxně menších úspěchů docílil architekt ve vlastní zemi. Po příjezdu se byl nucen potýkat se záští a výraznými nesympatiemi akademiků a řada jeho petrohradských projektů se zachovala jen v podobě návrhů či se nedochovala do dnešních dnů.³⁸⁵

Kateřina brzy zaregistrovala talentovaného architekta a svěřila mu dva, až utopické projekty. Prvním měla být okázalá budova institutu ve Smolném u Petrohradu, druhým pak nic menšího než gigantická rekonstrukce moskevského Kremlu, Baženovovem plánovaná

³⁸⁰ GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 208; LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 47.

³⁸¹ Dopis Étienne Maurice Falconeta Kateřině z 15./26. 3. 1773, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921, s. 200.

³⁸² IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 218-219.

³⁸³ Baženov, V. I., *Mnenija architekta Baženova o Kremlu*, in: RAZGONOV, S., *V. I. Baženov*, Moskva 1985, s. 155.

³⁸⁴ GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 215-216.

³⁸⁵ JEVSINA, N. A., *Russkaja architektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1941, s. 39; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 218, 221.

mezi lety 1767-1773, jejímž výsledkem měl být skutečně obrovský trojúhelníkový palác s výraznou fasádou inkorporující všechny hlavní kremelské paláce a chrámy.³⁸⁶ Ani jeden z těchto projektů však nedošel realizace, Kremelský palác především kvůli nespokojenosti Kateřiny s návrhem, jeho finanční náročností a rovněž kvůli tehdy probíhajícímu Pugačevovu povstání. Baženov si, zřejmě díky skutečnosti, že v Kremlu vyrůstal, vytvořil k tomuto projektu osobitý vztah a v slavnostních promluvách protknutých úctou k osvícensko-absolutistické formě vlády připodobňoval moskevské centrum k nejvýznamnějším antickým stavbám, včetně Říma. Impérium však v této době zdaleka nebylo ekonomicky ani esteticky připraveno na tak vysoce komplexní dílo. Baženovovy koncepty Kremelského paláce i budovy Smolného institutu jsou však dodnes považovány za nezvykle velkolepé v historii architektury osmnáctého století nejen v rámci impéria, nýbrž celé Evropy.³⁸⁷ Cambridgeskému profesorovi mineralogie Edwardu Danielovi Clarkovi se již za vlády cara Pavla roku 1800 podařilo spatřit Baženovův dřevěný model Kremlu a hovořil o stavbě v obdobném duchu: „...bylo nám umožněno vidět slavný model Kremlu, který měl být dle plánu vystavěn za předchozí panovnice. Je to jedna z nejpozoruhodnějších věcí v Moskvě. Kdyby toto dílo bylo dokončeno, stalo by se divem světa ... Plánem bylo sjednotit celý Kreml, mající v obvodu kolem dvou mil, do jednoho velkolepého paláce. Jeho fasády jsou zkrášleny řadami půvabných pilířů, odpovídající různým architektonickým směrům. Každá část je zakončena tím nejelegantnějším způsobem, včetně freskových maleb na stropěch pokojů a zabarvení různých mramorových sloupů, které měly zdobit interiér...Pokud by palác byl vystavěn, žádná stavba by se s ním nikdy nemohla měřit...“³⁸⁸

Baženovovi nebylo souzeno kvůli carevčině liknavě podpoře dokončit ani neogotický palác v Caricynu u Moskvy, u něhož se nechal zjevně inspirovat prvky architektury staré Rusi. Zřejmě jeho nejznámější dílo, které se vzácně dokončené v prakticky nezměněné podobě zachovalo do dnešních dnů je tzv. moskevský Paškovův dům, vypínající se na svahu proti západní zdi Kremlu. Ke konci Kateřininy vlády se Baženov stal oblíbeným architektem careviče, pro něhož se účastnil plánování na Michajlovském paláci.³⁸⁹

Rozsah Baženovovy činnosti je velmi široký, architekt se podílel například na překladu

³⁸⁶ SNEGIREV, I. (ed.), *Slovar' russkich svetskich pisatelej, sootečestvennikov i čužeštrancev pisavšich v Rossii, sočinenije Mitropolita Jevgenija*, Moskva 1838, s. 20-24; JEVSINA, N. A., *Russkaja architektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1994, s. 64-65; IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 224.

³⁸⁷ PUTJATIN, I., *Obraz russkogo chrama i epocha prosveščeniija*, Moskva 2009, s. 172-175; HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 297-299; JEVSINA, N. A., *Russkaja architektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1941, s. 131.

³⁸⁸ CLARK, R.(ed.), *Travels in Russia, Tartary, and Turkey by Edward Daniel Clarke*, Aberdeen 1848, s. 81-82.

³⁸⁹ KOVALENSKAJA, N., *Istorija russkogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 151; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 62-63.

díla významného římského architekta Vitruvia, kromě toho též disponoval plány na reorganizaci Akademie umění i založení vlastní architektonické školy. Ve společenském životě se navíc angažoval jako svobodný zednář, byl například členem Přátelské učené společnosti a působil též jako klíčový prostředník mezi moskevskými rosenkruciány a carevičem Pavlem Petrovičem.³⁹⁰ I když se v úplnosti a do dnešních dnů dochovalo jen minimum jeho děl a nerealizované projekty pro carský dvůr dávají tušit nejen jistou diskrepanci mezi mohutnými plány architekta a spíše umírněnějším vkusem carevny, ale i Kateřininu nevoli vůči umělcově zednářské agilnosti, řadí se Baženov mezi klíčové ruské architekty osmnáctého století především bezprecedentním tvůrčím zápallem, osvícenskou činností i nebývale nacionálním duchem svých výtvorů.

Činnost Ivana Jegoroviče Starova byla na rozdíl od výše zmíněného spjata s petrohradskou architektonickou školou. Stejně jako Baženov synem duchovního, Moskván³⁹¹ Starov studoval nejprve na gymnáziu při moskevské univerzitě, dále na gymnáziu při petrohradské Akademii věd a po jejím otevření též na Akademii umění, kde studoval architekturu u Kokorinova, s nímž byl příbuzensky spřízněn, a de la Motha. Spolu s Baženovovem byl vyslán na stáž do Paříže a Itálie.³⁹² Disponoval jemnějším, subtilnějším a senzitivnějším stavebním stylem, čehož si Kateřina s uspokojením povšimla již u autorových prvních zadání, mezi nimiž byl například venkovský dům pro hraběte A. G. Bobrinského, carevna nelegitimního syna. Definitivní zavržení baroka a plně neoklasicistní koncept, založený na harmonii vzájemně propojených geometrických tvarů dokázal Starov zhmotnit tak, že to přimělo carevnu jmenovat jej jako výlučného architekta pro předtím dlouho diskutovanou stavbu nové katedrály v rámci petrohradské Alexandro-něvské lávry. Dle Starovova plánu, jenž dostal přednost například před Feltenovým či Kokorinovým, a k němuž se Kateřina vyjádřila v tom smyslu, že by si jej sama nedovedla představit lépe, byla v osmdesátých letech

³⁹⁰ PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 328; IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 222-223; BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 51; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 221.

³⁹¹ Existují rozporuplné informace o tom, zda se Starov narodil v Moskvě či v Petrohradu, o první lokaci hovoří např. VORONOV, V. *Ivan Starov – glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, Sankt-Peterburg 2008, s. 111; IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 226; KJUČARIANC, D. A., *Ivan Starov*, Sankt-Peterburg 1997, s. 7; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 223; KOVALENSKAJA, N., *Istorija ruskogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 162; BELECHOV, N., PETROV, A., *Ivan Starov, Materialy k izučeniju tvorčestva*, Moskva 1950, s. 19; o druhém městě jako rodišti se zmiňuje HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 300; vzhledem k většímu množství relevantních autorů hovořících o Moskvě usuzují, že publikace G. H. HAMILTONA v tomto místě obsahuje chybnou lokaci Starovova rodiště.

³⁹² VORONOV, V., *Ivan Starov – glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, Sankt-Peterburg 2008, s. 111-118; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 223.

postavena katedrála jednoduchých klasicistních tvarů. V ní se architektovi podařilo skvěle integrovat půdorys klasických ortodoxních chrámů s půdorysem latinského kříže.³⁹³

Ačkoli sám kníže Grigorij Grigorijevič Potěmkin strávil ve svém Tauridském paláci sotva rok, pro Starova se toto rozsáhlé venkovské sídlo stalo životním dílem. Tauridský palác, nenacházející se na „Tauridě“, nýbrž u břehů Něvy, byl tvořen centrální nízkou budovou s kopulí a řadou prvků dórského architektonického řádu. Interiéru dominovala oktogonální hlavní hala, již současníci nazývali „řeckým pantheonem“. I když byl původní harmonický vzhled stavby zcela narušen už za vlády Kateřininých nástupců, jednalo se o jedinečnou budovu, která se stala dlouhodobým vzorem pro řadu menších šlechtických venkovských sídel v impériu.³⁹⁴ Starov dále zhmotnil řadu dalších zakázek jak od Potěmkina, tak od carevny, která mu věnovala ze všech ruských architektů té doby asi nejvíce přízně a podpory. Kateřinina přízeň však logicky předznamenávala velmi chladný přístup jejího syna. Ačkoli stál Starov dlouho v čele kanceláře carských paláců a zahrad, za vlády Pavla Petroviče řada jeho výtvorů padla za oběť nenávisti nového cara k zesnulé matce. V souvislosti se stavitelstvím je nutné zmínit Starova též jako autora přestaveb původních a plánů nových měst ve vzdálenějších provinciích impéria.³⁹⁵

23. srpna/3. září 1779 psala carevna svému korespondentovi Grimmovi: „Právě se mi podařilo získat mistra Camerona - skotské národnosti, jakobitského vyznání, velkého kreslíře mnoha starověkých památek, známého pro svou knihu o starověkých lázních...“³⁹⁶ V pozdějších letech vlády si Kateřina zvláště oblíbila právě Charlese Camerona, dalšího architekta neruského původu, velkého znalce antických památek a architektonického směru palladianismu.³⁹⁷ Cameron přijel do impéria roku 1779, aby zde za účelem lepšího uplatnění, než ve vlasti a zřejmě i kvůli své konfesi nakonec zůstal až do konce života. Jednou z nejdůležitějších zakázek pro Camerona byla úprava interiérů carevnina paláce v Carském Selu. Architekt prokázal velký smysl pro striktní klasické pojetí prostoru, mytologicky laděné reliéfy na stěnách, umírněnější použití barev a řady nových neobvyklých materiálů, jako

³⁹³ KJUČARIANC, D. A., *Ivan Starov*, Sankt-Peterburg 1997, s. 61-65; BELECHOV, N., PETROV, A., *Ivan Starov, Materialy k izučeníju tvorčestva*, Moskva 1950, s. 67-80; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 64; LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 50-51.

³⁹⁴ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 226-228; KJUČARIANC, D. A., *Ivan Starov*, Sankt-Peterburg 1997, s. 26-31.

³⁹⁵ VORONOV, V. *Ivan Starov – glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, Sankt-Peterburg 2008, s. 302-303; KJUČARIANC, D. A., *Ivan Starov*, Sankt-Peterburg 1997, s. 156-167; BELECHOV, N., PETROV, A., *Ivan Starov, Materialy k izučeníju tvorčestva*, Moskva 1950, s. 23.

³⁹⁶ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 23. 8./3. 9. 1779, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 157-158.

³⁹⁷ Palladianismus je směr odvozený z koncepcí benátského architekta Andrey Palladia (1508-1580), založených na symetrii, perspektivě a zásadách antické chrámové architektury, viz JEVSINA, N. A., *Russkaja architektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1994, s. 92-93.

achátu, malachitu či fajánsu. Jeho fantazie a talent pro stavbu mimoměstských paláců a malých projektů v přírodním prostoru byly zúročeny v podobě řady altánů, pavilonů a mostů v carskoselském parku.³⁹⁸ Mezi svými současníky vynikal Charles Cameron nikoli jako architekt mohutných objektů, nýbrž jako muž s vytříbeným smyslem pro veskrze klasicistní dekorace interiérů a menší mimoměstské stavby. Carské apartmány, na kterých Cameron pracoval označila Kateřina za „vrcholné“.³⁹⁹ Architekt se tak vhodně doplňuje s ansámblem k většímu rozmachu mířících autorů typu Baženova.

Posledním a zároveň vrcholným architektem carevniny vlády byl Ital Giacomo Quarenghi. Quarenghi, podobně jako Baženov psal v biograficky laděném dopise italskému druhovi o svém již raném vztahu k umění: „...od dětských let jsem projevoval nejupřímnější sklony k uměním (sklony předané krví, neboť jak můj otec, tak i děd s velkým mistrovstvím ovládali práci se štětcem...) ... ale jelikož si mysleli, že s rostoucím věkem si to rozmyslím a odpovědně svému postavení se obrátím buď na činnost advokáta, či duchovního, chtěli též ... abych se seznámil s filozofií a zákony ... nemohu dostatečně vyjádřit nechť, s jakou jsem se věnoval těmto činnostem. ... Ale dispozice, přitahující mě silně k uměním nedovolila, abych se stal básníkem, filozofem či duchovním...“⁴⁰⁰ Quarenghi pracoval v Římě, do impéria přijel prostřednictvím carevnina korespondenta Fridricha von Grimma roku 1780.⁴⁰¹ Největší rozmach jeho činnosti pak spadá do osmdesátých let osmnáctého století a to především v Petrohradě a jeho okolí. První důležitou prací Quarenghiho se stal Anglický palác v Petrodvorcích. V této stavbě se snoubí antické hodnoty, palladiánský řád i typické ruské rozměry. O prvních dvou Quarenghi hovořil jako o zásadních pro jeho práci: „náhodou se mi do rukou dostala dílo Palladia ... Nikdy nebudete věřit, jaký dojem na mě ta kniha udělala ... řeknu Vám, že vše antické vždy leželo v centru mé pozornosti. V něm jsem vždy nacházel to nejlepší...“⁴⁰² Podobně tomu bylo i u jeho stavby Akademie věd na Vasilijevském ostrově a budovy státní banky. Quarenghiho je nutné zmínit i v souvislosti s jedním z jeho mistrovských děl a jedním z nejkrásnějších komorních divadel na světě, umístěným v rámci petrohradské

³⁹⁸ HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 304-307; JEVSINA, N. A., *Russkaja architektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1994, s. 112; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 241-249; ŽIDKOV, G. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 65-67.

³⁹⁹ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 24. 5./4. 6. 1781, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 207.

⁴⁰⁰ G. Quarenghi v dopise Luigi Marchesimu, z 1./12. 3. 1785, *Architektura SSSR. Organ Sojuza sovetskich architektov*, Moskva, r. 1934, č. 3, s. 63.

⁴⁰¹ PILJAVSKIJ, V. I. , *Džakomo Kvarengi, Architektor, Chudožnik*, Sankt-Peterburg 1981, s. 13-45; G. Quarenghi v dopise Luigi Marchesimu, z 1./12. 3. 1785, *Architektura SSSR. Organ Sojuza sovetskich architektov*, Moskva r. 1934, č. 3, s. 65.

⁴⁰² G. Quarenghi v dopise Luigi Marchesimu, z 1./12. 3. 1785, *Architektura SSSR. Organ Sojuza sovetskich architektov*, Moskva r. 1934, č. 3, s. 64-65

Ermitáže. Neobvykle koncipované vnitřní prostory na premise půlkruhového amfiteátru, u nichž se autor nechal opět inspirovat dílem benátského Palladia jsou prostřednictvím mohutného oblouku harmonicky propojeny přes vodní kanál se staršími částmi Zimního paláce.⁴⁰³ Oxfordský profesor John Parkinson popsal Quarenghiho proklamovanou snahu o antický vzhled divadla i pohodlí diváků: „*Divadlo se podobá starověkým divadlům v uspořádání sedadel, jež jsou stavěna v polokruhovém útvaru a jedna řada za druhou se zvyšuje. Má to velmi příjemný efekt, jenž musí být zvláště znatelný z jeviště.*“⁴⁰⁴ Rovněž carevna byla divadlem, i všemi dalšími umělcovými výtvoři nadšena: „*Tento Quarenghi nám staví kouzelné věci: celé město je již přeplněno jeho stavbami ... vytvořil mi divadlo v Ermitáži ... které je vevnitř na pohled okouzlující; může pojmut dvě až tři sta osob, ale ne více: to je také konec světa pro Ermitáž.*“⁴⁰⁵ Quarenghi, jako velký milovník hudby a divadla zde měl doživotně rezervovanou lóži. Poslední významnou architektonickou stavbou byl Alexandrovský palác v Carském Selu určený pro Kateřinina milovaného vnuka, vynikající zejména majestátní kolonádou párů korintských sloupů.⁴⁰⁶

Quarenghi činil vzácnou výjimku, neboť jako oblíbený architekt Kateřiny mohl působit i za jejího nástupce Pavla. Architekt byl po celou dobu prakticky neustále zahrnován množstvím stále nových zakázek, a to nejen budov pro potěchu oka, ale též utilitárních staveb, které se objevují i ve výčtu guvernéra Marseille, Alphonse-Toussaint-Joseph-André-Marie-Marseille, vévody z Fortie a hraběte z Piles: „*Pan Quarenghi z Bergama, carevnin architekt postavil novou burzu, banku, divadlo a novou přístavbu Ermitáže, novou budovu Akademie věd i nemocnici na Fontance,...fasádu kolegia zahraničních věcí,...nemocnici v Pavlovsku,...*“⁴⁰⁷ Quarenghi dostával zakázky na městské a venkovské honosné domy od

⁴⁰³ PILJAVSKIJ, V. I., *Džakomo Kvarengi, Architekt, Chudožnik*, Sankt-Peterburg 1981, s. 121-123; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 268; RICE, T. T., *The Conflux of Influences in eighteenth-Century Russian Art and Architecture: a Journey from the Spiritual to the Realistic*, in: Garrard, J. G.(ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 283.

⁴⁰⁴ COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794, John Parkinson – The Diary of his Travels*, London 1971, s. 35; srov. PILJAVSKIJ, V. I., *Džakomo Kvarengi, Architekt, Chudožnik*, Sankt-Peterburg 1981, s. 122.

⁴⁰⁵ Kateřina F. M. von Grimmovi z 28. 10./8. 11. 1785, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 365; srov. LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 49.

⁴⁰⁶ GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 259-269; HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 308-312; TALEPOROVSKIJ, V. N., *Kvarengi, Materiali k izučeniju tvorčestva*, Sankt-Peterburg, Moskva 1954, s. 38.

⁴⁰⁷ DE PILES FORTIA, A., *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792, Tom troisième – Russie*, Paris 1796, s. 202-203; srov. COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794, John Parkinson – The Diary of his Travels*, London 1971, s. 64, srov. G. Quarenghi v dopise Luigi Marchesimu, z 1./12. 3. 1785, *Architektura SSSR. Organ Sojuza sovetskich architektov*, Moskva, r. 1934, č. 3, s. 65.

významných dvořanů, například hraběte Petra Borisoviče Šeremetěva či kancléře Alexandra Andrejeviče Bezborodka.⁴⁰⁸ Zdá se však, že samotnému architektovi takový styl práce příliš nevyhovoval, jak se o tom zmínil John Parkinson: „*Zcela odmítá prezentovat takové množství staveb bez větších odlišností, jak si toho mohl každý v Petrohradě povšimnout. Činí jej přesyceným - jak tvrdí - vidět všude řecké sloupy...*“⁴⁰⁹

Carevna si Quarenghiho – navzdory jeho známé vznětlivé náladě, za níž si vysloužil ještě za svého života bezprecedentní množství karikatur⁴¹⁰ - velmi oblíbila, často o něm psala von Grimmovi, pečlivě se též nechávala spravovat o architektově rodině.⁴¹¹ Giacomo Quarenghi svou tvorbou představuje vrcholné období neoklasicismu v ruské architektuře, kde si jako cizinec jednoznačně získal důležité místo.

Architektura jako umělecké odvětví za Kateřiny dle mého úsudku navzdory nezpochybnitelně silným zahraničním vlivům dává vyniknout především ruské klasické monumentalitě a emocionalitě. Příhodně tedy reflektuje myšlenky osvícenství, respektive, ideu mocného národa a nezávislého tvůrčího a esteticky smýšlejícího jedince. Tendence základního filozofického směru té doby se v impériu prakticky zhmotňovaly ve větší míře, než kdekoli jinde v Evropě a ať už příčinou transformace architektonických děl byla carevnina nepřízeň (v případě Baženova), či naopak přízeň (v případě Starova) je skutečná škoda, že je již kvůli povětšinou zničeným či přestavěným stavbách nelze zcela reflektovat i dnes.

6. 2. Malíři

Aby se též v malířství odrážely myšlenky klasicismu, respektive osvícenství, bylo nutné najít směr, jenž by nenabízel ošemetné abstraktní a nepřirozené náměty, ale vyjadřoval by konkrétnost a individualismus. Proto velká řada umělců počátku druhé poloviny osmnáctého století uplatňovala svůj talent v obrazech s náměty historickými, a to nejen náměty z historie světové, nýbrž především historie národní. V této tendenci jim velkým impulsem byl v té době zintenzivňující rozmach prvních ruských pokusů na poli historiografie, ať už se jednalo

⁴⁰⁸ TALEPOROVSKIJ, V. N., *Kvarengi, Materiali k izučeniju tvorčestva*, Sankt-Peterburg, Moskva 1954, s. 54; GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja architektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909), s. 271.

⁴⁰⁹ COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794, John Parkinson – The Diary of his Travels*, London 1971, s. 43.

⁴¹⁰ TALEPOROVSKIJ, V. N., *Kvarengi, Materiali k izučeniju tvorčestva*, Sankt-Peterburg, Moskva 1954, s. 37, 40.

⁴¹¹ GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, např. s. 158, 378.

o *Ruskou historii (Rossijskaja istorija)* Vasilije Nikitiče Tatiščeva, Lomonosovu *Starou ruskou historii (Drevnaja rossijskaja istorija)* či *Ruskou historii od nejstarších dob* od Michaila Ščerbatova.⁴¹²

Pro konstituování národní malířské školy hrálo – tak jako ve všech ostatních uměleckých odvětvích – klíčovou úlohu založení Akademie umění. A právě administrativní změny na akademii roku 1764 ovlivnily následnou tvorbu Antona Pavloviče Losenka, asi nejproslulejšího malířů historických námětů Kateřininy doby. Losenko, původem z kozácké rodiny byl jedním z prvních studentů, které akademie vyslala v šedesátých letech na pařížskou a později italskou stáž. Do Petrohradu se dostal původně jako chórový zpěvák, ale postupně našel zalíbení v malířství a stal žákem slavného malíře – nevolníka Ivana Petroviče Argunova.⁴¹³ Vliv na Losenka měli nepochybně jeho lektori v rámci zahraniční stáže v Paříži, například Joseph-Maria Vien, jehož žákem byl slavný klasicistní malíř Jacques-Louis David.⁴¹⁴ Losenko si během stáže vedl jakýsi deník spatřených děl v pařížských chrámech a palácích, který poté odesílal akademii. Ačkoli jsou jeho poznámky k malbám poměrně monotónní a lakonické, jeho zprávy se staly důležitým paradigmatem pro další ruské stážisty.⁴¹⁵ Losenkova orientace v uměleckém prostředí i přirozená touha po nových cenných zkušenostech v rámci samostudia je zjevná i v žádosti akademii z Itálie o prodloužení jeho zdejšího pobytu: „*Carská Akademie zajisté ví, že slavní staří římstí profesorové měli před ostatními akademiemi převahu v kresbě, kompozici, výpravě, drapérii, ale v přírodních barvách, jejich harmonii a šerosvitu vždy byli na rozdíl od ostatních neuspokojiví, avšak uznávaní v tomto byli Benátčané ... Vzhledem k tomu, že mám tendenci naučit se obojímu, kvůli čemuž jste mě sem poslali, žádám o povolení jet do Benátek...*“⁴¹⁶

Slávu si malíř získal obrazem ze starší ruské historie, *Vladimir a Rogněda*, vystaveného roku 1770 v rámci pravidelných akademických výstav. Výjev, čerpající z Lomonosova historického díla, zobrazuje poněkud pofidérní námluvy Vladimira I. Svjatoslaviče, který nechal zabít polockého knížete a nyní žádá jeho dceru Rognědu, aby jej pojala za chotě, přičemž Losenko se zde snaží - již ovlivněn osvícenským duchem - na Vladimirově kajícím

⁴¹² IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 276-277.

⁴¹³ PETINOVA, E. F., *Russkije živopiscy XVIII veka – Biografii*, Sankt-Peterburg 2002, s. 213-214; GAVRILOVA, Je. I., *Anton Pavlovič Losenko*, Sankt-Peterburg 1977, s. 4-6

⁴¹⁴ KOVALENSKAJA, N., *Istorija russkogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 225-226.

⁴¹⁵ Viz Losenko, A. P., *Žurnal primečennych mnoju znatnych rabot živopisy i skulptury v bytnost' moju v Pariže*, in: FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A.(ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969, s. 65-73.

⁴¹⁶ Viz Losenko, A. P., *Raport v Akademiju chudožestv, 14. 9. 1767, g. Rim*, in: FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A.(ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969, s. 73.

výrazu ospravedlnit světce-vraha.⁴¹⁷ Ačkoli jsou v teatrálnosti gest a deklamativnosti obrazu ještě stále citelné dozvuky barokní malby, jedná se o přelomové dílo, od něhož vede nový směr historického malířství. O tom, jak pečlivě pojímal Losenko své povolání, svědčí i skutečnost, že se snažil dohledat možné informace k oděvům staré Rusi a k obrazu rovněž napsal vlastní vysvětlující stat'. Kateřina o postavě Rognědy dokonce tvrdila, že ve svém ztvárnění má něco z Rafaelových děl.⁴¹⁸ Plně klasicistní idea je pak zřetelná v mnohofigurálním heroickém obrazu *Loučení Hektora s Andromaché*.⁴¹⁹ Losenko je též autorem skici pro jezdecký pomník Petra Velikého, přičemž na tuto činnost jej Falconetovi navrhla sama carevna.⁴²⁰

Losenko si prošel všemi akademickými stupni, stal se prvním profesorem historické malby na Akademii umění a rovněž zdejším ředitelem. Získal řadu ocenění ze zahraničních institucí, byl vynikajícím pedagogem a autorem prakticky první ruské učebnice pro studenty malby.⁴²¹ Carevna sice odkoupila obraz *Vladimír a Rogněda* do Ermitáže, autorovi to však přineslo pouze zášť akademiků. Za malíře, opuštěného svými příznivci před carevnou marně žádal Étienne Maurice Falconet: „*Jedná se o Losenkova, šikovného, čestného a nešťastného ... ztrápený, znavený, usouzený, zkroušený tisícem nicotných akademiků, kteří by se v žádné akademii na světě nemohli stát profesorem, Losenko nemůže udělat ani tah štětcem, určitě jej zahubí. Je to první schopný malíř národa...Ještě o tom budu hovořit s panem Beckým ... zkrátka, pokud Losenko není šťasten, budu trpět s ním...ale on bude spokojený, pokud Vaše Veličenstvo bude chtít...mám tolik důkazů vašeho umění prokazovat dobrodiní, což mě ujišťuje o tom, že Losenko musí být klidný...Nejsem jediný, který, co se týče Losenka, nařiká nad jeho situaci. Mnoho osob, mezi nimi pan Kozickij, mi tvrdili: „ale snažte se udělat něco pro toho chudáka Losenka!“ Co mohu udělat více, než to co dělám právě nyní?*“⁴²² O Losenkově významné iniciační roli nejen na poli historické malby svědčí jeho příhodná přezdívka „Lomonosov ruské malby“.⁴²³

Oblastí, ve které se ruské malířství asi nejvíce přiblížilo evropskému standardu byla portrétní malba a jedním z jejích raných představitelů byl malíř moskevské školy Fjodor

⁴¹⁷ KOVALENSKAJA, N., *Istorija ruskogo iskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 226-227.

⁴¹⁸ Dopis Kateřiny E. M. Falconetovi z 18. 8./29. 8. 1770, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921, s. 136.

⁴¹⁹ GAVRILOVA, Je. I., *Anton Pavlovič Losenko*, Sankt-Peterburg 1977, s. 36-47; ŽIDKOV, G. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 124-125.

⁴²⁰ Dopis Kateřiny E. M. Falconetovi z 8./19. 5. 1770, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921, s. 125.

⁴²¹ IL'INA, T. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 281.

⁴²² Dopis E. M. Falconeta Kateřině z 25. 10./5. 11. 1770, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921, s. 137-138.

⁴²³ IL'INA, T. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 281.

Stěpanovič Rokotov. Rokotovův původ není plně objasněn, ale z největší pravděpodobnosti se jednalo o nevolníka moskevských knížat Repninových, kterému byla v dospělosti dána svoboda, a jenž se díky svým bývalým pánům seznámil s Ivanem Šuvalovem. Šuvalov mu pak umožnil vstoupit na akademii. Rokotov se stal autorem první malby týkající se ruského interiéru, když zobrazil právě Šuvalovův kabinet.⁴²⁴ Pilný malíř, který si v Petrohradě získal akademický titul i slávu, ačkoli se mu nepodařilo dostat do zahraničí, se brzy přesunul do rodné Moskvy. Stal se autorem portrétů řady prominentních osobností včetně carské rodiny. V liberálnější a intelektuálním, avšak nesvazujícím prostředí Moskvy dospíval od rokokově laděných portrétů k více intimnímu zpodobnění osobností, jejichž duševní rozpoložení a povahové rysy byly takřka nepostřehnutelně naznačeny bez jakékoli role atributu či pozadí pouze v jemných rysech tváře náklonu postavy či tónování portrétu.⁴²⁵ Rokotov přinesl do ruské portrétní malby jednoznačnou dynamičnost a o trochu více přiblížil model letným naznačením jeho vnitřních hnutí navenek potencionálnímu divákovi.

Určitě nejvýznamnějším malířem Kateřininy doby byl představitel petrohradské portrétní malby Dmitrij Grigorijevič Levickij. Levickij byl synem ukrajinského duchovního a rytce. Podílel se na umělecké přípravě Moskvy pro Kateřininu korunovaci. Takřka po celý život byla Levického činnost spjata s petrohradskou Akademií umění, na níž vedl v letech 1771-1787 třídu portrétního malířství. Instituci nakonec opustil především kvůli neshodám a konfliktům s prezidentem Beckým⁴²⁶ a v devadesátých letech a prvních rocích následujícího století se umělecky spíše odmlčel, takže jeho vrcholná tvorba plně koresponduje s lety carevniny vlády.

Mladý Levickij si slávu získal akademickou výstavou roku 1770, na níž vedle řady krajanů i zahraničních umělců vystavoval hned šest obrazů, včetně slavného portrétu architekta Alexandra Filipoviče Kokorinova, za který získal akademický titul. Na Kokorinově portrétu dominuje střídání temných a zářivých barev, charismatická architektova tvář i až plastické pozadí. Podobný efekt na pozorovatele mohl učinit i reprezentativní portrét ze sedmdesátých let, zobrazující Prokofije Akinfijeviče Děmidova, tehdy inovativního botanika, entomologa a filantropa, na jehož tváři, jako by se Levickij snažil zachytit vnitřní svět portrétovaného.⁴²⁷

⁴²⁴ EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rosii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 74-76; KULAKOVA, I., *Universitetskoe prostranstvo i jeho obitateli*, Moskva 2006, s. 36; PETINOVA, E. F., *Russkije živopiscy XVIII veka – Biografii*, Sankt-Peterburg 2002, s. 145-146.

⁴²⁵ KOVALENSKAJA, N., *Istorija ruskogo iskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 238-239.

⁴²⁶ EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rosii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 75-76; IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 298-299; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 112.

⁴²⁷ KUZNECOV, S., *Neizvestnyj Levickij – Portretnoje iskusstvo živopisca v kontekste peterburskogo mifa*, Sankt-Peterburg 1996, s. 86-87, 92; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 44; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 108; EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 76, 79-80.

Mezi lety 1772-1776 maloval, zřejmě na nepřímou carevnu zakázku, chovanky dívčího institutu ve Smolném. Série variabilních situačních portrétů a dvojportrétů, určených pro carské paláce zobrazuje carevny oblíbenkyně – tzv. smoljanky v nejrůznějším věku, pózách a prostředí. Ačkoli se zde umělec nevystříhal některých anatomických defektů⁴²⁸, jeho cílem zde bylo především navodit dojem radosti ze života a mládí. Během zimy 1773/1774 maloval ruský portrétista do impéria přijevšího francouzského myslitele Denise Diderota. Diderot je Levickým pojat v intimním, střízlivě objektivním duchu, v domácím obleku, bez paruky, s váčky pod očima, což mu však zdaleka neubírá na důstojnosti.⁴²⁹

Progresivnost prokázal Levickij na miniatuře Nikolaje Alexandrova Lvova, ruského architekta, básníka, hudebníka a folklóristy. Lvov je zobrazen tak, jako by rozmlouval s divákem, a to díky otočené postavě i polootevřeným, jako by hovořícím rtům. Tento předromantický prvek se přitom stal obvyklým až v devatenáctém století.⁴³⁰

Nelze zapomínat na společenskou činnost Levického. Je známo, že díky přátelským vazbám se angažoval v kruhu literátů a umělců, soustředících se kolem činorodého Lvova. Navíc byl členem zednářské lóže Umírající sfingy, kde dosáhl vyšších stupňů zasvěcení.⁴³¹ O dlouholetém přátelství Levického se zednářem Nikolajem Novikovem svědčí skutečnost, že vůbec nejznámější Novikovův portrét vytvořil právě tento portrétista.⁴³²

V průběhu třiceti let též několikrát Levickij portrétoval carevnu. Jeho slavným dílem v tomto směru je alegorická reprezentativní malba *Kateřiny II. v chrámu bohyně spravedlnosti* z osmdesátých let. Autor k obrazu následně připojil osobní vysvětlující poznámky: „*Střed obrazu představuje vnitřek chrámu bohyně spravedlnosti, před kterou jako Zákonodárkyně stojí Její Veličenstvo, spalující na oltáři květy máku, obětující tak svůj drahocenný pokoj pro pokoj společný. Na místo obvyklé carské koruny je korunována vavřínovým věncem, zdobícím civilní korunu vyzdviženou na její hlavě. Symboly řádu svatého Vladimíra značí vyznamenání za provedené činy sloužící ku prospěchu vlasti, činy, o nichž svědčí knihy, ležící u nohou Zákonodárkyně. Vítězný orel spočívá na zákonech a Perunem ozbrojený strážce střeží jejich neporušenost. V dálce je možno spatřit otevřené moře a na rozevláté ruské vlajce je zobrazeno*

⁴²⁸ Pravá ruka N. Borščovové na jejím portrétu vypadá, jako by postrádala loketní kloub a rovněž je nepřírozně krátká v porovnání s levou; ostatní obrazy viz Příloha č. 7.

⁴²⁹ HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 349-350; PETINOVA, E. F., *Russkije živopiscy XVIII veka – Biografii*, Sankt-Peterburg 2002, s. 158-165; EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 79-82; KUZNECOV, S., *Neizvestnyj Levickij – Portretnoje iskusstvo živopisca v kontekste peterburskogo mifa*, Sankt-Peterburg 1996, s. 72-78.

⁴³⁰ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 308; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 117-118.

⁴³¹ PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 335.

⁴³² Viz Příloha č. 6.

na vojenském štítu Merkurovo žezlo, označující zabezpečný obchod.“⁴³³ Na osobní přání carevny Levickij namaloval též stylově velmi podobný portrét jejího milence Alexandra Dmitrijeviče Lanského, z osob nejbližších carevně portrétoval Levickij též čtyři dcery Pavla Petroviče, její vnučky.⁴³⁴

Levickij je charakteristickým malířem Kateřininy doby a výrazně přispěl k určité typizaci ruské malířské školy. Svými portréty se nesnažil nijak pochlebovat, neponechával v nich nic mystifikujícího ani nevyřčeného jako Rokotov. Vynikal realistickou koncepcí a vzhledem všech materiálů kolem postavy, harmonickou barevnou kompozicí, důrazem na charisma portrétovaného a později i na jeho dialog s divákem. Byl známý svým citlivým a adaptabilním přístupem k postavení i stylu interpretace portrétované osoby, schopností „znovu tvořit lidi“ prostřednictvím malby. Jeho dominanci mezi ostatními tehdejšími malíři dosvědčuje skutečnost, že ještě za jeho života už o něm jeho současníci sepisovali biografické statě. Evropský ohlas pak vzbudilo pět jeho portrétů vystavených v rámci celosvětové výstavy v Londýně roku 1862.⁴³⁵ Levického typicky nadneseně poetickým stylem opěvoval Ippolit Bogdanovič v periodiku *Společník milovníků ruské literatury (Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova)*: „Své malířské umění jsi projevil v Petrově městě – krásu nesmrtelných i úspěchy smrtelných.“⁴³⁶

Vladimir Lukič Borovikovskij byl posledním velkým portrétistou Kateřininy vlády. Pocházel z ukrajinské šlechtické rodiny kozáků a zkušených malířů ikon. Během Kateřininy krymské cesty si jej všiml Nikolaj Lvov, jenž mladého umělce vzal s sebou do Petrohradu. Tvorba Borovikovského výjimečně nebyla nikdy spjata s Akademií umění, nicméně se angažoval v Lvovově kruhu, kde se spřátelil s Levickým, u něhož se též učil. Nikolaji Lvovu nevděčil malíř pouze za střechu nad hlavou, ale i za řadu zakázek na malbu ikon v chrámech, se kterými měl Lvov jako architekt hodně co dočinění. Nejbližší kontakty s dvorem, respektive s carevnou, navázal Borovikovskij díky přátelství s členem Lvovovy společnosti, básníkem Vasilijem Kapnistem.⁴³⁷ Ve Lvově kroužku propagující myšlenky Rousseaua, byl

⁴³³ *Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova, soderžaščij raznyja sočinenija v stichach i v prozě někotorych Rossijskich pisatelej*, 6. část, Sankt-Peterburg 1783, s. 18-19.

⁴³⁴ PETINOVA, E. F., *Russkije živopiscy XVIII veka – Biografii*, Sankt-Peterburg 2002, s. 169-171; EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 83.

⁴³⁵ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 298; LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, New York 2000, s. 89.

⁴³⁶ *Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova, soderžaščij raznyja sočinenija v stichach i v prozě někotorych Rossijskich pisatelej*, 4. část, Sankt-Peterburg 1783, s. 31.

⁴³⁷ EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 107; HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 351; ALEKSEJEVA, T. V., *Vladimir Lukič Borovikovskij i russkaja kultura na ruběže 18-19 vekov*, Moskva 1975, s. 24-45; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 114; KOVALENSKAJA, N.,

Borovikovskij ovlivněn sentimentalismem, v jehož duchu též vytvářel většinu svých portrétů. Borovikovskij, vřelými, nikoli však idealizovanými rysy jako by se snažil odlišit od reprezentativních obrazů svých předchůdců.

V neobvykle komorním, neformálním duchu byl vytvořen i již dříve zmiňovaný obraz Kateřiny jako staré dámy v carskoselském parku na procházce se psem.⁴³⁸ Tuto malbu si Kateřina neobjednala, měla pouze dokázat vyspělost jejího autora, přesto se jedná o Borovikovského nejznámější malbu z doby carevnina panování.⁴³⁹ Vrchol malířovy tvorby se totiž datuje až během konce devadesátých let a prvního desetiletí nového století. Jeho intimní portréty jsou často připodobňovány k dílům významného britského portrétisty Thomase Gainsborougha. Stejně jako Levickij, s nímž jej spojuje důraz na širokou škálu barev, i Borovikovskij byl portrétistou takřka všech, kteří na carském dvoře něco znamenali, nevýjimaje carskou rodinu.⁴⁴⁰ Jeho o nic méně slavný žák, Alexej Gavrilovič Venecianov se o Borovikovském vyjádřil, jako o typické osobnosti platící za svůj dar nevraživostí kolegů: *„Vážený a velký muž, Borovikovskij, ukončivše své dny, přestal Rus zkrášlovat svými výtvary a trápit závistivce svou ryzí, skutečnou slávou. Vzdělaní umělci jej neměli v lásce, jelikož nedisponovali jeho talentem, poukazovali na jeho nedostatky a špinili jeho přednosti ...“*⁴⁴¹

Co se týče zahraničních umělců, během carevniny vlády se u dvora vystřídali mistři francouzští, italské, němečtí a rakouští. Za všechny je třeba představit alespoň populárního Alexandra Roslina, pobývajícího v impériu v polovině sedmdesátých let. Roslin, ač původem Švéd, většinu života strávil v Paříži a obecně je spojován spíše s francouzskou malířskou školou. Baron de Corberon po seznámení s malířem psal: *„... slavný Roslin, velmi dobrý portrétista. Seděl jsem vedle něho u stolu, disponuje prostotou a skromností skutečně talentovaných. Je to vskutku velký umělec a jeden z nejlepších malířů Akademie ... nic ve svých obrazech nezanedbává, jeho detaily jsou dokonalostí, která mnoho přidává na věrném zpodobnění.“*⁴⁴² Roslin, na rozdíl od řady domácích umělců, jednoznačně vynikal schopností bez jakékoli idealizace směle zpodobňovat často nelichotivé rysy osobnosti, jak se mu to též - bohužel k jeho neprospěchu a nespokojenosti portrétované - podařilo na obraze carevny podle

Istorija ruskogo iskusstva XVIII veka, Moskva 1962, s. 249.

⁴³⁸ Viz Příloha č. 1.

⁴³⁹ ALEKSEJEVA, T. V., *Vladimir Lukič Borovikovskij i ruskaja kultura na ruběže 18-19 vekov*, Moskva 1975, s. 96-102; EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 115.

⁴⁴⁰ ALEKSEJEVA, T. V., *Vladimir Lukič Borovikovskij i ruskaja kultura na ruběže 18-19 vekov*, Moskva 1975, s. 163-164; IL'INA, T. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 324-330.

⁴⁴¹ A. G. Venecianov v dopise Miljukovovým z 2./13. 4. 1825, JEFROS, A., MJULLER, A. P. (ed.), *Venecianov v pismach chudožnika i vospominanijach sovremennikov*, Moskva, Sankt-Peterburg 1931, s. 161.

⁴⁴² LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate français à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, I. svazek, s. 130-131.

původního Rokotovova originálu. Kateřina se o vlastní podobizně vyjádřila v tom slova smyslu, že na ní vypadá jako „švédská kucharka“.⁴⁴³

V rámci dalších žánrů je třeba upozornit na v té době nepochybně zajímavé umělecké náměty z každodenního života prostých obyvatel impéria. Žánr zachycování každodennosti se začal rozvíjet v šedesátých letech osmnáctého století, takřka zcela mimo půdu Akademie umění. Spočíval tedy na iniciativě samotných představitelů, jimiž byli za Kateřininy vlády Michail Šibanov⁴⁴⁴ a Ivan Alexejevič Jermeněv. Michail Šibanov byl umělce-nevolníkem, jehož majitelem byla s největší pravděpodobností rodina admirála Grigorije A. Spiridova z Vladimírské gubernie. To, že se Šibanovovi podařilo dostat do Petrohradu a také Moskvy a pracovat zde, je evidentně zásluhou právě jeho majitelů. Umělcova první díla tvoří celá série právě členů rodiny Spiridovových. Šibanov měl svojí individualitou a snahou naznačit vnitřní svět portrétovaného nejen plastičností, ale též koloritem nejbližší k Fjodoru Rokotovovi.⁴⁴⁵ Během sedmdesátých let se stal autorem v umění tehdy jedinečných vyobrazení ruského rolnického prostředí. Na rozdíl od zahraničních umělců, jež vnímali vše mimo Petrohrad z hlediska etnografického, tedy jako něco exotického, Šibanov maloval společnost, ze které sám vyšel. Na jeho plátnech *Rolnický oběd* a *Oslava svatební dohody* jsou seskupeny reálné, nezkarikované postavy ruské vesnice s uvěřitelnými gesty s typickými reáliemi. Oba obrazy jsou slavnostní a na první pohled se mohou zdát idealizujícími, neboť nezobrazují dominující bídu ani životem zkroušené rolníky. Šibanov je mistrem seriózních děl venkovského žánru, která dokáží při delším pozorování navodit pocit skutečné, vřelé rodinné atmosféry i vzácné slavnostní chvíle v prosté společnosti.

Malíř se zároveň – zřejmě díky kontaktům svých pánů – stal autorem portrétů takových osobností jako knížete Potěmkina, Ivana Šuvalova v sále Akademie umění, A. M. Dmitrijeva-Mamonova a především postarší carevny Kateřiny v cestovním úboru,⁴⁴⁶ jenž je ve výrazu portrétované velmi podobný Borovikovskému portrétu Kateřiny v Carském Selu. Tento portrét byl pořízen během carevniny krymské cesty v osmdesátých letech, pravděpodobně po iniciativě knížete Potěmkina.

Velmi málo informací je dostupných i o Ivanu Jermeněvovi, jehož životní osud je obzvláště zajímavý, neboť se jako syn dvorního stájníka dostal do služby v rámci carevičova

⁴⁴³ Cit. dle: EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rossii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994, s. 149; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěryny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 366-367.

⁴⁴⁴ Vzhledem k sociálnímu původu Šibanova není známo ani jeho otčestvo, přesná životopisná data.

⁴⁴⁵ ŽIDKOV, G. V., *M. Šibanov – Chudožnik vtoroj poloviny XVIII veka*, Moskva 1954, s. 12-15.

⁴⁴⁶ PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěryny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 363; TATÁŽ, *Russkije živopiscy XVIII veka – Biografii*, Sankt-Peterburg 2002, s. 282-284; ŽIDKOV, G. V., *M. Šibanov – Chudožnik vtoroj poloviny XVIII veka*, Moskva 1954, s. 24, 28, 56-58; KOVALENSKAJA, N., *Istorija russkogo isskustva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 259; viz Příloha č. 5.

malého dvora a carevič – Jermeněvův vrstevník, si jej již od dětství velmi oblíbil. Ačkoli Jermeněv na Akademii umění získal jen nižší osvědčení, byl poslán do Paříže jako carevičův osobní stážista.⁴⁴⁷ Byl autorem velmi specifických akvarelových maleb týkajících se života ruské chudiny.

Pro rozvoj potenciálu ruských malířů – nyní již prakticky srovnatelného s potenciálem jejich západních protějšků – byly zajisté velkým impulsem stáže u západoevropských mistrů. Malíři, a zejména portrétisté ruského impéria i díky intervenci Akademie umění dokázali upoutat pozornost a získat si respekt okolní Evropy. Podpora panovnice a dvorských kruhů zde byla iniciační, ovšem tak, jako v mnoha dalších oblastech v zemi naneštěstí nebyla kontinuální a uměřená. Bylo obvyklé, že privilegovaní malíři ze zahraničí byli za odvedenou práci odměňováni často až pětkrát vyšší částkou než malíři z impéria.⁴⁴⁸

6. 3. Sochaři

V sochařské tvorbě během Kateřininy vlády se až do konce století mísí vyrovnaně emocionalita baroka a strohost klasicismu. První, skutečně talentovaní ruští sochaři se objevovali až v druhé polovině století. Francouzský vliv na toto umělecké odvětví uplatňoval kromě hostujících sochařů z ciziny především výborný pedagog sochařské dílny Akademie umění Nicolas-Francois Gillet, formující za svého dlouhého působení dvě generace ruských sochařů včetně talentovaného Michaila Ivanoviče Kozlovského.⁴⁴⁹

Jedním z Gilletových žáků byl i Fedot Ivanovič Šubin, jenž byl stejně jako Lomonosov synem rybáře - státního rolníka z oblasti poblíž Archangelska, respektive Cholmogor. Šubinův otec byl prý Lomonosovým prvním učitelem.⁴⁵⁰ Šubin se od dětství učil řezbařině. Akademii zakončil se zlatou medailí a poté se jako stážista vypravil do Francie, kde byl žákem výborného zdejšího sochaře Jean-Baptisty Pigalla,⁴⁵¹ na jehož počest je dodnes pojmenována jedna z pařížských čtvrtí, a o jehož výuce psal petrohradské akademii: „*můj učitel mi už nezadává práci se sádrovými odlitky, ale radí mi tvořit s kopiemi slavných mistrů jako*

⁴⁴⁷ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 344-345.

⁴⁴⁸ T. V. IL'INA uvádí, že Levickij obdržel za portrét carevny 2500 rublů, zatímco rakousko-italský portrétista Giovanni-Battista von Lampi starší za stejné dílo 12000 rublů; *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 337.

⁴⁴⁹ HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983, s. 354-355; o Kozlovského činnosti za vlády Kateřiny např. ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 90-94.

⁴⁵⁰ ŠUBINSKIJ, V.I., *Lomonosov*, Moskva 2010, s. 31; BUTORINA, T. S., *M. V. Lomonosov i pedagogika*, Archangelsk 1994, s. 80.

⁴⁵¹ JAKOVLEVA, N. A., *Fedot Ivanovič Šubin 1740-1805*, Sankt-Peterburg 1984, s. 7-15; ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 82; LIŠOVSKIJ, V. L., *Akademija chudožestv – istoriko-iskusstvovedčeskij očerk*, Sankt-Peterburg 1982, s. 37.

*Poussina, Rafaela ... na tom pracuji po ránu, dělám basreliéfy a odpoledne kreslím podle starých odličků, které se nacházejí u mého profesora...každý den chodím do akademie, někdy modeluji a někdy kreslím podle modelu a také pod dohledem mého učitele vytvářím oválné basreliéfové portréty.*⁴⁵² V Itálii se proslavil bustami svých krajanů, jako například bratří Orlovových, Ivana Šuvalovova či carevny. Do impéria se navrátil jako erudovaný akademik starobylé bolognské akademie a v sedmdesátých letech se stal doslova módním umělcem, zpodobňujícím ruské aristokraty a vojevůdce. O Šubinově popularitě u panovnice svědčí skutečnost, že Kateřina rozhodla, aby se umělec nikam nevzdaloval a mohl neustále tvořit v centru její pozornosti. Na druhou stranu je však nutné poznamenat, že akademie se k umělci nezachovala právě mateřsky, když mu post zdejšího profesora byl přiznán až po čtyřech letech a navíc bez finanční odměny.⁴⁵³ Proto se nelze příliš divit Šubinovu zahořklému tónu v dopise k Akademii, namířenému především proti svému kolegovi, sochaři Fjodoru Gordějevičovi Gordějevovi: „*V dopise ... knížete Potěmkina se nacházejí též slova ... svědčící zcela jistě o tom, že v porovnání s ostatními mými sloužícími kolegy, tj. panem profesorem Gordějevem, ... a ostatními zasedajícími v Radě ... mně bylo nejprve uděleno vyznamenání, ... a poté první zlatá medaile za kompozici a rok před panem Gordějevem jsem byl poslán na stáž do zahraničí ... ačkoli jsem se navrátil do vlasti později než pan Gordějev, obdržel jsem dříve než on titul akademika a měl jsem to štěstí zasloužit si spokojenou pochvalu veřejnosti ... Její carské veličenstvo ... dříve i nyní ráčilo mojí práci přijímat s ... pochvalou...*“⁴⁵⁴

Šubin byl proslulý mramorovými bustami kateřinských dvořanů s vycizelovanými rysy a pro tohoto umělce typickým větším či menším náklonem hlavy. O umělci se říkalo, že pod jeho rukami mramor dýchá.⁴⁵⁵ Busty vyzařovaly na delší pohled energii i stručnou charakteristiku modelu. Šubinova tvorba se vyznačuje navzdory zjevné závislosti na zahraničních vzorech flexibilním a variabilním přístupem. Mezi nejznámější sochařova díla patří charismatické zpodobnění krajana Lomonosova, rozporuplná busta cara Pavla Petroviče a rovněž socha Kateřiny II. jako zákonodárkyně, vytvořená na objednávku knížete Potěmkina.⁴⁵⁶ Fedot Šubin je považován za prvního skutečného ruského sochaře. Ze zpráv petrohradské akademii je evidentní, že se mu jednalo rovněž o všestranný intelektuální rozvoj:

⁴⁵² Šubin, F. I., Raport v Akademiju chudožestv, r. 1768, Paříž, in: FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A.(ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969, s. 82.

⁴⁵³ IL'JINA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 245-8.

⁴⁵⁴ Šubin, F. I., Prošenije v Sovět Akademii chudožestv, 1790, in: FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A.(ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969, s. 83-84.

⁴⁵⁵ ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 83.

⁴⁵⁶ KOVALENSKAJA, N., *Istorija russkogo iskusstva XVIII veka*, Moskva 1962, s. 193; JAKOVLEVA, N. A., *Fedot Ivanovič Šubin 1740-1805*, Sankt-Peterburg 1984, s. 72-75; ŽIDKOV, G.V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 85-86.

„...chodil jsem v určité dny do Lucemburské a Královské knihovny...a zužitkovávám snahu o rozšíření vědomostí.“⁴⁵⁷

Druhý nejvýraznější sochař Kateřininy vlády, který svým většinou zcela zastínil předchozího, Étienne Maurice Falconet právě v impériu během svého pobytu v letech 1766-1778 vytvořil svá nejproslulejší díla. Falconet se do země na východě Evropy dostal díky doporučení Denise Diderota. Celých dvanáct let pobytu v impériu zaměstnávala francouzského sochaře práce na hlavní zakázce, tedy jezdeckém pomníku Petra Velikého, který Falconet považoval za své životní dílo.⁴⁵⁸

První návrhy díla byly provedeny ještě ve Francii, během sedmdesátých let pak probíhalo odlévání bronzové sochy a práce na podstavci, jenž měl podobu části skály nazývané Hromový kámen o 275 tunách z Finského zálivu, logicky nesmírně náročného po logistické stránce.⁴⁵⁹ Na výsledné podobě si umělec dával velice záležet. Falconet nechtěl ze sochy vytvořit další alegorické dílo. Jak psal Diderotovi: „*Můj pomník bude prostý. Nebude zde ani Barbarství ani Láska národů, ani zpodobňování národa. Soustředím se pouze na sochu hrdiny, kterého nechápu ani jako velikého vojevůdce, ani jako vítěze, ačkoli byl samozřejmě obojím. Mnohem výše stojí osobnost Tvůrce, Zákonodárce, Dobrodince své země, a tak jej i třeba lidem ukázat.*“⁴⁶⁰ Jediným prvkem, který by bylo možné pokládat za alegorický, jenž však spíše plní kompoziční roli, je zmije pod kopyty koně, kterou vytvořil sochař Fjodor Gordějev.

Pomník Petra Velikého byl odhalen roku 1782 na okázalém petrohradském Senátním náměstí, ovšem již nikoli za přítomnosti autora. Konečné práce na pomníku měl na starosti zmíněný Fjodor Gordějev.⁴⁶¹ Falconet opustil impérium čtyři roky před dokončením v důsledku průtahů, stížností úředníků a konečně neshod s dvorem především kvůli úpravám podstavce pomníku, jak to popsal baron de Corberon: „...*tento obrovský kámen byl dopraven do Petrohradu z dálky devatenácti až dvaceti stop*⁴⁶² *ve formě, která se Falconetovi hodila jen částečně. Kámen, který měl jako celek nevhodnou formu, nemohl sloužit jako podstavec bez toho, aniž by byl zmenšen ... to proti němu strhlo pomluvy ... viděl jsem jej .. rozhořčeného vůči nespravedlnosti a zlomyslnosti, očerňující zdejší zahraniční talentované umělce, které*

⁴⁵⁷ Šubin, F. I., Raport v Akademiju chudožestv, r. 1768, Paříž, in: FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A. (ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969, s. 82.

⁴⁵⁸ IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 270.

⁴⁵⁹ LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Now York 2000, s. 93-96.

⁴⁶⁰ Cit. dle: IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 271

⁴⁶¹ ŽIDKOV, G. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951, s. 87.

⁴⁶² Za předpokladu, že jedna stopa je rovna v průměru 0,3 m, jedná se o vzdálenost kolem 6 kilometrů.

Rusové nemohou snášet, a které nesnáší kvůli malichernostem a nízké závisti...“⁴⁶³ Je možné, že se zde jednalo o rozpor mezi francouzským vkusem a prosazovanou ruskou monumentalitou. Rovněž typická carevnina nestálá podpora je evidentní – byť pod vlivem tehdejších podmínek, konkrétně Velké francouzské revoluce - i v jejím pozdějším dopise von Grimmovi, týkajícím se skonu jak Falconeta, tak dalšího francouzského sochaře, působícího v impériu: „*Za takových podmínek dobře soudíte, že smrt Gilleta a Falconeta prakticky téměř šla mimo veškerou mojí pozornost.*“⁴⁶⁴

Falconetův jezdecký pomník, dodnes dominující Petrohradu, se stal uměleckým symbolem nejen vlády Kateřiny II., ale zároveň celého osmnáctého století, natolik přelomového pro ruský národ. O popularitě památky svědčí skutečnost, že prakticky v každém záznamu cizinců, navštívivších „Pitěr“ se objevuje minimálně malá zmínka o Petrově soše.⁴⁶⁵ Například britský obchodník William Thomson v devadesátých letech osmnáctého století popisoval, jak se již v těchto letech z pomníku stalo významné místo ryze turistického a popularizačního zájmu: „*Kolem sochy je vždy několik Rusů, obklopujících nějakého životopisce. Můžete vyzozorovat, bez jakékoli znalosti jazyka, z gest řečníka a jeho posluchačů, kdy se hovoří o porážce u Narvy a kdy o vítězství i Poltav.*“⁴⁶⁶ Ačkoli prací na pomníku se částečně účastnili též ruští umělci, je tak trochu škoda, že jej vytvořil právě autor ze zahraničí. Petrova socha tak může být ještě z dnešního pohledu považována nejen za symbol jedné epochy, ale i za znak tehdy přetrvávající, byť v tomto případě pozitivní fixace na západní Evropu.

V rámci celkového hodnocení stavu ruského umění za vlády Kateřiny je nutné konstatovat, že to byla právě tato fixace, díky níž se zdejší umělecká díla dostala na mezinárodní úroveň. Klíčovými se pro ruské umělce staly nejen návštěvy zahraničních umělců, ale především stáže v kulturních centrech Evropy, Paříži a Římě. A tyto stáže byly iniciovány petrohradskou Akademií umění. Přeneseně tak lze dojít ke skutečnosti, že na celkovém povznesení umělecké hodnoty ruských děl v evropském kontextu měly rovnocenný podíl jak zahraniční vlivy, tak iniciativa klíčových osobností kateřinské kultury a vědy. Zásadní role (nejen) mecenáše Ivana

⁴⁶³ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate français à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, I. svazek, s. 153-154.

⁴⁶⁴ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 7./18. 12. 1792, RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II.: 1767-1778*, Paris 1921, s. 271.

⁴⁶⁵ Viz např. WRAXALL, N. Jr., *Cursory remarks made in a tour through some of the northern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg*, London 1775, s. 218; COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, II. svazek, London, 1787, s. 279-284; RICHARDSON, W., *Anecdotes of the Russian Empire. In a series of letters written a few years ago from St. Petersburg*, London 1784, s. 177-179; DE PILES FORTIA, A., *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792, Tom troisième– Russie*, Paris 1796, s. 193-195.

⁴⁶⁶ THOMSON, W., *Letters from Scandinavia on the past and present state of the northern nations of Europe*, London, Robinson, 1796, s. 233.

Šuvalovova již zde byla zmíněna. Umělci-cizinci převážně francouzského, italského a německého původu se rovnoměrně účastnili tvorby v ruské architektuře, portrétním malířství i sochařství. Navzdory zahraničním vlivům a podřízení se základním rysům uměleckých směrů, respektive především klasicismu, si však ruští umělci zachovávali soběstačnost a řada jejich děl tak zůstává harmonální kompozicí evropských a typicky ruských tendencí.

Co se týče sociálního původu ruských umělců, jedná se o podle mého úsudku o velmi zajímavé informace. Z jedenácti, zde vyjmenovaných autorů, pocházejících z impéria, byl pouze jeden šlechtického původu, a tím byl malíř Borovikovskij. Většinu ostatních umělců je možné, byť trochu anachronicky označit za raznočince, tedy osoby různých povolání, povětšinou z – v impériu spíše pomyslných – středních vrstev, nikoli tedy šlechtického původu. Je známo, že právě raznočinci tvořili základní sociální vrstvu, ze které vycházela radikální inteligence následujícího století. Zbylí umělci byli státními rolníky a dva – architekt Rokotov a malíř Šibanov - dokonce nevolníky. Možná to bude znít sociálně idealisticky, ale považuji za pozoruhodnou představu - byť možná již osvobozeného – nevolníka Šibanova, portrétujícího carevnu Kateřinu během její krymské cesty. Svědčí to minimálně o možnostech, které se již nejen ekonomicky zajištěným ruským umělcům v této době naskýaly. Svědčí to rovněž o podstatné iniciační roli alespoň malé „osvícené“ části ruské šlechty, neboť například Šibanov by se přirozeně nikdy do pozice carského portrétisty nedostal, nebýt toho, že mu v tom jeho majitelé určitým způsobem nepomohli. Je tedy třeba nutně poznamenat, že ruská šlechta nebyla nejen na poli kultury tak pasivní, jak se o ní dodnes předpokládá. Jedná se sice o spíše individuální pozitivní případy v milionovém impériu, neznamená to ovšem, že kvůli tomu na ně není třeba upozornit. Ostatně, při studiu dějin ruské kultury a vědy v této době nám ani nic jiného nezbývá.

7. Ruské svobodné zednářstvo za vlády Kateřiny II.

Zednáři tvořili v době vlády Kateřiny Veliké neodmyslitelnou součást ruské inteligence a jako takovými se jimi má zabývat tato kapitola, která se pokouší představit činnost nejvýznamnějších zednářů druhé poloviny osmnáctého století. Cílem je popsat výsledky zednářských aktivit, interakce členů lóží s panovnickým dvorem a případnou prospěšnost hnutí ruské společnosti.

7. 1. Ruské zednářstvo druhé poloviny 18. století

Svobodní zednáři se v 18. století stali rozporuplným fenoménem přispívajícím k formování veřejného prostoru po většině evropských zemí.⁴⁶⁷ Zednářstvo bylo v popisovaném století vnímáno – nejčastěji samo sebou - jako bratrský řád či forma náboženského hnutí, snažící se sebekorekcí svých členů a různými sociálně prospěšnými podniky v souvislosti s ruským křesťanstvím vstřípat svému okolí touhu po morálním chování a ctnostech. Na druhou stranu byli mnozí, kteří toto hnutí – v některých případech oprávněně – směřovali s řadami šarlatánů, podvodníků a naivních hlupáků, kteří se pod záminkou proponované mystiky angažovali spíše v nejrůznějších skandálech a politických aférách. Jak bude později zmíněno, právě politická angažovanost a přílišná spjatost s ruským carevičem se nakonec stala osudnou i pro činnost zednářů v této době.

Příčiny přijetí a posléze poměrné popularity zednářského hnutí v impériu byly dány několika faktory. Racionální formy uvažování a přístup státu podlomily dominanci církve v mentalitě jednotlivce, který se v tomto směru začal emancipovat, a to tak, že sám začal hledat způsoby zisku více osobních duchovních prožitků. Eliminace starého hierarchického řádu vedla vzdělané jednotlivce v tzv. „století spolčování“ k navazování kontaktů s podobně smýšlejícími osobami. Tyto jedince pak sdružovala touha po skutečně prožitém životě v souladu s Bohem a dle zákonů rozumu. Cílem bylo co nejvíce se přiblížit osobní dokonalosti, spolu s konáním dobra pro společnost, která musí být osvobozena od svého pokrytectví. Důležitou roli zde tentokrát hrál i častý ruský sklon v této době imitovat a přebírat vše, co bylo módní v západní Evropě, ačkoli ruská elita zcela postrádala feudální rytířské rysy zednářství. Samotné zednářství pak zapustilo oficiálně kořeny jako reakce vůči příliš militantnímu racionalismu francouzských myslitelů a následné neschopnosti pravoslavné

⁴⁶⁷ Veřejný prostor chápu jako vysloveně lokálně nedeterminovaný souhrn individuálních postojů a hodnot, které přispívají ke koherentnějšímu vývoji a emancipaci společnosti a její kultury z hlediska politického a sociálního.

církve se s těmito novými podmínkami efektivně vypořádát.⁴⁶⁸ Důvod, proč bylo zednářství tak populární mezi privilegovanými vrstvami lze hledat ve skutečnosti, že zednářská hierarchie založená na jednotlivých stupních zasvěcení⁴⁶⁹ nabízela v duchovní a morální rovině zjevnou paralelu k petrovské tabulce hodnot. Ruská šlechta se mohla v lóžích sdružovat a sdílet své zájmy. Hnutí nabízelo možnost nově uchopit existující etická a duchovní pravidla a standardy, přičemž se každý člen zavazoval k dobrému a neposkvrněnému životu, k plné zodpovědnosti v souvislosti se svým postavením a potírání morální laxnosti a všech dalších neřestí. Není divu, že první Mozartovou operou, která se v zemi stala oblíbenou, byla *Kouzelná flétna*.⁴⁷⁰

Předchůdci svobodného zednářstva v ruském impériu žili zřejmě ještě předtím, než zde byla založena první oficiální lóže. Podle legend předávaných mezi ruskými zednáři osmnáctého století prý zednářství přenesl ze svých cest sám Petr Veliký. Pravdou je, že ačkoli Petr s největší pravděpodobností co do činění se zednářstvím neměl, přivedl s sebou do země řadu cizinců, především Angličanů a Němců, kteří pomáhali jako první ustanovit zednářské lóže. Je třeba poznamenat, že v rámci doby zakládání prvních zednářských organizací nebyla ruská říše zdaleka pozadu, naopak se řadila k prvním evropským zemím, ve kterých se hnutí prosadilo, byť zde jako v řadě podobných případů hrál důležitou roli fakt, že bylo importováno ze zahraničí. První oficiální informace o zednářích pochází z roku 1731.⁴⁷¹ Od této doby se hnutí roztržilo na řadu odlišných systémů a rituů, i když do doby vlády Kateřiny ještě nemělo stabilnější organizaci. Stávalo se čím dál tím více módní záležitostí, ačkoli mu po většinu století dominovali především cizinci žijící v Petrohradě, kteří se díky členství v hnutí mohli lépe prosadit v novém městě. Hlavní vliv na zakládání zednářských systémů v impériu měla především Anglie, Prusko, Švédsko a Francie.⁴⁷²

Zatímco za vlády carevny Alžběty Petrovny byla činnost zednářů ještě plně nerozvinuta, první rozkvět činnosti svobodných zednářů v zemi nastalo za vlády Kateřiny II. Už v souvislosti s Petrem III. se vyskytovaly zvěsti, že byl zednářem za vlády své tety a mnoha

⁴⁶⁸ RAEFF, M., *Origins of the Russian Intelligentsia, The Eighteenth-Century Nobility*, New York 1966, s.159-160; RYU, I. L., *Moscow Freemasons and Rosincrucian Order*, in: Garrard, J. G.(ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 200.

⁴⁶⁹ Anglický systém, na jehož bázi fungovala většina zednářských lóží a který se těšil velké popularitě dokud ho v druhé polovině století nenahradily systémy pocházející z kontinentální Evropy se skládal ze tří stupňů – učedníka, tovaryše a mistra, SACHAROV, V., *Russkoje masonstvo v portretach*, Moskva 2004, s. 30-33; SIMMONS, E. J., *English Literature and Culture in Russia (1553-1840)*, New York 1964, s. 95.

⁴⁷⁰ MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 523; HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 232.

⁴⁷¹ BAKUNINA, T. A., *Znamenitije ruskije masoni, volnije kamenščiki*, Moskva 1991, s. 115; TELEPNEFF, B., *An Outline of The History of Russian Freemasonry*, London 1928, s. 3.

⁴⁷² HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 233.

zednáři se obklopoval na svém sídle v Oranienbaumu.⁴⁷³ Rovněž Kateřina byla po svém nástupu na trůn k tomuto hnutí poměrně tolerantní a přístupná. To jak jednala, mělo samozřejmě své příčiny. Carevna podporovala hnutí jak z politických důvodů, aby zůstala ve shodě s duchovenstvem, které zastávalo k hnutí rovněž víceméně tolerantní postoj, jednak proto, že těžila ze zednářských poznatků.⁴⁷⁴ Ačkoli by se mohlo zdát, že hnutí stálo v opozici ke státu, bylo s touto sférou spíše silně provázáno. Na dvoře carevny působili jako významní státníci, umělci a dvořané právě svobodní zednáři. Každá lóže pak byla typická tím, že se zde angažovaly jiné šlechtické rody. Například v petrohradských lóžích dle tradičního anglického třístupňového systému byli obvyklými členy hrabata Voroncovi, v lóžích švédského systému se prosazovaly šlechtické rody Apraxinů, Dolgorukých, Gagarinů a konečně mezi moskevské rosenkruciány se řadily rody Trubeckých či Repninů. Během vlády Kateřiny tato aristokratická dominace postoupila tak, že nakonec existovalo jen vzácné množství šlechtických rodů, ve kterých by alespoň jeden příslušník nebyl zednářem.⁴⁷⁵

O tom jak úzké byly zprvu kontakty mezi dvorem a zednáři svědčí i fakt, že ruským velmistrem a správcem lóží anglického systému v Petrohradě byl Ivan Perfiljevič Jelagin. Jelagin pocházel ze starobylého ruského šlechtického vojenského rodu, byl senátorem, historikem a vlivným státním tajemníkem carevny.⁴⁷⁶ Studoval ve šlechtické kadetce a získal si plnou důvěru Kateřiny ještě před jejím nástupem na trůn. Byl jmenován ředitelem petrohradských a moskevských divadel a v této funkci sám překládal některé hry, například od Moliéra.⁴⁷⁷ Na ředitelském postu kolem sebe soustředil překladatele a sekretáře a později rovněž autory jako Vladimira Ignatjeviče Lukina či Denise Fonvizina, jenž jej ve své korespondenci vyzdvihoval slovy: „*Má rozum osvícený věděním, od přírody dobré srdce a žije dle zásad čestného člověka, kterými se řídí tak pečlivě, že nejen zdejšími lidmi ve městě, ale i všem cizincům při zmínce o Jelaginovi vytane na mysli idea čestného muže. V neposlední řadě velmi miluje svůj národ...*“⁴⁷⁸ Vzhledem ke skutečnosti, že Fonvizin vynikal neobvykle břitkým a kritickým tónem, se zde zřejmě nejedná o prázdná slova. O to více je proto překvapivá poznámka jednoho z dvořanů, barona de Corberon: „...*Vyprávěl mi o podlostech a*

⁴⁷³ TAMTÉŽ, s. 233.

⁴⁷⁴ SMITH, D., *Rabota nad dikim kamnem: masonskij orden i ruskoje občestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s. 108; VERNADSKIJ, G. V., *Ruskoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s. 34.

⁴⁷⁵ VERNADSKIJ, G. V., *Ruskoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s. 40.

⁴⁷⁶ BILLINGTON, J. H., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 246; HARTLEY M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 233; VORONOV, V., *Ivan Starov-glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, kapitola: Masonstvo v Rossiji poslednej treti XVIII veka, Sankt-Peterburg 2008, s. 75.

⁴⁷⁷ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, II. svazek, s. 103.

⁴⁷⁸ D. I. Fonvizin v dopise rodině z 26. 6./ 7. 7. 1766, MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *D. I. Fonvizin, Sobranije sočiněnij*, II. svazek, Moskva, Sankt-Peterburg 1959, s. 343.

*krutostech pana Jelagina, ředitele divadla, jenž připojil k hlouposti a zlomyslnosti slepý odpor vůči Francouzům, který prokazuje nepřetržitými nespravedlnostmi a povrchnostmi, neustále činí překážky vývoji zdejšího francouzského divadla ... Tento Jelagin nemá nejmenší potuchy, co dělat, mívá nepochopitelný vztek během něhož mele páté přes deváté. Jakmile si carevna uvědomila jeho neschopnost, chtěla jej přesunout z tohoto postu a bohatě jej odškodnit, ale on jí požádal, ať mu místo ponechá ... a ona ve své dobrotě souhlasila. Je velmi překvapivé, že se panovnice sama stává obětí vrtochů takového člověka ... Byl zde francouzský herec komedií jménem Delphy, který hrál velmi příjemně role služebných a líbil se panovnici. Jelagin ... tohoto herce propustil...*⁴⁷⁹ Francouzovi baronu de Corberon zde evidentně byla proti myslí Jelaginem v praxi prováděná teorie „přizpůsobení se našim zvykům“, již byl iniciátorem, a díky níž se zintenzívněl proces rusifikace literatury a divadla v impériu. Teorie spočívala v selekci vhodných zahraničních komedií, jejichž děj a zápletka byly zaplněny ruskými jmény, mentalitami a reáliemi. Tento princip navzdory zdání pouhé imitace výrazně přispěl k vývoji ruské veršované komedie.⁴⁸⁰

Jelagin rovněž pracoval na vytvoření slovníku Ruské Akademie.⁴⁸¹ K zednářství se připojil zprvu z pouhé zvědavosti a rozmaru a delší dobu o hnutí neměl příliš vysoké mínění, ale nakonec právě díky jeho energii lóže založené na praktickém anglickém systému prosperovaly a sjednocovaly se s dalšími. Od jeho jmenování velmistrem ruského zednářstva se odvíjí též počátky existence skutečně organizované struktury zednářství. Roku 1782 se pak Jelagin stal velmistrem autonomní ruské zednářské provincie.⁴⁸² O tom, že si navzdory své činnosti udržel Kateřininu přízeň svědčí i její zmínka v korespondenci o smutku kvůli jeho úmrtí roku 1794.⁴⁸³

V 80. letech se vlivem zavření některých lóží švédského systému v Petrohradě postupně zednářská činnost koncentrovala v bývalém hlavním městě. V Moskvě se tehdy i díky existenci univerzity shromažďovali nejučenější svobodní zednáři té doby. Podle instrukcí univerzitního profesora německého původu Johanna Gottfrieda Reichela byla v Moskvě na konci roku 1780 založena lóže Harmonie, ovlivněná švédským víceúrovňovým systémem.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, II. svazek, Paris 1901, s. 141-142.

⁴⁸⁰ Viz KARLINSKY, S., *Russian Drama from its beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985, s. 92-93; literární historik J. KLEIN však tvrdí, že autorem, který tento princip zformuloval byl Jelaginův kolega V. I. Lukin, viz *Puti kulturnogo importa – Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005, s. 479.

⁴⁸¹ BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 120-127.

⁴⁸² HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 234.

⁴⁸³ Kateřina v dopise F. M.von Grimmovi z 12./23. 1. 1794, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 589.

⁴⁸⁴ LONGINOV, M. N., *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt-Peterburg 2000, s. 167; BILLINGTON, J. H.,

Hlavní postavou této lóže se, nepočítaje Nikolaje Ivanoviče Novikova, stal naturalizovaný mladý učitel pocházející ze Sedmihradska Johann Georg (Ivan Grigorijevič) Schwarz. Schwarz měl zásadní podíl na transformaci ruského zednářstva, především ve spolupráci s Michaiem Cheraskovem a Novikovem. Do Ruska byl pozván roku 1776 a působil zde nejprve jako vychovatel a poté jako profesor německého jazyka, filologie a filozofie na moskevské univerzitě a k ní připojených gymnáziích, kde byly jeho přednášky tak úspěšné, že si je při své návštěvě vyslechl i císař Josef II.⁴⁸⁵

Je pravděpodobné, že měl jinak velice mladý Schwarz kontakty se zednáři již před vstupem do lóže Harmonie. V čele této zednářské skupiny stál tehdy kníže Nikolaj Nikitič Trubeckij, senátor, básník a mecenáš pocházející z vlivné moskevské rodiny státníků a generálů. Horlivě se snažil najít skutečné a pravé zednářství a poté, co se mu to nezdařilo u anglického i švédského systému došel k závěru, že je nutné hledat nové znalosti a zdroje pro zednářství znovu v zahraničí.⁴⁸⁶ Do lóže Harmonie spolu s ním patřili Michail Matvějevič Cheraskov, Ivan Petrovič Turgeněv a Ivan Vladimirovič Lopuchin.

Michail Matvějevič Cheraskov byl syn moldavského šlechtice, významný básník, dramatik a horlivý zednář, ačkoli například v dopise Gavrilovi R. Deržavinovi se od martinizmu a jemu podobných zednářských směrů ostře distancoval.⁴⁸⁷ Vystudoval kadetku v Petrohradě, kde byl silně ovlivněn Alexandrem P. Sumarokovem, jenž zde tehdy působil. Většina jeho života byla ovšem svázána s Moskvou.⁴⁸⁸ V jeho básních a ódách jsou zřetelné zednářské ideje, ostatně, byl autorem slavné zednářské hymny *Kol slaven naš Gospod v Sione*, která se používala jistý čas i jako národní hymna. Rovněž napsal mysticky laděnou epickou báseň *Vladimir Znovuzrozený (Vladimir Vozrožd'onnij)* a zednářsky orientovaný

The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture, New York 1968, s. 246; BAKUNINA, T., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 631.

⁴⁸⁵ Sociální původ Schwarze není znám, J. BILLINGTON udává, že to byl šlechtic, *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 247-249; tato informace se však zdá pochybná, vzhledem k tomu, že I. L. RYU hovoří o Schwarzovi původním zpočátku jako vychovatel ve šlechtické rodině v Mogilevu *Moscow Freemasons and Rosincrucian Order*, in: Garrard, J. G., *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 203 ; stejně o Schwarzovi jako původně vychovateli hovoří i M. N. LONGINOV, *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt Peterburg 2000, s. 145; OSTRECOV, V., *Masonstvo, kultura i ruskaja istorija (istoriko-kritičeskije očerki)*, Moskva 1998, s. 81; BAKUNINA, T. A., *Znamenitije ruskije masoni, volnije kamenščiki*, Moskva 1991, s. 128; TATÁŽ, *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 491-492; *Imperatorskij Moskovskij universitet: 1755-1917: enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 2010, s. 835-836; VORONOV, V., *Ivan Starov-glavnij architekto epochi Jekateriny Velikoj*, kapitola: Masonstvo v Rossiji poslednej treti XVIII veka, Sankt-Peterburg 2008, s. 78

⁴⁸⁶ TELEPNEFF, B., *An Outline of The History of Russian Freemasonry*, London 1928, s. 17; BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 491-492.

⁴⁸⁷ Dopis M. M. Cheraskova G. R. Deržavinovi z 8. /19. 12. 1791, *Sočiněnija Deržavina*, V. svazek, Sankt-Peterburg 1869, s. 780.

⁴⁸⁸ LEVICKIJ, A., *N. I. Novikov i M. M. Cheraskov. Masonskaja tema v tvorčestve*, in: Petrov A. G.(ed.), *Novikov i ruskije masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 20; TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 131-132; BERDNIKOV, L., SEREBRANIJ, Ju.(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 534-535.

román *Polidor*. V předmluvě k *Vladimirovi Cheraskov* zřetelně proponoval zednářské cíle: „*Bude-li někdo chtít číst mého Vladimíra, tomu radím ... číst knihu nikoli jako obvyklé epické dílo, kde se většinou nacházejí bitvy, rytířské činy a zázraky, ale číst jí jako putování citlivého a pozorného člověka za pravdou, na které se střetává s různými lákadly, je podroben mnohým pokušením, padajíc do temnoty pochybností a bojujíc s vlastními strastmi, nakonec vítězí sám nad sebou, když našel stezku pravdy a dosáhl osvěty znovuzrozením.*“⁴⁸⁹ Cheraskov zde očividně využívá motivu přijetí křesťanství knížetem Vladimírem ke spojení do paralely k osvícenství a zednářské filosofii. V letech 1760-1762 vydával ve spolupráci se svými studenty jedno z nejvýznamnějších periodik před tvorbou Nikolaje Novikova, první ruský literární časopis *Užitečná zábava (Poleznoje uveselenije)* a sám do periodik přispíval svými básněmi, rovněž byl spoluautorem zednářského periodika *Ranní svit (Utrennyj svet)*.⁴⁹⁰ William Coxe psal o Cheraskovovi: „*Avšak dílo, které mu získalo největší slávu je epická báseň o dvanácti zpěvech Rossiada ... vyprávějící o dobytí Kazaně Ivanem Vasilijičem....Tato práce je velmi obdivována od jeho rodáků a může být oprávněně považována za mezník v historii ruské poezie.*“⁴⁹¹ Cox zde správně poznamenává, že *Rossiada* se stala prvním úspěšným dílem ruské národní epiky, oslavující minulost země, přičemž Cheraskov zde projevuje znalost děl Tassa, Voltaira či Johna Milтона.⁴⁹² V předmluvě ke svému dílu projevuje Cheraskov vlastenecké zanícení: „*Čtenáři! Pokud Ti při posuzování všech neštěstí naší Vlasti nebude krví přetékat srdce, tvůj duch se nevzbouří a konečně nepovede k určitému zanícení – pak nečti moji Rossiadu; není určena pro tebe, ale pro lidi, kteří vědí, co pociťovat, jak milovat svou vlast a podivují se nad hrdinskými skutky našich předků, jež zajistili bezpečí a mír svým potomkům.*“⁴⁹³

Už od dob založení moskevské univerzity se zde Cheraskov angažoval a nakonec se vypracoval na post kurátora univerzity, přičemž v této funkci zaštitil řadu zdejších zednářských aktivit a znovu pozvedl literární činnost instituce.⁴⁹⁴ V sedmdesátých letech se seznámil s Novikovem, kterému svěřil univerzitní tiskárnu i vydávání *Moskevských zpráv (Moskovskije vedomosti)*. Spolu se svou ženou, rovněž se věnující básnickému řemeslu, vedl

⁴⁸⁹ CHERASKOV, M. M., *Vladimir; poema epičeskaja*, Moskva 1809, s. II; BERDNIKOV, L., SEREBRJANIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 545.

⁴⁹⁰ MONNIER, A., *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 343.

⁴⁹¹ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1802, s. 269; Cheraskov v díle silně čerpá z ruských středověkých dějin města Kazaně, o historických nejasnostech k tomuto tématu píše i v dopise G. R. Deržavinovi, dopis manželů Cheraskovových a kněžny Urusovové G. R. Deržavinovi z 3./14. 11. 1778, *Sočiněnija Deržavina V.*, Sankt-Peterburg 1869, s. 308-309.

⁴⁹² TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 132-133.

⁴⁹³ SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia, A History and Anthology*, Volume II., New York 1967, např. s. 114-115.

⁴⁹⁴ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 132.

od 60. let jeden z prvních ruských salonů, kde se setkávali výrazní literátů té doby.⁴⁹⁵ Vyznačoval se výrazně dynamickým duchem, měl sklon kolem sebe shromažďovat talentované představitele mladé generace. Ne náhodou byl už za svého života nazýván „velitelem ruských básníků“ a sám se jako „Básník“ s oblibou v korespondenci označoval.⁴⁹⁶

Ivan Petrovič Turgeněv pocházel ze šlechtického rodu. Aktivně spolupracoval s Novikovem a Lopuchinem a byl členem Přátelské učené společnosti. Pavel I. jej po smrti své matky ustanovil 1796 rektorem moskevské univerzity. Byl autorem jedné z mála původních ruských zednářských knih vydaných během vlády Kateřiny roku 1790 pod názvem *Qui peut etre un bon citoyen et un sujet fidele? (Kdo může být dobrým občanem a věrným poddaným?)*. Kniha zdůrazňovala především duchovní a specificky křesťanskou povahu zednářského řádu i loajalitu k carské vládě.⁴⁹⁷

Ivan Vladimirovič Lopuchin byl ruský liberálně smýšlející šlechtic a voják. Byl spřízněn s rodem první manželky Petra I., carevny Jevdokije Fjodorovny.⁴⁹⁸ Od roku 1782 působil jako prezident trestního soudu v Moskvě. V této funkci se stavěl proti příliš přísným trestům a časté surovosti jurisdikce a vždy se řídil pravidlem: „*aby zločin nezůstával bez potrestání, ale trest aby byl co možná uměřený bez porušení zákonů, a aby byl užitečný i pro společnost. Pomsty, té zvířecí vlastnosti, nemůže být v trestu ani kapička. Celý účel trestu spočívá v nápravě trestaného a ve vytvoření příkladu pro odvrácení od dalších přestupků.*“⁴⁹⁹ Byl členem Přátelské učené společnosti a Typografické společnosti a stejně jako Turgeněv též autorem zednářského dílka *Morální katechismus pravých zednářů (Nravoučitelnij katechizis istinnich frank-masonov)*.⁵⁰⁰ Ke konci života se věnoval filantropické činnosti, pomáhal chudým a podporoval nemajetné studenty v zahraničí.⁵⁰¹ Vládu své panovnice charakterizoval

⁴⁹⁵ SMITH, D., *Rabota nad dikim kamnem: masonskij orden i ruskoje občestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s. 67; LEVICKIJ, A., *N. I. Novikov i M. M. Cheraskov. Masonskaja tema v tvorčestve*, in: Petrov A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo. Materiali konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 21; LONGINOV, M. N., *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt-Peterburg 2000, s. 137; *Imperatorskij Moskovskij universitet: 1755-1917: enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 2010, s. 793-794.

⁴⁹⁶ BARSKOV, Ja., L., *Perepiska moskovskich masonov XVIII-go veka*, Sankt-Peterburg 1915, s. 90. BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 535; o Cheraskovovi, jako o „našem velkém básníkovi“ hovoří i Andrej Timofejevič Bolotov, *Zapiski Andreja Timofejeviča Bolotova 1773-1795*, III. svazek 1771-1784, Sankt-Peterburg 1873, s. 946.

⁴⁹⁷ SMITH, D., *Rabota nad dikim kamnem: masonskij orden i ruskoje občestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s. 161; TÝŽ, *Freemasonry and the Public in Eighteenth-century Russia*, in: *Eighteenth-Century Studies*, r. 25, r. 1995, č. 1, s. 36; VERNADSKIJ, G. V., *Ruskoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s. 317; *Imperatorskij Moskovskij universitet: 1755-1917: enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 2010, s. 730-731.

⁴⁹⁸ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 527; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 342.

⁴⁹⁹ LOPUCHIN, I. V., *Zapiski iz někotorych obstojatelstv žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennaja im samim*, London, 1860, s. 10.

⁵⁰⁰ *Nravoučitelnij katechizis istinnich frank masonov*, in: *Zapiski I. V. Lopuchina*, London 1860, s. 31-41.

⁵⁰¹ SMITH, D., *Rabota nad dikim kamnem: masonskij orden i ruskoje občestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s.

poměrně šalamounsky slovy: „Velikost jejích schopností byla zdrojem všech jejích velikých a blahodárných činů. Všechna její ustanovení měla za cíl spořádanost a byla založena na filantropismu. Už zrušení práva útrpného učinilo její jméno pro lidumily nesmrtelným...V krátkosti, Kateřina byla vzorem velikých panovníků a její vláda byla pro Rusko velice přínosná, kromě některých obětí...především ve válkách, ve kterých ne vždy šlo o určitý prospěch či bezpečnost impéria...“⁵⁰² Lopuchin si rovněž uvědomoval nedostatečné zacházení s lidskou svobodou za Kateřinina panování: „Pod její vládou však při neustálé bdělosti a nezbytné policejní přísnosti každý člověk někdy zatoužil po životě v plné svobodě a nezávislosti.“⁵⁰³

To díky těmto svým členům se Harmonie začala nazývat - možná trochu nadneseně - „vědeckou lóží“. Více než na různé ceremonie a rituály se zdejší zednáři soustředili na studium a získání nových zednářských znalostí. Klíčovou událostí pro další rozvoj hnutí v zemi se stala cesta Schwarze do Kuronska a Berlína, během které byl uveden do systému mystického hnutí rosenkruciánů pocházejícího z Francie.⁵⁰⁴ Berlínští představitelé řádu jej roku 1781 jmenovali „jediným nejvyšším vedoucím teoretického stupně rozekruciánského řádu v celém ruském impériu a jeho oblastech“. Roku 1782 se pak Schwarzovi podařilo získat nezávislost moskevské oblasti na švédské velkolóži, pod níž zdejší zednářská organizace tehdy spadala a na následujícím zednářském kongresu bylo ruské impérium oficiálně potvrzeno jako nezávislá zednářská provincie. Pro rozekruciány byl již tento svět „největším chrámem“ zednářství a bratrství představovalo „teoretický stupeň“, tedy nejvyšší stupeň zasvěcení v řádu, k němuž byly ostatní stupně, včetně vyšších, pouhou prerekvizitou. Ostatní zednářské lóže rozekruciáni vnímali spíše jako pouhý „vnější kruh“ před vstupem k vyššímu zasvěcení. Termín „osvícenství“ chápali především v duchovním smyslu slova. V jejich filozofii se úspěšně snoubí západní humanistické ideály s východní křesťanskou tradicí. Jedním z humanistických myslitelů, na jehož vědecké spisy se rozekruciáni odvolávali byl „Luther lékařství“ švýcarský alchymista, astrolog a lékař Paracelsus.⁵⁰⁵

16; BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 305-306; TELEPNEFF, B., *An Outline of The History of Russian Freemasonry*, London 1928, s. 19-20.

⁵⁰² LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obščestvennykh žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 69-70.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 69.

⁵⁰⁴ KVAADGRASS, E. P., *Masonstvo i jeho svjazy s učeniem rozenkrejcerov*, in: Petrov, A. G.(ed.), Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda, Moskva 1996, s. 58-59; ANDREJEV, A. Ju., *Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755-1855*, Moskva 2001, S. 106.

⁵⁰⁵ BILLINGTON, J., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 250; OSTRECOV, V., *Masonstvo, kultura i russkaja istorija (istoriko-kritičeskije očerki)*, Moskva 1998, s. 82; KVAADGRASS, E. P., *Masonstvo i jeho svjazy s učeniem rozenkrejcerov*, in: Petrov, A. G.(ed.), Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda, Moskva 1996, s. 60; CRAVEN, K., *The*

Díky Schwarzovi tak ruské zednářstvo dostalo více nacionální ráz a on sám se stal vlivem svých konexí vůdcem moskevských zednářů.⁵⁰⁶ Tento velmi mladý a horlivý muž, ačkoli nebyl ruského původu, zasadil se výrazně o striktní zednářskou organizaci v zemi a především o rozvoj řady prospěšných činností a podniků v zemi. Oplýval neobyčejným pedagogickým talentem a už roku 1779 ve spolupráci s Cheraskovem, stojícím v čele univerzity, inicioval založení Pedagogického univerzitního semináře, s cílem připravovat zdejší studenty na učitelskou a profesorskou činnost. Za podpory bohatých mecenášů instituce fungovala a mezi studenty byla stejně jako zednářské hnutí populární. Roku 1781 Schwarz rovněž na univerzitě ustanovil Společnost univerzitních absolventů, první studentský spolek v historii země, a roku 1782 byla založena Přátelská učená společnost. O Schwarzově vlivu a četných kontaktech moskevských zednářů hovoří fakt, že patronát nad touto společností převzal moskevský gubernátor hrabě Zachar Grigorijevič Černyšev a arcibiskup Platon.⁵⁰⁷ Společnost měla za úkol rozšiřování vědomostí po společnosti, rozvoj publikační činnosti a propagaci správných způsobů výchovy. Brzy se stala moskevským kulturním, nesmírně aktivním centrem, pomáhajícím univerzitním studentům a distribuující univerzitní publikace a později se spojila s dalším zednářským podnikem, Typografickou společností.⁵⁰⁸ Hlavní představitel moskevských rozekrucíánů rovněž podporoval Novikovovu činnost spjatou s publikací knih. Za jeho působení vznikl překladatelský seminář, specializující se především na díla evropských zednářů a rovněž první veřejná knihovna. Schwarzova brzká smrt v roce 1784 byla proto pro moskevské zednáře a ruské zednářstvo celkově velká ztráta.⁵⁰⁹ V jeho osobě ztrácelo hnutí především zaníceného iniciátora a výborného administrátora zednářské činnosti a organizace.

Během 80. let se carevnický názor na zednářské aktivity začal výrazně měnit. Kateřina už delší dobu dávala najevo, jak jí je šarlatánství a přílišný mysticismus, který byl se zednářským hnutím někdy spojován, nepříjemný, ať už zednářské praktiky satirizovala ve své

First Chamber of Novikov's Masonic Library, in: Bartlett, R. P., (ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 402-405; FAGGIONATO, R. *Rozenkrejcerskij kružok Novikova: Predloženie novogo etičeskogo ideala i obraza žizni*, in: tamtéž, s. 48.

⁵⁰⁶ HARTLEY M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 234.

⁵⁰⁷ Ivan Vladimirovič Lopuchin ve svých pamětech uvádí, že moskevský metropolita se proti zednářům zprvu stavěl dosti odmítavě, nakonec to ale byl on, který inspiroval Lopuchinův *Morální katechizmus*, LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obščestvennyh služeb i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London 1860, s. 29.

⁵⁰⁸ SMITH, D., *Freemasonry and the Public in Eighteenth-century Russia*, in: *Eighteenth-Century Studies*, r. 25, r. 1995, č. 1, s. 31; TÝŽ, *Rabota nad dikim kamnem: masonskij orden i russkoje obščestvo v XVIII veke*, Moskva 2006, s. 84; MADARIAGA, de. I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 523; VERNADSKIJ, G. V., *Russkoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s. 276; NEFEROV, A., *Master slova i dela. Strannosti sudby knigoizdatelja Nikolaja Novikova*, Moskva 2010, s. 71; JOHNSON, W. H. E., *Russia's Educational Heritage*, New York 1969, s. 48.

⁵⁰⁹ VERNADSKIJ, G. V., *Russkoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s.107.

protizednářské trilogii, či se k nim stavěla odmítavě ve své korespondenci.⁵¹⁰ Zednáře podezřívala i z dalších důvodů. Moskevští rozezkručníci totiž udržovali úzké kontakty se svými berlínskými druhy a vzhledem k tomu, že Kateřina se v této době snažila z řady zahraničně-politických příčin o rakouské spojenectví, logicky jí kontakty s Berlínem nedělaly radost. Poslední hlavním faktorem, vedoucím k pozastavení zednářské činnosti bylo pak propojení moskevských rozezkručníků s následníkem, carevičem Pavlem Petrovičem, jehož carevna po dlouhá léta až do své smrti podezřívala ze snahy jí uzmout vládu.⁵¹¹ Roku 1786 psal F. T. Pospelov Gavrilu Romanoviči Deržavinovi o nařízené cenzuře knih ze soukromých tiskáren, právě kvůli „martinistům“.⁵¹² Na carevnin příkaz pak měly být všechny lóže v zemi roku 1792 uzavřeny. Ivan Lopuchin popisoval události takto: „*Nakonec, v dubnu roku 1792 došlo na několik let k předem připravovanému pádu našeho bratrstva. Najednou všechna knihkupectví v Moskvě uzavřeli, také tiskárnu a časopisy Novikova, jeho domy se naplnily vojáky a on byl zajat tajnou stráží s nejvyšší ostražitostí a takovou vojenskou důležitostí, jako by na vlásku visela záchrana celé Moskvy.*“⁵¹³

Rozezkručníci jako klíčové ruské zednářské hnutí se řídili dvěma principy: snahou o intelektuální růst, morální zdokonalování a dobročinnou a vzdělávací činností, přičemž se dá říci, že tou se jim ve své době v zemi téměř nikdo nevyrovnal. Ivan Vladimirovič Lopuchin psal o základních tezích zednářů: „*Učili jsme se. Mnohým se to zdálo i bude zdát směšné, ale lidové přísloví – „vek živí, vek učís“⁵¹⁴ je rozumější než takový smích ... Jediné, v čem spočívá odlišnost všeho na zemi od člověka je Kristův duch ... duch čisté lásky k Bohu i bližnímu, který je jediným zdrojem dokonalé mravnosti ... Poznání Tvůrce i stvořeného přibližuje člověka k poznání cíle jeho vlastního stvoření. Bez tohoto poznání nelze poznat v základech sebe sama. A bez poznání sebe sama nelze být moudrý.*“⁵¹⁵ Ve statutech zednářů se píše: „*Každý zednář křesťanského vyznání, který je...bez prostředků je tvůj bratr a má právo na tvou pomoc.*“⁵¹⁶

⁵¹⁰ Kateřina v dopise F. M. von Grimmovi z 24. 9./5. 10. 1786, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, Sankt-Peterburg 1887, s. 384; Kateřina v dopise J. G. von Zimmermanovi z 6./17. 5. 1788, *Der Briefwechsel zwischen der Kaiserin Katharina II. von Russland und Johand Georg Zimmermann*, Leipzig 1906, s. 67.

⁵¹¹ HARTLEY, M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 235; TELEPNEFF, B., *An Outline of The History of Russian Freemasonry*, London 1928, s. 24.

⁵¹² Dopis F. T. Pospelova G. R. Deržavinovi ze 4./15. 5. 1786, *Sočiněnija Deržavina V.*, Sankt-Peterburg 1869, s. 477-478.

⁵¹³ LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obščatelstv žizni i služby dějstviteľnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 48; Další zednářská činnost probíhala až do nástupu cara Pavla I. přísně utajeně a individuálně. Nikolaj Karamzin později caru Alexandru I. líčil, jak nový car propustil Novikova po čtyřletém vězení hned v první den své vlády, viz N. M. Karamzin caru Alexandrovi z 20./31. 12 1818, LONGINOV, M. N., *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt-Peterburg 2000, s. 561-562.

⁵¹⁴ Ve volném překladu: „Nikdy není pozdě na to učit se“.

⁵¹⁵ LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obščatelstv žizni i služby dějstviteľnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 21-22.

⁵¹⁶ Cit. dle: VERNADSKIJ, G. V., *Russkoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s.

Snažili se posilovat vlastenecké tendence země. Jejich ideje byly propagovány v četných periodikách a vydávaných knihách. Majetní zednáři – kterých bylo naštěstí mezi zednáři dostatek – pomáhali zakládat školy a knihovny. Angažovali se rovněž v hladomorem postižených oblastech a u chudého obyvatelstva. Finanční pomoc, původně zamýšlená pouze mezi členy rozekrucíanského bratrstva se podstatně rozšířila za působení Novikova. Na každém zasedání lóže byly vybírány sbírky na chudé a nemocné. Zednáři se angažovali i v ruských provinciích.⁵¹⁷

Navzdory tomu, že se u zednářů objevovalo vlastenectví v určité zárodečné podobě se v jejich řadách prosadilo poměrně velké množství cizinců, především z německých oblastí. Na konci 18. století po celém impériu fungovalo 220 lóží, v nichž se nacházelo 1731 ruských zednářů a 1536 cizinců, z nichž 1130 bylo německy hovořících. Dále se v říši nacházeli zednáři pocházející především z Francie, polských oblastí, Itálie a Anglie. Pokud jde o sociální skupiny, zednářství bylo populární především ve vojenském prostředí a rovněž mezi úředníky, kde též převažovali obyvatelé impéria nad cizinci. Hnutí se ale úspěšně prosadilo i v jiných oblastech. Zednáři bylo 52 ruských vědců a univerzitních profesorů a dokonce 117 spisovatelů ruského původu.⁵¹⁸ Z ruských intelektuálů lze mezi zednáře, či zednářským myšlenkám nakloněné řadit například malíře Dmitrije Grigorijeviče Levického a Vladimira Lukiče Borovikovkého, sochaře Fedota Ivanoviče Šubina, architekta Vasilije Ivanoviče Baženova či literáty Alexandra Petroviče Sumarokova, Vasilije Ivanoviče Majkova, Ippolita Fjodoroviče Bogdanoviče, knížete Michaila Michailoviče Ščerbatova, Alexeje Andrejeviče Rževského, Alexandra Nikolajeviče Radiščeva⁵¹⁹, Gavriily Romanoviče Deržavina⁵²⁰ a

265.

⁵¹⁷ Gubernátor Jaroslavle a Vologdy Alexej Petrovič Melgunov založil ve svých krajích kromě jaroslavlské tiskárny, technické školy a školy pro šlechtu instituci pro vzdělávání chudých chlapců i dívek (Dom prizrenija bližnjago), kde bylo čtyřicet dětí vzděláváno díky finančním darům místní šlechty a kupců. Bratři Paninové, rovněž zednáři, se podobným způsobem angažovali v kraji kolem Novorossijska. V souvislosti se vzdělávacími reformami působili též zednáři ve školské komisi a v Beckého nalezinci v Moskvě, VERNADSKIJ, G. V., *Ruskoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999, s. 269-272; VORONOV, V., *Ivan Starov-glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, kapitola: Masonstvo v Rossiji poslednej treti XVIII veka, Sankt-Peterburg 2008, s. 76-77; BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 330; ŽITOMIRSKAJA, S. V.(ed.), *Zapiski ot dala rukopisej*, Moskva 1961, s. 323.

⁵¹⁸ BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. XXV; srov. VORONOV, V., *Ivan Starov-glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, kapitola: Masonstvo v Rossiji poslednej treti XVIII veka, Sankt-Peterburg 2008, s. 72; OSTRECOV, V., *Masonstvo, kultura i ruskaja istorija (istoriko-kritičeskije očerki)*, Moskva 1998, s. 82; srov. HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 233-235.

⁵¹⁹ VALICKAJA, A. P., *Ideja soveršennogo čeloveka v novikovskoj redakciji masonstva*, in: Petrov, A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 5; BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 51, 116, 294, 432; KLEIN, J., *Ruskaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010, s. 209; PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002, s. 333.

⁵²⁰ Deržavinův vztah k zednářům je poměrně rozporuplný – mnoho jeho duchovně laděných děl vyjadřuje

Nikolaje Michajloviče Karamzina.⁵²¹ Nehledě na dominanci zednářů ve vojenské sféře se jim tedy velmi úspěšně dařilo i u ruské inteligence.

Podle Jamese Billingtona to byl právě zednář Schwarz, který termínu inteligence v ruském impériu použil jako první, když tvrdí, že je to: „*vyšší stav člověka, který je jako mentální podstata svobodný od všech přízemních pozemsky pomíjivých záležitostí, neustále a neznatelně schopný ovlivňovat a uskutečňovat chod všech věcí.*“⁵²² Hnutí, spočívající v hledání pravého života a vědomostí, se sklony k výraznému duchovnu a oblibě v různých rituálech pevně zapustilo kořeny v zemi, jejíž obyvatelé svou mentalitou byli těmto idejím blíže než kterýkoli jiný národ. Jeho hlavní silou ale i slabostí byla schopnost přijímat řadu myšlenkových proudů, a to vhodných i nevhodných. Ve zjevném odmítnutí francouzského osvícenství lze však vnímat určitou snahu o určité směřování „národním“ směrem. Devatenácté století v ruské říši čerpá v mnohých svých pokrokových tendencích právě ze zednářství.

7. 2. Nikolaj Ivanovič Novikov

Mezi, v této práci probíranými intelektuály, není tolik osobností, které by si zasloužily takovou pozornost jako právě Nikolaj Ivanovič Novikov. Jeho působení v Moskvě a především jeho zdejší spojení se zednářskými kruhy se ukázalo jako nadmíru plodné a významné pro dobu osvícenství v ruském impériu. Nelze jej řadit mezi významné spisovatele, a přesto byla 70. léta osmnáctého století často nazývána po něm, jako „desetiletí Novikova“ a to díky jeho vydavatelským aktivitám.⁵²³

Novikov se narodil v rodině s dědičným šlechtickým titulem nedaleko Moskvy. Jeho otec zastával poměrně vysoký post v námořnictvu. Tak jako ostatním chlapcům podobného postavení se mu dostalo klasického soukromého vzdělání a od roku 1757 studoval na gymnáziu právě otevřené moskevské univerzity. Jeho akademická dráha je poměrně rozporuplná. Roku 1758 sice získal školní ocenění, ale později byl známý spíše leností a

principy podobné zednářským, literát se též velmi často pohyboval v zednářům nakloněným kruzích, avšak právě v osmdesátých letech, kdy byla zednářská činnost Kateřinou spíše tlumena začíná Deržavin svou kariéru vládního úředníka s blízkými kontakty na carevnu a jeho sympatie k hnutí mizí, APTEKMAN, M., *Deržavin i masoni*, in: Etkind, E., El'nickaja, S. (ed.), *Gavrila Deržavin 1743-1816*, Northfield, Vermont 1995, s. 23-27.

⁵²¹ SACHAROV, V., *Russkoje masonstvo v portretach*, Moskva 2004, s. 143-159; BAKUNINA, T. A., *Znamenitije ruskije masoni, volnije kamenščiki*, Moskva 1991, s. 63-68.

⁵²² Cit. dle: BILLINGTON, J., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 251.

⁵²³ JONES, G. W., *Novikov's Naturalized Spectator*, in: Garrard, J. G., (ed.) *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 150; BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 107.

absencí v rámci vyučování.⁵²⁴ Poté, co byl nakonec z gymnázia propuštěn, jej otec přihlásil do Izmailovského pluku v Petrohradě. V červnu 1762 spolu s některými vojáky takto přísahal věrnost nové carevně. V pluku Novikov strávil dva roky jako důstojník a postupně se „nakazil“ zdejší optimistickou náladou mladé generace ochotné dokázat nejen vojenskou sílu své země, ale též mohutný kulturní potenciál. Díky účasti v prominentním vojenském útvaru získal post sekretáře Legislativní komise.⁵²⁵

Většina Novikovovy literární činnosti spadá do období vlády Kateřiny II. se kterou mladý literát zprvu rozvinul též literární kontakty. Během 70. a značné části 80. let obě tyto významné osobnosti ruského osvícenství spolupracovaly jako organizátoři a patroni vydávaných periodik. Prostřednictvím svých časopisů spolu komunikovali, Kateřina uznala řadu Novikovových podniků, a on jí za to pomáhal podpořit v jejích vlastních literárních snahách. Ruské impérium zažilo během přelomu 60. a 70. let konjunkturu ve vydávání periodické literatury a Novikov se stal editorem hned čtyř týdenníků, povětšinou satirického rázu: *Trubce (Truteň)*⁵²⁶, *Žvanila (Pustomelja)*, *Malíře (Živopisec)* a *Tašky (Košelek)*⁵²⁷. Tyto časopisy byly formulovány pro lehké, vtipné čtení, nacházely se v nich vzkazy, malé povídky či básně. V *Trubci* lze například nalézt různé pochvaly a výtky editorovi, ale i vzkaz muže, který se zamiloval do jisté dámy z vedlejší lóže v divadle a přes časopis jí takto vyznává lásku, a domlouvá si s ní dostaveníčko.⁵²⁸ Ačkoli se ve vzdělané společnosti většinou vědělo, kdo je vydavatelem a kdo do periodika přispívá, všichni zůstali anonymní. Pokud použijeme znovu příkladu *Trubce*, lze nalézt takové anonymní podpisy, jako „Ten, kdo to napsal“, „Já ve svém domě“, „Větroplach“, nebo „Nepřítel zla“.⁵²⁹ Malou senzací v tehdejších, ještě malém ruském literárním světě se stala diskuze mezi editory *Trubce* a *Všelijakého všelicos*, tedy Novikova a carevny. Nešlo o nějakou výměnu politických názorů, spíše jen o nevinné, navenek zdvořilé debaty o morálce, lidských neřestech a jejich eliminaci a o blahu národa. Oběma aktérům tím šlo hlavně o podání určitého příkladu hodného k uvažování a následování a o pozdvižení periodické činnosti obecně, přičemž zajímavé je Novikovovo naprosto spontánní jednání a slova, ačkoli si byl zcela jistě vědom, že diskutuje s carevnou.⁵³⁰

⁵²⁴ MARKER, G., *Nikolaj Ivanovich Novikov*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1995, s. 250; MAKOGONENKO, G., *Nikolaj Novikov i ruskoje prosveščeniye XVIII veka*, Moskva 1952, s. 30.

⁵²⁵ LONGINOV M. N., AFANASEV, A. N., *Novikov na službe*, in: Pokrovskij, V. I., *Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žizn' i sočinenija*, Moskva 2010, s. 40-41.

⁵²⁶ Dopis Novikova komisi Akademie věd 15./ 26. 1. 1770, *Pisma N. I. Novikova*, Sankt-Peterburg 1994, s. 5.

⁵²⁷ MONNIER, A., *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 226.

⁵²⁸ NOVIKOV, N.(ed.), *Truten', eženedelnoje izdaniye na 1770 god*, 2. část, Sankt-Peterburg 1770, list z 11./22. 1., s. 14.

⁵²⁹ NOVIKOV, N. I. (ed.), *Truten', eženedelnoje izdaniye na 1770 god*, 2. část, Sankt-Peterburg 1770.

⁵³⁰ Viz SEGEL, H., B. (ed.), *The Literature of Eighteenth-Century Russia: A History and Anthology*, Volume I.,

O osvícenských Novikovových záměrech svědčí jeden z jeho článků v jeho nejvýraznějším periodiku *Malíř*, v němž Novikov dokázal pohotově i trochu ironicky zareagovat na vydání carevnických „jaroslavlských“ komedií: „*V našem městě byly vytvořeny komedie, uvedené v carském divadle v Petrohradu, jsou ode všech přijímány s pochvalou a považovány za velice dobré komedie ruského divadla. A my na sebe můžeme být hrdí, že Jaroslavl, první z ruských měst, obohatila ruské divadlo o tři komedie našich mravů. Tvrdí se, že se toto bude praktikovat i v dalších ruských městech ... dej Bože, aby se tyto užitečné zvyky rozšířily, a aby vědy a umění vzkvétaly ve všech ruských městech tak, jako v Petrohradě a Moskvě.*“⁵³¹ Na tomto článku je pozoruhodné, jak Novikov dokázal adaptabilně a efektivně využít i v podstatě falešného a pouze symbolického Kateřinina označení her, jen aby posílil vědomí kulturního vývoje v impériu i mimo velká města.

Navzdory chvályhodným Novikovovým snahám se žádný z jeho časopisů z ekonomických důvodů neudržel déle než rok a on byl nucen obrátit se k jiným cílům publikování.⁵³² Díky své práci vydavatele-žurnalisty si však mohl výrazně rozšířit intelektuální rozhled a doplnit znalosti, kterých se mu nedostalo kvůli nepříliš pečlivému vzdělání, jak o tom také píše Andrej Timofejevič Bolotov: „...býval člověkem ve vědě a literatuře nepříliš obeznámeným, ale během několika let, kdy vydával svůj mravoučný a satirický časopis *Malíř*, s ním už bylo možné hovořit uspokojivě na všechna témata...“⁵³³

Roku 1772 vydal Novikov svojí vlastní knihu, *Pokus o historický slovník ruských spisovatelů (Opyt istoričeskago slovarja o rossijskich pisateljach)*. Otázkou je, proč byl slovník ve své době pojmenován jako „historický“, neboť v něm Novikov jmenoval kromě pár spisovatelů z předchozího století především své současníky, o nichž se někdy jako o skutečných autorech nedalo zatím příliš hovořit. Každopádně zde autor učinil jeden z prvních kroků k sepsání ruské literární historie.⁵³⁴ Ačkoli od roku 1770 pracoval jako překladatel v Kolegiu zahraničních věcí, více jej zaměstnávala publikační činnost. Příspěvovatel Ljubomudrov z Jaroslavl se v jednom z vydání *Malíře* zmiňuje o nové Společnosti starající se o vydávání knih (Obščestvo starajuščesja o napečatanij knig), kterou Novikov založil ve spolupráci s Cheraskovem a jenž se svou činností hlásila k carevnou iniciované Společnosti pro překlad zahraničních knih (Obščestvo starajuščesja o perevode innostranyh knig).⁵³⁵

s. 260-300.

⁵³¹ JEFREMOV, P. A.(ed.), *Živopisec N. I. Novikova 1772-1773*, Sankt-Peterburg 1864, list č. 6, s. 34.

⁵³² Tisklo se 300 až 800 kopií jednoho vydání, ale tržby a odbyt byly neúměrné, MARKER, G., *Publishing, Printing, and the origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*, Princeton 1985, s. 96.

⁵³³ *Zapiski Andreja Timofejeviča Bolotova 1773-1795*, III. Svazek 1771-1784, Sankt-Peterburg 1873, s. 859.

⁵³⁴ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 154; MAKOGONENKO, G., *Nikolaj Novikov i ruskoje prosveščeniye XVIII veka*, Moskva 1952, s. 180.

⁵³⁵ JEFREMOV, P. A.(ed.), *Živopisec N. I. Novikova, 1772-1773*, Sankt-Peterburg, 1864, příspěvek z 28. 2./10.

Novikov si v *Malíři* stěžoval, že v zemi se lépe prodávají *Příběhy tisíce a jedné noci* než díla Sumarokova.⁵³⁶ Jeho zjevným cílem bylo obnovit respekt k původním ruským tradicím ve všech směrech. Proto se zaměřil ve svém posledním týdeníku *Taška* a především v monumentální edici *Stará ruská knihovna (Drevnjaja rossijskaja bibliotika)* na obranu ruské kultury a minulosti před stále převažující oblibou ke všemu francouzskému, tak jako řada ruských intelektuálů spolu s ním. Je evidentní, že Novikovovi dalo určitě mnoho práce sestavit několiksvazkové dílo vycházející majoritně z archivního materiálu. Ruská historie pro Novikova nebyla jen dobou neustálého chaosu, násilí a barbarství, ale především dobou s bohatými tradicemi, které by neměly být evropskou módou zhýčkanými obyvateli impéria zavrhovány.⁵³⁷

Novikovovými proponovanými idejemi byly jistě užitečné, neúspěchu jeho publikačních projektů ale nezabránilo. Navzdory stále podpoře carevny měl Novikov příliš malý obrat a většina jeho podniku zkrachovala. V druhé polovině 80. let se tak věnoval spíše individuálním a dobročinným podnikům. Těm dominoval především měsíčník *Ranní svit (Utrennij svet)*, ve kterém se nacházely především morálně poučné a duchovně laděné články. V předmluvě k tomuto periodiku vyzývá Novikov k jednomu z hlavních zednářských principů: „Poznej sám sebe.“⁵³⁸ Je poněkud překvapivé, že byť se v *Ranním svitu* už objevují myšlenky svobodných zednářů, velkou část jeho předplatitelů tvořil klérus. Svědčí to o spřízněnosti zednářských principů stavících se proti výraznému antiklerikalismu francouzských *philosophes*, s principy tehdejší ruské ortodoxní církve. Navzdory Novikovově zjevné snaze *Ranní svit* udržet, klesl počet předplatitelů po pár letech natolik, že se i tohoto časopisu musel vydavatel vzdát.⁵³⁹

Z výtěžku získaného od předplatitelů periodika měly být podpořeny dvě Novikovovy fundace, petrohradské internátní školy Svaté Kateřiny a Svatého Alexandra pro chudé děti, kde byly striktně zakázány tělesné tresty a zdejší malým obyvatelům byla vštěpována

3. 1773, list č. 18, s. 260-263.

⁵³⁶ Tamtéž, list č. 6, s. 33.

⁵³⁷ MONNIER, A., *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 131; MARKER, G., *Nikolay Ivanovich Novikov*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1995, s. 253; JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 49; SACHAROV, A. M., *Geschichtswissenschaftliche Forschungen und gesellschaftspolitisches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 124-125.

⁵³⁸ *Utrennij svet, ežemesjačnoje izdanije*, I. část, Moskva 1779; KVAADGRASS, E. P., *Masonstvo i jeho svjazy s učením rozenkrejcerov*, in: Petrov, A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materiali konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 62.

⁵³⁹ MARKER, G., *Nikolay Ivanovich Novikov*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1995, s. 254; JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 48.

dobročinnost a smysl pro společenství.⁵⁴⁰ Novikov byl autorem vůbec prvního dětského časopisu v zemi *Dětské čtení pro srdce i rozum (Dětskoje čtenije dlja serdca i razuma)* podle anglického modelu, zdůrazňujícího především vzdělání v přírodních vědách⁵⁴¹ a rovněž pedagogického díla *O vzdělávání a výchově dětí (O vospitanii i nastavenii detej)* z roku 1783. Novikov se zde věnoval především teoretickým záležitostem: „vzdělání je rozděleno do tří hlavních částí: fyzické výchovy, spojené pouze s tělem, morální výchovy, pro vzdělání srdce, to jest, pro formování a vedení přirozených pocitů a vůle dětí a konečně, intelektuální výchovy, spojené s osvětou nebo vzděláním mysli.“⁵⁴² V díle se zaměřoval na podobná témata jako jeho současníci. Stejně jako Beckij upozorňuje na klíčový příklad rodičů pro první období výchovy dítěte, podobně jako kněžna Daškovová pak útočí na přílišnou dominanci francouzského jazyka a vychovatelů v životě ruských dětí. Je paradoxní, že carevna – u níž se paradoxů vyskytovalo více – při neustálém hledání té nejuvhodnější inspirace pro školský systém v zahraničí přehlédla právě moderní pedagogické myšlenky patriota Novikova.

Během návštěvy Moskvy byl Novikovovi Cheraskovem nabídnut pronájem největší ruské tiskárny nacházející se při moskevské univerzitě. Ve spojení talentovaného a horlivého editora a velkého podniku měl „osvěcovaný“ národ možnost seznámit se s dosud nepoznanými tituly v množství, které do té doby v zemi nemělo obdoby. Novikov se zavazoval tiskárnu i zdejší univerzitní knihkupectví převzít na deset let, též spolu s dohledem nad místním periodikem.⁵⁴³ Zároveň díky novému ukazu z roku 1783 oznamujícím možnost soukromých osob manipulovat s tiskárnami za velmi mírného dohledu cenzury nastal v zemi první skutečný rozkvět publikační činnosti.

K zednářství se Novikov stavěl zprvu nerozhodně a spíše podezřívavě, ale v druhé polovině 70. let byl nakonec přijat knížetem Trubeckým k moskevským zednářům. Jeho opravdové zapálení pro zednářskou věc přišlo až díky Schwarzovi. Pod jeho novým vedením se Novikov profiloval jako jeden z předních moskevských rozekrucíánů.⁵⁴⁴ Užitečné kontakty se zdejšími literáty tak byly pro Novikovova posíleny o stejně užitečné kontakty se zdejšími

⁵⁴⁰ LONGINOV, M. N., *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt-Peterburg 2000, s. 127; BULIČ, N. N., *Zasluga russogo masonstva pered obščestvom*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žižň i sočinenija, Moskva 2010, s. 127; JOHNSON, W. H. E., *Russia's Educational Heritage*, New York 1969, s. 48.

⁵⁴¹ JONES, W. G., *Russia's first magazine for children: Novikov's Detskoje čtenije dlja serdtsa i razuma (1758-89)*, in: Bartlett, R. P., (ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 177-185.

⁵⁴² Novikov, I. N., *On the Upbringing and Instruction of children*, in: Raeff, M., (ed.), *Russian Intellectual History, an Anthology*, New York 1966, s. 73; srov. VOLKOV, G. N. (ed.), *Antologija pedagogičeskoj mysli Rossii XVIII v.*, Moskva 1985, s. 289; MONNIER, A., *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 226.

⁵⁴³ NEFEROV, A., *Master slova i dela. Strannosti sudby knigoizdatelja Nikolaja Novikova*, Moskva 2010, s. 52-61.

⁵⁴⁴ PYPIN, A. N., *Novikov kak mason*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žižň i sočinenija, Moskva 2010, s. 206-215.

zednáři. Ostatně, svou roli na zisku pronájmu moskevské univerzitní tiskárny hrál pravděpodobně i fakt, že Trubeckého příbuzným byl Cheraskov.

Novikov se obklopil moskevskými zednáři, literáty a univerzitními studenty a dá se tedy říci, že pro svou činnost si nemohl přát lepší společnost. Editor se ujal zdejších projektů, jako například vydávání *Moskevských zpráv (Moskovskije vedomosti)* a sám vydával několik nových časopisů. To, co se Novikovovi dříve nedostávalo kromě čtenářů, byly finance. O ty se nyní při pořádání svých podniků nemusel obávat, takže s pomocí vlivných zednářů byla založena rozezkruciánská tiskárna a rovněž Typografická společnost. Z těchto tiskáren, spolu s tou univerzitní v druhé polovině osmdesátých let vycházelo kolem 40% celkově vydávané ruské literatury.⁵⁴⁵ Během čtyř let pod Novikovem vydalo univerzitní nakladatelství více knih, než za dvacet čtyři let své předchozí existence.⁵⁴⁶ Ve své činnosti byl Novikov prozíravý po finanční i organizační stránce. Jeho přítel, rovněž literát Nikolaj Michajlovič Karamzin se o něm v jedné ze svých esejí vyjádřil: „*obchodoval s knihami jako bohatí holanďtí či angličtí kupci obchodují se zbožím ve všech zemích: to jest, se smyslem pro poctivost a prozíravým uvážením.*“⁵⁴⁷

Ačkoli byl Schwarz horlivějším zednářem a rozezkruciánem, spolupráce s ním byla pro Novikova velmi přínosná a jeho smrt pro něj podobně jako pro ostatní moskevské zednáře znamenala postupný konec kulturní převahy bývalého hlavního města. Novikov se ocitl v nepříjemné situaci, kdy o kontrolu nad moskevskou tiskárnou soupeřila ruská vláda s berlínskými rozezkruciánskými vůdci. Objevily se též některé problémy spojené s vydáním knih, jejichž obsah se zdál nevhodný buď carevně či církvi. Situace se zhoršila v roce 1785, kdy byl Novikov vyslýchán jednak kvůli obsahu některých svých vydávaných knih, a jednak kvůli své údajně slabé křesťanské víře. Roku 1787 Kateřina v souvislosti s podezřelými knihami nařídila uzavřít řadu knihkupectví a o rok později Novikovovi zakázala prodloužení pronájmu univerzitní tiskárny. Novikov se ocitl bez prostředků, jelikož jeho bohatí příznivci již ho nemohli podporovat. Rovněž jeho dříve přátelský a kolegiální vztah s carevnou byl minulostí. Novikovovi jako zednáři byla vyslovena oficiální nedůvěra, která se jen zhoršila vypuknutím revoluce v zemi galského kohouta. Carevna se o něm nyní vyjadřovala jako o „*fanatikovi*“.⁵⁴⁸ Nyní se i jeho charitativní činnost zdála podezřelou, přesto se roku 1787

⁵⁴⁵ MARKER, G., *Nikolay Ivanovich Novikov*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1995, s. 255.

⁵⁴⁶ BILLINGTON, J., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968, s. 243.

⁵⁴⁷ KARAMZIN, N. M., *The Book Trade and the Love of Reading in Russia*, in: Raeff, M.,(ed.), *Russian Intellectual History, an Anthology*, New York 1966, s. 113.

⁵⁴⁸ BARSUKOV, N.,(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 173.

výrazně angažoval při tehdejším hladomoru a poskytl pomoc rolníkům z venkovských oblastí kolem Moskvy.⁵⁴⁹ Roku 1792 po nástupu nového moskevského velitele Alexandra Alexandroviče Prozorovského byl na svém panství zatčen, obviněn z operování s knihami, označenými jako nelegální při kontrolách v roce 1786, a z podezřelé zednářské činnosti a odsouzen bez jakéhokoli soudního přelíčení na patnáct let do nechvalně proslulé šlisselburgské pevnosti. Odtud byl po nástupu Pavla I. propuštěn a zbytek života strávil péčí o své rodové panství u Moskvy.⁵⁵⁰ O carevnině rozporuplném vztahu k Novikovovi svědčí i fakt, že on jako jediný ze stíhaných zednářů byl potrestán dlouholetým vězením. Jak píše carevniin sekretář Alexandr Vasiljevič Chrapovickij, ostatně sám podle svých slov jednu dobu zednář, kníže Trubeckij a I. P. Turgeněv byli po výslechu odesláni na svá panství a činnost zbylých členů bratrstva byla pouze kontrolována.⁵⁵¹ Například Ivan Vladimirovič Lopuchin zůstal dle svých vlastních slov bez větších obstrukcí v Moskvě.⁵⁵² Skutečnost, že ze všech moskevských zednářů byl pouze Novikov uvězněn vede k domnění, že důvodem jeho internace nebyla ani tak jeho zednářská, jako spíše nebezpečná vydavatelská činnost.

Nikolaj Novikov nebyl nijak významným spisovatelem své doby, dnes však v kontextu dějin ruské literatury patří k těm nejdůležitějším osobnostem. Jako samostatný literát se neprosadil, jelikož veškerou svou energii a talent vložil do vydavatelské činnosti. Novikovovo jméno se za života svého nositele nestalo příliš obecně známým, neboť ve svých časopisech sice byly všudypřítomné jeho kroky, on však zůstal anonymní a ve svých vydavatelských počinech se jeho jméno nacházelo vždy až za jménem autora. Dnes je to naopak on, kdo je známější než většina spisovatelů, jejichž díla pomáhal vydávat. Rovněž nelze zapomínat na impuls, který dal jako editor vznikající ruské žurnalistice.

Díky Novikovovi a rozezkruciánům se Moskva, již Kateřina ve svých „jaroslavlských“ komediích přisoudila roli starobylého, ale též zastaralého a zaostalého města, a již tolik pohrdala, pozvedla a na určitou dobu zastínila metropoli na Něvě. S přihlédnutím k jeho činnosti a myšlenkám lze Novikova místo zednáře a rozezkruciána spíše vnímat jako hluboce

⁵⁴⁹ BAKUNINA, A. T., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 371.

⁵⁵⁰ LONGINOV, M. N., *Arest Novikova v sledstvi nad nim v Moskve*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žizň i sočinenija, Moskva 2010, s. 234-243; BAKUNINA, A. T., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967, s. 371-372.

⁵⁵¹ BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 406-407; srov. LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obstojaatelstv žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 62; MCARTHUR, G. H., *Novikov and Catherina II: Some observations*, in: Bartlett, R. P.(ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 416.

⁵⁵² LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obstojaatelstv žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 62.

věřícího člověka a pravého filantropa.⁵⁵³ I samotný moskevský patriarcha po věroučném přezkoušení Novikova prohlásil, že: „*jej shledal takovým křesťanem, že si přál aby takových jemu podobných věřících bylo mnohem více*“.⁵⁵⁴ Pro ruské zednáře osmnáctého století však tento muž ztělesňuje nepochybně velké zadostiučinění.

Činnost ruských svobodných zednářů zajisté nelze přeceňovat, neboť se v měřítku rozsáhlého východního impéria stále jednalo o snahu několika málo jedinců ve dvou hlavních městech a několika provinciích. Novikov a jeho druzi se soustředili především na vzdělání a zapojení vyšších vrstev, které si členství v lóžích mohly dovolit a majoritně byly alespoň gramotné. Venkov a prostí lidé jej obývající s několika výjimkami zůstali činností zednářů, stejně jako ve většině případů, která tato práce nastiňuje, nedotčeni. Na druhou stranu, je třeba poznamenat, že se zednářství v zemi, byť se zahraniční pomocí, úspěšně prosadilo a v důsledku mělo podíl na formování se prvních trvalejších spolků a učených společností, které vykazovaly alespoň minimální výsledky činnosti. Zdaleka zde ještě není možné hovořit o vytváření veřejného prostoru v seriózním slova smyslu, nicméně i známá přísloví⁵⁵⁵ hovoří o tom, že sdružování se za účelem sdílení starých a nabývání nových vědomostí většinou nebývá neefektivní záležitostí.

⁵⁵³ V porovnání s ostatními zednáři je Novikovova korespondence výrazně protknuta mnoha biblickými odkazy a citáty a lze z ní rozpoznat skutečné duchovní zanícení pisatele, viz *Pisma N. I. Novikova*, Sankt-Peterburg 1994; rovněž MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *Pisma russkich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1980, s. 405-407.

⁵⁵⁴ LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obstoitelstv žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennyja im samim*, London, 1860, s. 24.

⁵⁵⁵ Myšleno zde: „Více hlav víc ví.“

8. Ženy jako intelektuálky

V této kapitole je zájem koncentrován na teprve vznikající veřejné vnímání ruských žen jako bytostí schopných se v intelektuální oblasti vyrovnat svým mužským protějškům. Důležitou roli zde tedy hrají počátky vzdělávání žen během Kateřininy vlády. Větší prostor pak bude věnován nejvýznamnější ženě své doby v ruské říši, carevnu vyjímaje.

8. 1. Vzdělávání žen v druhé polovině osmnáctého století

V ruské říši po celé 18. století probíhal velmi pomalý a postupný, ale úspěšný proces přeměny vnímání role ženy, na jehož výsledcích se podílely mnohé dobové faktory a nejvíce ideje samotného osvícenství ke konci století. V zemi, jejíž obyvatelé žili v pevném patriarchálním řádu a jehož panovník byl dědičný autokrat, byly tradiční názory na submisivní roli žen více než zakořeněny a odbourávat je bylo zhruba podobně složité, jako snaha přesvědčit prosté ruské lidi o prospěšnosti vzdělávání. Svědčí o tom fakt, že ještě v osvěcenském století mnoho obyvatel vycházelo z ruského pedagogického nástinu minulého století zvaného *Domostroj*, který nařizoval ženám podřídit se ve všem muži a omezovala je v řadě činností tak, že nakonec téměř nebylo jisté pro koho jsou pedagogické rady určeny. I slavní ruští dramatici Denis Ivanovič Fonvizin a Jakov Borsovič Knjažnin ve svých nejslavnějších hrách trefně kritizovali ženy jako pouhé domácí negramotné „puřky“.⁵⁵⁶

Od doby vlády Petra I. se však přístup k ženám přece jen začal měnit. Petr byl utilitarista a potřeboval veškeré lidské zdroje. Dokonce plánoval i ženy posílat do zahraničí. Už roku 1715 Fjodor Stepanovič Saltykov spolu s carským vychovatelem a ředitelem moskevského gymnázia Wernerem Pausem předložil detailní plán vzdělávání pro dívky. Saltykov vycházel z faktu, že ženy jako matky mají nezpochybnitelný vliv na výchovu chlapců jako budoucích užitečných občanů země. Jeho doporučení na vytvoření škol s povinnou docházkou při kláštorech v každé provincii sice nebyla vyslyšena, ale v budoucnosti měla být z většiny úspěšně uplatněna.⁵⁵⁷ Za Petrovy vlády se objevila první, i když luteránská škola určená

⁵⁵⁶ Viz KUBIŠTA, L.(ed.), *Denis Ivanovič Fonvizin, Komédie, Výrostek*, Praha 1960, s. 125-252; BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 152; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 202; STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976, s. 373-375.

⁵⁵⁷ BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s.153; RAEFF, M., *Origins of Russian Intelligentsia*, New York 1966, s.134-135; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 201-202; NASH, C. S., *Education New Mothers: Women and the Enlightenment in Russia*, in: *History of Education Quarterly* 21, r. 1981, s. 307; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian*

oběma pohlavím. Během většiny osmnáctého století však byla výuka pro dívky z aristokratických rodin zajišťována, s výjimkou několika privátních penzionů, soukromě doma.⁵⁵⁸ Netřeba dodávat, že většina takových soukromých iniciativ nesahala dále než k potřebnému psaní, čtení, tanci a hlavně francouzštině, ačkoli jen některé rodiny si mohly dovolit najmout vychovatelku. Anglický návštěvník John Richard popisuje zdejší ženy takto: „*Pokud ženy v Rusku nejsou tak sympatické jako v jiných zemích, není to umělými kouzly, jež používají, neboť to je zvyk vesměs univerzální, ale kvůli jejich vzdělání, které je extrémně zanedbávané. Zdejší šlechta si někdy najímá francouzské vychovatelky, ale ty nemají ani tušení o tom,...* že by četba mohla vést k navyšování intelektu.“⁵⁵⁹

V průběhu století však bylo zjišťováno, že taková průprava tak limitované společenské vrstvy nebude pro vyspělý národ zdaleka stačit. Přispěla k tomu jak bezprecedentně dlouhotrvající vláda žen careven, tak rovněž pronikající zahraniční pedagogické a filosofické myšlenky. V době nástupu Kateřiny na trůn už žena nebyla chápána jen jako „pojistka“ výchovy státu užitečného občana, ale jako výrazný element schopný transformovat morálku země a její společenský život. Kateřina se musela od počátku vlády zabývat různými propozicemi vzdělávání pro ženy. Zřetelně si uvědomovala nerovnoměrnost vývoje při jednostranném zvýhodňování školství pro muže. Sama pyšná na svůj „mužský“ intelekt, snažila se zasadit o zlepšení podmínek pro schopné ženy a vyvolat v nich lásku k intelektuálním činnostem. Pod vlivem výchovných děl zahraničních autorů jako Fénelona (*Traité sur l'éducation des filles*), Rousseaua (*Émile*), či časopisů (*Le Magasin des jeunes dames*) se žena měla stát rovnocennou partnerkou a oporou muži a zároveň morálním prvkem přispívajícím k duchovní přeměně společnosti. Přílišný intelektualismus žen ale například Nikolaj Novikov rovněž nedoporučoval, cílem jejich vzdělávání nyní bylo stát se zodpovědnou matkou a rovnocennou partnerkou. Ostatně, Novikov se jako svobodný zednář možná překvapivě angažoval v feminizačním procesu, když se stal editorem prakticky prvního ruského periodika určeného výhradně ženám, a to *Módního měsíčníku* (*Modnoje ežemesiačnoje izdanije*) vydávaného jako příloha k *Moskevským zprávám* (*Moskovskije vedomosti*) od roku 1779, kdy se prostřednictvím čtení pro rozptýlení, lehkých presentimentalistických žánrů a hlavně různých hádanek a rébusů s uveřejňovanými odpověďmi v následujících číslech (na způsob dnešních křížovkářských časopisů) snažil

History from the Tenth to the Twentieth Century, Stroud 1997, s. 163.

⁵⁵⁸ BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 153.

⁵⁵⁹ RICHARD, J., *A Tour from London to Petersburg, from thence to Moscow and return to London by way of Courland, Poland Germany and Holland*, London 1778, s. 44-45; srov. HARTLEY, M. J., *A social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141.

zapojit ženy jako spoluautorky a tak vytvářet nové prostředky veřejné komunikace.⁵⁶⁰

Centrální institucí ženského vzdělávání za Kateřiny se stal Carskou vzdělávací společnost pro šlechtické dívky, neboli institut ve Smolném, nacházející se tehdy na periferii Petrohradu při Voskresenském ženském klášteře. Institut založený dle francouzských vzorů roku 1764 byl první a do doby vlády Alexandra I. s menšími výjimkami též poslední významnou dívčí vzdělávací institucí v zemi.⁵⁶¹ Impulzy této fundaci se objevily už v Kateřinině *Nakazu*, kde se objevuje myšlenka rovnocennějšího přístupu k základnímu vzdělání a též v Beckého známém díle *Všeobecný plán pro vzdělávání mládeže obojího pohlaví*. V tomto klíčovém díle vzdělávání v impériu je mimo jiné řečeno: „*Jak je nepochopitelné, že člověk může zapomenout na svůj vlastní zájem, když zanedbává vzdělání těch, jež samy poskytují to nejužitečnější vzdělávání.*“⁵⁶² Beckij považoval roli matky v modernizující se společnosti za mimořádné aktivní a oddělování malých dětí od jejich pologramotných rodičů platilo stejnou měrou pro chlapce i pro dívky. V neposlední řadě v rámci založení instituce hrály roli též charitativní účely, neboť zde byly vychovávány též dívky z urozených rodin, jejichž otcové byli zraněni či zabití. V institutu ve Smolném mělo dle Kateřininých nařízení a pod Beckého správou studovat ve čtyřech třídách dle věku 200 a později 240 dívek šlechtického původu. Rok po svém založení otevřel institut též svou měšťanskou sekci v rámci Voskresenského - Novoděvičího klášteřa, která byla zaměřena více prakticky a byla méně náročnější.⁵⁶³ Mladé šlechtičny ve věku 6 až 18 let zde byly postupně vyučovány katechizmu, čtení, psaní, ruštině, francouzštině, němčině, hudbě, geografii, historii, etice, historii, architektuře, právu, či vedení domácího účetnictví.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ HAMMARBERG, G., *The First Russian Women's Journals and the Construction of the Reader*, in: Rosslyn, W., Tosi, A. (ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 85-87; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 180; REYFMAN, I., *Catherine II as a Patron of Russian Literature*, in: Whittaker, C. H., (ed.), *Russia Engages The World, 1453-1825*, s. 55.

⁵⁶¹ LOTMAN, Ju. M., *Besedy o russkoj kul'ture: Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*, Sankt-Peterburg 1994, s. 78; MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981 s. 493; BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 156.

⁵⁶² BECKOJ, I. I., *Les plans et les statuts des différents établissements ordonnés par sa majesté impériale Catherine II. pour l'éducation de la jeunesse et l'utilité générale de son empire*, I. svazek, Amsterdam 1775, s. 287.

⁵⁶³ BECKOJ, I. I., *Učreždenije osoblivago učilišča pro Voskresenskom Novoděvičem monastire dlja vospitanija maloletnyh děvušek*, Sankt-Peterburg 1769, s. 3-4; v těchto statutech se zároveň hovoří o počtu dívek při prvním „náboru“, který by měl čítat mezi 50 až 60 děvčaty, TAMTÉŽ, s. 6; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig 1986, s. 63; NASH, C. S., *Students and Rubles: The society for the education of noble girls as a charitable institution*, in: Bartlett, R. P., Cross A. G., Rasmussen K., (ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1988, s. 258-260; JOHNSON, W. H. E., *Russia's Educational Heritage*, New York 1969, s. 43-44; HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141; PLATONOV, S. F., *Lekcii po russkoj istoriji*, Sankt-Peterburg 1910, s. 607.

⁵⁶⁴ BECKOJ, I. I., *Ustav vospitanija dvuch sot blagorodnyh děvic učreždennago jej veličestvom gosudarineju imperatriceju Jekatěrinoju vtoroju samoděržiceju vsrossijskoju materiju otečestva i protčaja...* Sankt-Peterburg, 1768, s. 11-14; HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141; DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986, s. 63; COXE, W., *Travels in*

Je třeba říci, že institut ve Smolném nebyl přímou imitací podobných francouzských domů Saint-Louis a především Saint-Cyr Francoise d'Aubigné, markýzy de Maintenon. Kateřina ještě si roku 1763 nechala provést průzkum stavu podobných institucí po Evropě a Saint-Cyr jí svou myšlenkou byl skutečně nejbliže. Ruská instituce je však v mnoha faktorech velmi odlišná. Především byl institut mnohem více sekularizovaný. Na rozdíl od versailleské instituce zde nevyučovaly řeholní sestry, ale 12 učitelek, většinou ze zahraničí.⁵⁶⁵ Ačkoli víra byla samozřejmě jednou z proponovaných ctností dívek, Kateřina sama Voltairovi popisuje odlišnost od Francie, když tvrdí že neví: „*zda z instituce vychází hotové amazonky, ale je pravda, že zdejší dívky jsou dosti vzdálené duchovním záležitostem a netráví noci v kostele jako ve Francii. Naproti tomu vyzdvihujeme radosti rodiny, nechceme být ani pruderní, ani kokety, ale milé...*“⁵⁶⁶ Kateřina, která se na dohlížení instituce aktivně podílela, usilovala o náročnější, rozšířený a obsažnější vzdělávací program čítající 9 až 12 let studia a přijímání dívek v mladším věku, než ve Francii. Důraz byl kladen na hygienu, morálku a přísnou životosprávu. V zájmu distancování se od rodinného prostředí se institut stal dívkám něco jako druhou rodinou. Dívky vidávaly častěji carevnu či různé osobnosti, než vlastní rodiče, od nichž byly po většinu studia izolovány.⁵⁶⁷ Nakonec pak měly dívky působit jako samotné učitelky menších spolužaček a zároveň projít určitou závěrečnou praxí. Důraz byl ale samozřejmě kladen i na zábavu a uvolnění atmosféry. Ve statutech instituce se praví, že: „*nelze dopustit, aby (dívky) projevovaly skleslou náladu se zachmuřeným mlčením nebo zádumčivostí, ale je třeba starat se, aby se celá společnost bavila.*“⁵⁶⁸ Proto například dívky ve vyšších třídách měly něco na způsob dramatického kroužku a působily v institutu v komediích a tragédiích tehdejších evropských i ruských autorů. Kateřina byla na tuto činnost

Poland, Russia, Sweden, and Denmark, III. svazek, London 1802, s. 200; HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 19.

⁵⁶⁵ BECKOJ, I. I., *Ustav vospitanija dvuch sot blagorodnych děvic, Sankt-Peterburg* 1768, s. 32, 63; pedagogy mohli být i muži, bylo-li to nutné, TAMTÉŽ, s. 32; patřili mezi ně i akademici Michail Jevsejevič Golovin či V. I. Viskovatov, SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i rossijskaja škola, vtoraja polovina XVIII v.*, Sankt-Peterburg 1996, s. 12; RŽEVSKAJA, G. I., *Pamjatnije zapiski*, in: Bokova, V., M., Sacharova, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitannic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001, s. 41; BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 157

⁵⁶⁶ Kateřina v dopise Voltairovi z 23. 3. 1772, REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 160.

⁵⁶⁷ Tato izolovanost se týkala především dívek ze vzdálenějších provincií, LOTMAN, Ju. M., *Besedy o ruskoj kul'ture: Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*, Sankt-Peterburg 1994, s. 78; BOKOVA, V., M., SACHAROVA, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitannic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001, s. 6; Kateřina v dopise Voltairovi z 23. 3./3. 4. 1772, REDDAWAY W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 161; BECKIJ, I. I., *Ustav vospitanija dvuch sot blagorodnych děvic*, Sankt-Peterburg, 1768, s. 9; LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, I. svazek, Paris 1901, s. 180-181.

⁵⁶⁸ BECKOJ, I. I., *Ustav vospitanija dvuch sot blagorodnych děvic*, Sankt-Peterburg, 1768, s. 55.

obzvláště pyšná a s nadšením vodila na představení dívek všechny významné osobnosti ze zahraničí.⁵⁶⁹ Například francouzský vyslanec, baron de Corberon si po shlédnutém představení ve Smolném do deníku zapsal, že bylo „skutečně příjemné“. Měl však i výtky k výchově zdejších nemajetných dívek: „Rozhněvalo mě pouze to, jak špatně se zde využívá inteligence tohoto křehkého mládí; neboť sklon k zábavě, k nimž jsou zde vedeny je spíše škodlivý, než vhodný pro dobro mladých osob, jež neoplývají jměním...působily v komedii a komické opeře se všemi půvaby našich dam z Paříže. Dobré hudebnice, dobré herečky, milé tanečnice, ta nejpříjemnější konverzace, disponují vším, co je na světě žádaného. Ale čas, který věnují všem těmto příjemným činnostem je až příliš značný a tyto mladé dívky jsou určeny k tomu, aby vedly nanejvýš rozmařilý život. Vznosl jsem v tomto duchu otázku...bylo mi odpovězeno, že některé dívky nejsou bohaté a takto jsou odškodňovány. Jaké však odškodnění znalostí potěšení, když není určeno k tomu, těšit se z věna!“⁵⁷⁰

První roky institut ve Smolném spíše jen přežíval. Vlivem malého zájmu byla proto postupně rozšiřována sociální základna organizace, dostávali se sem sirotci, dcery vzdálenější provinciální šlechty. Učitelský sbor tvořily do roku 1772 samé cizinky, včetně druhé ředitelky ústavu, která byla Francouzka. Instituce byla většinou sponzorována carevnou a také Beckým.⁵⁷¹ Roku 1776 instituci opustily první absolventky. Všechny získaly finanční stipendium, některé byly přijaty ke dvoru, jiné zůstaly ve Smolném aby zde vyučovaly, ostatní působily jako vychovatelky jinde. Komise kontrolující instituci se zavazovala sledovat dále osudy dívek a Kateřina sama zůstala v kontaktu s prvními absolventkami ze Smolného.⁵⁷² Rovněž mladí muži si s oblibou vybírali své nastávající družky odtud, jelikož instituce garantovala absolventky vzdělané, šikovné a připravené na povolání matek i

⁵⁶⁹ Baron de Corberon uvádí, že na představení viděl hrát i dívky mnohem mladší, již kolem 5-7 let, LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, I. svazek, Paris 1901, s. 141; Kateřina v dopise Voltairovi z 23. 3/3. 4. 1772, REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931, s. 160; COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London 1802, s. 201-202; LOTMAN, Ju. M., *Besedy o ruskoy kul'ture: Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*, Sankt-Peterburg 1994, s. 80; O'MALLLEY, DONNEL, L., *Signs from empresses and Actresses: Women and Theatre in the eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 12

⁵⁷⁰ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, I. svazek, Paris 1901, s. 141, 146.

⁵⁷¹ WRAXALL, N. Jr., *Cursory remarks made in a tour through some of the nothern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg*, London 1775, s. 259; BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s.; RŽEVSKAJA, G. I., *Pamjatnije zapiski*, in: Bokova, V., M., Sacharova, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitanic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001, s. 40; LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, II. svazek, Paris 1901, s. 252.

⁵⁷² Jednou z nejznámějších absolventek byla Alexandra Petrovna Levšinovová, kterou měla carevna zvláště v oblibě, a která se rovněž stala v sedmdesátých letech její dvorní dámou, viz dopis Kateřiny baronu F. M. von Grimmovi z 14./25. 7. 1779, GROT, I. K. (ed.), SIRIO, svazek 23, s. 152.

vychovatelelek.

Nedostatek kompetentních ruských pedagogů na institutu byl hlavním bodem kritiky Fjodora Jankoviče, kvůli níž ústav nařízenou revizí stávajících školských institucí neprošel. Jankovič oprávněně kritizoval Beckého způsob organizace Smolného, absenci adekvátních ruských učebnic a neschopnost chovank ovládat vlastní jazyk. Následkem toho došlo k řadě změn a restrukturalizaci náplně učiva i učebnic. Teprve roku 1783 byla jednotným jazykem výuky deklarována ruština.⁵⁷³ Stejně jako ve veřejném všeobecném školství se institut ve Smolném potýkal s konstatním problémem nedostatku vhodných pedagogů, navzdory velmi dobrému ročnímu platu.⁵⁷⁴ Často se též stávalo, že nekvalifikované pedagožky byly nahrazovány kvalifikovanějšími pedagogy, ale už se neuvažovalo o tom, že například absolventky měšťanské sekce by na takový post byly vhodnější. Vzdělávání i vlivem nekompetentních pedagogů mělo po dlouhou dobu velmi povrchní ráz. Tím, že byly dívky izolovány od rodinného zázemí a okolního světa, měly často problém pojímat život v realistické perspektivě, jak o tom vypovídá i jedna z anekdot o „smoljankách“, jež se ptaly, na jakém stromě rostou housky. Problémem byla v neposlední řadě i nevraživost mezi dívkami z šlechtické a dívkami měšťanské sekce.⁵⁷⁵

Institut se díky přímé carské podpoře a jistotě přijetí na dvůr pro absolventky stal velmi módní záležitostí a zlomil odpor šlechty ke vzdělávání žen, i přesto, že zůstal dosti úzce teritoriálně determinován. Koncem devadesátých let se v instituci nacházelo kolem jednoho tisíce chovank.⁵⁷⁶ Navzdory tomu, že ve Smolném později dominovala spíše šlechtická vrstva, stal se institut důležitým místem rozvoje ženského vzdělávání. Tím, že byl však výrazně sociálně vylučný, postrádal institut rysy národní vzdělávací instituce. Mezi jeho absolventky patřily manželky spisovatelů a intelektuálů, chovankami zde byly na carské náklady i dvě Radiščevovy dcery.⁵⁷⁷ Anglický baronet Wraxall fundaci označuje za: „stěží překonatelnou v prospěšnosti jinou podobnou institucí v Evropě“.⁵⁷⁸ Cambridgeský vědec a

⁵⁷³ JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 44; BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 162-163; LEARY, B. D., *Education and Autocracy in Russia*, Buffalo 1919, s. 42.

⁵⁷⁴ BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s. 163; HARTLEY, M. J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141;

⁵⁷⁵ LOTMAN, Ju. M., *Besedy o russkoj kul'ture: Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*, Sankt-Peterburg 1994, s. 78-79; ILJINA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999, s. 303.

⁵⁷⁶ HARTLEY, M. J., *A social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141; BLACK, J. L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s.; baron WRAXAL hovoří roku 1775 o 230 šlechticích a 460 dívkách nešlechtického původu, *Cursory remarks made in a tour through some of the nothern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg*, London, Cadell 1775, s. 259; Nicholas HANS TVRDÍ, že roku 1794 se v instituci nacházelo 440 dívek ze šlechtického oddělení a 410 dívek z měšťanské sekce, *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 19.

⁵⁷⁷ MCCONNELL, A., *A Russian Philosophe Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964, s. 192.

⁵⁷⁸ WRAXALL, N. Jr., *Cursory remarks made in a tour through some of the nothern parts of Europe*,

historik William Coxe v souvislosti se zdejšími chovankami prohlašoval: „...*byl jsem velice potěšen nenuceností a nevinnou živostí mých mladých společnic, jejichž kultivovanost a přívětivost svědčí o duchu elegance této instituce.*“⁵⁷⁹

Kateřinino zjevné upřednostňování Smolného před veřejnými školami jen potvrzuje fakt, že carevna neměla v úmyslu touto fundací pozvednout úroveň školství a vědy, ale reorganizovat společnost vytvořením zcela nové generace žen a matek, které se angažováním (na rozdíl od francouzských chovanek) zapojí do procesu kultivace národa a pozvednutí ruského společenského života.⁵⁸⁰ Díky Kateřininým jasně deklarovaným záměrům učinit z těchto mladých dam: „*dobré ruské manželky, pečující matky a horlivé hospodyně*“⁵⁸¹ poskytl institut ve Smolném ruským dívkám a ženám vůbec poprvé možnost přístupu k vyššímu vzdělání. Širší ambice v tomto směru, či minimálně symbolické vyjádření snahy o ně jsou zřetelné z Levického obrazu jedné ze „smoljanek“ E. I. Molčanovové, za níž je v pozadí na stole umístěno vakuum, jako znak vědecké a technologické progresu.⁵⁸² Institut se stal trvalou a obhospodařovanou institucí, která fungovala až do pádu carské moci. Carevnin neutuchající zájem o uplatnění žen se mimo jiné odrazil i ve skutečnosti, že roku 1766 nechala zrevidovat statuta šlechtické kadetky v Petrohradě tak, aby nejmladší skupinu chlapců mezi pěti až devíti lety mohla „*hlídat, doprovázet, vzdělávat a procvičovat se vši něžností, trpělivostí a láskou*“ jedna správkyňe a deset učitelek.⁵⁸³

Pokud jde o síť nově zakládaných škol po školských reformách 80. a 90. let, ke konci století se těchto školách v oblasti Petrohradu nacházelo přibližně 10 % dívek z celkového počtu žáků. Tento podíl se samozřejmě uměřeně zmenšoval vzdáleností jednotlivých škol od centrálních oblastí.⁵⁸⁴ Přesto lze výsledek považovat za základní úspěch, na který bylo možno v následujícím století navazovat.

Ještě během 18. století se díky převratným změnám v chápání ženského postavení objevily první publikace věnující se formování a emancipaci ženského vědomí. Fonvizinova kladná ženská hrdinka Sofie si ve hře *Výrostek* čte Fénelonovo *Pojednání o vzdělávání dívek* (*Traité*

particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg, London, Cadell 1775, s. 259.

⁵⁷⁹ COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, III. svazek, London, 1802, s. 202.

⁵⁸⁰ NASH, C., S., *Education New Mothers: Women and the Enlightenment in Russia*, in: *History of Education Quarterly* 21, r. 1981, s. 307; PLATONOV, S. F., *Lekcijski po ruskoj istoriji*, Sankt-Peterburg 1910, s. 607.

⁵⁸¹ Cit. dle HARTLEY, M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141.

⁵⁸² Viz Příloha č.

⁵⁸³ BECKOJ, I. I., *Ustav imperatorskago šljachetnago suchoputnago kadetskago korpusa*, Sankt-Peterburg 1766, V. oddíl, s. 10.

⁵⁸⁴ HARTLEY, M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999, s. 141; srov. BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979, s.170; srov. JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969, s. 263; srov. HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931, s. 28-29.

sur l'éducation des filles).⁵⁸⁵ Rovněž začala být ke konci století do ruštiny překládána díla ženských zahraničních autorek, například populární Angličanky Ann Radcliffové.⁵⁸⁶

Živoucím ztělesněním převratnosti doby se stala Praskovja Ivanovna Žemčugovová. Původem dcera kováře-nevolníka na panství hraběte Nikolaje Petroviče Šeremetěva, navštěvovala zdejší školu pro nevolníky a svým neobyčejným hereckým a pěveckým talentem si získala slávu v samotném Petrohradě před carevnou, přezdívku „perla ruské scény“⁵⁸⁷ a v neposlední řadě též manžela, kterým se stal sám Šeremetěv, a který jí rovněž osvobodil.⁵⁸⁸

Zároveň ke konci Kateřininy vlády narůstal počet žen - „spisovatelek“, vyjadřující se formou dopisů, deníků, pamětí a autobiografií, ve kterých se snažily popsat čistě ženské emoce a myšlenky a dopomoci čtenářům rozpoznat ženské chápání světa, své zkušenosti a aspirace. Lze mezi ně řadit například Varvaru Nikolajevnu Golovinovou, neteř Ivana Ivanoviče Šuvalova a Kateřininu dvorní dámu, umělecky velmi talentovanou dámu, jejíž obsáhlé, francouzsky psané paměti popisují poslední léta vlády Kateřiny, vládu Pavla I. i Alexandra I.⁵⁸⁹ Rovněž lze zmínit paměti jedné z prvních absolventek institutu ve Smolném Glafiry Ivanovny Alimové – Rževské, ve kterých vyjadřuje uspokojení z poskytnuté výchovy a sympatie ke svým pedagožkám.⁵⁹⁰ Mezi další ženské intelektuálky patřily básničky Alexandra Fedotovna Rževskaja, Jekatěrina Alexandrovna Knjažninová, manželka slavného dramatika a dcera ještě slavnějšího A. P. Sumarokova⁵⁹¹ a příbuzné básníka Michaila M.

⁵⁸⁵ KUBIŠTA, L.(ed.), *Denis Ivanovič Fonvizin, Komédie, Výrostek*, Praha 1960, s. 203.

⁵⁸⁶ TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991, s. 119.

⁵⁸⁷ Hrabě Šeremetěv, jenž dával herečkám a zpěvačkám na svém panství s oblibou jména týkajících se drahých kamenů, udělil Praskovje Kovalevové, jak se původně jmenovala, jméno Žemčugovová (žemčug – perla), PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 150-153; Lurana DONNELLS O'MALLEY uvádí, že se Žemčugovová původně jmenovala Kuzněcovová, *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 14; Natalja POPOVA tvrdí, že Žemčugova byla známá dříve jak pod příjmením Kovalevová, tak Kuzněcovová ale i Gorbunovová, *Krepostnaja aktrisa*, Sankt-Peterburg 2001, s. 23.

⁵⁸⁸ POPOVA, N., *Krepostnaja aktrisa*, Sankt-Peterburg 2001, s. 55; O'MALLEY DONNELLS, L., *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 14-15; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 150-153; BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874, s. 41.

⁵⁸⁹ FOX-DAVIES, G. M.,(ed.), *Memoirs of comtess Golovine a lady at the court of Catherine II.*, London 1910.

⁵⁹⁰ BOKOVA, V., M., SACHAROVA, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitannic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001, s. 35-66.

⁵⁹¹ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 29; KELLY, C., *Sapho, Corinna, and Niobe: genres and personae in Russian women's writing, 1760-1820*, in: Gheith, J. M., Barker, A. M.,(ed.), *A History of Women's Writing in Russia*, s. 42-43; literární historik Marcus LEVITT, tvrdí, že Jekatěrina Knjažninová byla za básničku pouze omylem považována, protože její otec označil jistě verše vydané v jeho časopise *Pilná včela* jejím jménem, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 373.

Cheraskova - jeho manželka Jelizaveta Vasilijevna Cheraskovová⁵⁹² a sestřenice Jekatěrina Sergejevna Urusovová, autorka lyriky i epiky a přispěvatelka do literárních periodik. Urusovová píše v dopise Gavrilu Romanoviči Deržavinovi o touze pozdvihnout psaní poezie i mezi ženami: „Udělalo mi radost pročitat si vaše krásné básně...přála bych si, aby se přátelství s múzami prohloubilo i mezi naším pohlavím.“⁵⁹³ Nikolaj Ivanovič Novikov Urusovovou ve svém *Pokusu o historický slovník ruských spisovatelů* chválil za „čistotu slova, citlivost a sympatickou tvorbu“.⁵⁹⁴ Jako překladatelky francouzských sentimentálních her, komedií a oper působily Pelageja Velšajeva-Volyncevová, vydávající dokonce ženský časopis a Marie V. Suškovová, která přispívala do Novikovova *Maliře*, v němž například horlila proti „...nenávisti k vědám, lásce k nicnedělání, odporu k mravnosti, touze po hanebnostech“.⁵⁹⁵ Suškovová též překládala hry pro moskevskou divadelní společnost Michaela Maddoxe.⁵⁹⁶ Z oblasti cestopisů lze jmenovat v ženském duchu stylizované zápisky Natálie Bělosel'ské – Stroganovové.⁵⁹⁷ Snad ani není třeba dodávat, že tyto ženy všechny pocházely z vyšších vrstev aristokracie, přirozeně proto, že se jim dostalo prostředků k zisku adekvátní erudice a pisatelská činnost je pouze bavila, neměly v úmyslu si jí vydělávat, zůstávaly tedy pouhými amatérkami, které se psaní nevěnovaly celý život v případě, že se provdaly. Mnoho vzdělaných žen té doby, jak už vyplývá výše, bylo možné nalézt mezi příbuznými slavných ruských literátů. Autorkami se však stávaly dámy nejen z vysoké petrohradské společnosti, ale i z nižších vrstev provinciálního panstva.⁵⁹⁸ Je však třeba podotknout, že úspěchy těchto žen silně závisely na kontaktech a mínění jejich mužských protějšků a ve svém šíření bývaly úzce omezené na dvorskou či aristokratickou společnost. O celkových pokrocích ve vzdělávání žen psal hrabě Ségur: „Ženy zde dosáhly větší progrese

⁵⁹² Jelizaveta Cheraskovová je spolu s Alexandrou Rževskou jmenována jako jedna z pouze pěti ženských spisovatelek v *Slovníku ruských světských spisovatelů* metropolity Jevgenije, GENFERM, F., *O dramaturgii E. R. Daškovoj*, in: Voroncov-Daškov, A I., (ed.) a kol., Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 148.

⁵⁹³ *Sočiněnija Deržavina*, Sankt-Peterburg 1869, blíže nedatovaný dopis kněžny Urusovové G. R. Deržavinovi z června 1786, s. 517; Deržavin se o Urusovové talentu zmiňuje rovněž ve svých pamětech, viz ANTONOV, V. S. (ed.), *Gavriil Romanovič Deržavin, Zapiski 1743-1812*, Moskva 2000, s. 82.

⁵⁹⁴ SINJUKOV, V. I. a kol. (ed.), *Opyt istoričeskogo slovarja o rosijskich pisateljach*, Moskva 1987, s. 230.

⁵⁹⁵ EFREMOV, P. A.(ed.), *Živopisec N. I. Novikova 1772-1773*, Sankt-Peterburg 1864, list č. 11, s. 68.

⁵⁹⁶ O'MALLEY DONNELLS, L., *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tossi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 19; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 29; KELLY, C.,(ed.), *An Anthology of Russian Women's writing 1777-1992*, s. 2; PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 150; PRJAŠNIKOVA, M.P., *Anglickij predprinimatel M. Maddox v Rossii: Novije materialy*, in: Tyčinina, L. V, (ed.), *E. R. Daškova i epocha Prosveščenija*, Moskva 2008, s. 188; MONNIER, *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981, s. 140.

⁵⁹⁷ DICKINSON, S., *Women's Travel and Travel Writing in Russia, 1700-1825*, in: Rosslyn, W., Tossi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 71-74.

⁵⁹⁸ Viz PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 153.

než muži, člověk si může povšimnout velkého množství elegantních dam i mladých dívek pozoruhodných svými půvaby, hovoří plynule sedmi či osmi jazyky, hrají na různé hudební nástroje a jsou obeznámeny s díly nejslavnějších francouzských, italských a anglických básníků a spisovatelů.⁵⁹⁹

8. 2. Jekatěrina Romanovna Daškovová

Žádná z výše jmenovaných dam však neoplývala takovou ctižádostí a bezprecedentní touhou vyrovnat se mužům své doby - snad kromě samotné carevny - jako kněžna Jekatěrina Romanovna Daškovová (1743-1810). Jedinečná a poměrně nonkonformní, celé Evropě známá spisovatelka, patronka umění a jedna z prvních žen bez modré krve v Evropě, která se prosadila ve státním úřadu⁶⁰⁰ a dotvořila tak paradigma pro intenzifikaci ženské emancipace v následujícím století, jenž se však zároveň musela potýkat s negativními vedlejšími účinky svého netradičního působení, rozporuplným přijímáním až zavrhováním svou vlastní společenskou vrstvou i svou „Velikou“ jmenovkyní. Nicméně, zahraniční návštěvník ospravedlňoval Daškovové věnovanou část ve svém cestopisu: „rolí, kterou hrála tato dáma během revoluce roku 1762 a důvěrou, jenž jí věnovala carevna“.⁶⁰¹

Daškovová pocházela z mocného a starobylého rodu Voroncovovů, jejím strýcem byl tehdejší kancléř Alžběty Petrovny Michail I. Voroncov. O významnosti rodu svědčí už fakt, že Jekatěrininými kmotry byla carevna a velkokníže Petr Fjodorovič. Základním faktorem, utvářející její osobnost bylo dozajisté postavení a bohatství její rodiny a postavení jejích příbuzní jí předurčovalo v angažování se ve vysoké politice.⁶⁰² Dostalo se jí skvělého, v rámci jejích sociálních podmínek však tradičního vzdělání s důrazem na umění a společenské vědy. Mezi šlechtou té doby dosud dominovalo přesvědčení, že přílišné vzdělávání mladé ženy může mít nebezpečné následky, proto měla Jekatěrina povrchnější vzdělání než její bratři. Jejimi učiteli byli pozdější carský vychovatel Fjodor Dmitrijevič Bechtěv a především hrabě

⁵⁹⁹ SÉGUR, L. P., *Mémoires ou Souvenirs et anecdotes*, Paris 1826, s. 235-236.

⁶⁰⁰ WORONZOFF-DASHKOF, A., *The Memoirs of Princess Dashkova*, New York 1995, s. 3; TYČININA, L. V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 129.

⁶⁰¹ DE PILES FORTIA, A., *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792, Tom quatrième – Russie*, Paris 1796, s. 139.

⁶⁰² TYČININA, L. V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 23-25; TYČININA, L. V., BESSARABOVA, N., V., *Letopis žizni E. R. Daškovoj 1743-1765 gody*, in: Tyčinina, L., V.(ed.), *E. R. Daškova i predstaviteli veka prosvěščenija*, Moskva 2008, s. 11; UITTERKEJ, S., *E. R. Daškova i jijo ideja samoderžavija*, in: Voroncov-Daškov, A I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 64.

Nikita Ivanovič Panin, který se stal Daškovové politickým mentorem a do jisté míry jí později nahrazoval roli otce. Daškovová byla po celý život spíše izolována, brzy ztratila matku, další příbuzní o ní nejevili zájem, což vedlo k její melancholii, depresím, ale především k faktu, že se z ní stala předčasně vyspělá, přímočará, otevřená, silná až tvrdohlavá osobnost, což jí na carském dvoře plném intrik nadělalo mnoho nepřátel ale zároveň jí pomohlo přestát většinu krizí, do nichž se vlivem různých dvorských spiknutí dostávala.

Daškovová ovládala základní jazyky té doby, anglicky se doučila později. Dostávala lekce v hudbě a malířství, aritmetice, náboženství a historii.⁶⁰³ Zjevně si začala uvědomovat neadekvátnost a nedostatečnost vzdělání, které nekorespondovalo s jejími sny a tužbami. Díky své mimořádně tvrdohlavé povaze a pevnému přesvědčení se z ní stal zanícený autodidakt. Tato vlastnost jí neopustila ani po sňatku a provázela jí do konce jejího života. V tom se Daškovová zásadně odlišovala nejen od většiny svých současnic, nýbrž i současníků.

Daškovová byla zvědavé mysli a samu sebe popisuje ve svých Pamětech jako horlivou čtenářku: „*Jakmile jsem byla schopna číst, věnovala jsem se knihám s maximální vášní. Bayle, Montesquieu, Boileau a Voltaire patřili mezi mé nejoblíbenější autory a já jsem začala zjišťovat, že čas trávený o samotě není zdaleka tak smutný...*“⁶⁰⁴ Odvrhla tolik oblíbené „*livres du budoir*“, snažila se číst vše, co bylo důležité a už od třinácti let utrácela veškeré kapesné za seriózní literaturu. Přípravovala se na tradiční roli ruské ženy jako matky a vychovatelky, na druhou stranu však její četba přesáhla hranice maximálních dobových požadavků na vědeckou kompetentnost žen. Klíčový moment nastal v okamžiku, kdy se uzdravila ze spalniček, které postihly její zrak a jeho opětovné nabytí symbolicky pojímala jako moment osvícení, rozhodnutí k určitému způsobu života a idealistickému vytyčení cílů.⁶⁰⁵ Rychle vstřebávala myšlenky francouzských filosofů a na základě toho reflektovala svůj dosavadní mladistvý život a postupně si uvědomovala umělost a většinové pokrytectví petrohradského dvora, kterým na rozdíl od carevny po zbytek života spíše pohrdala, zaostalost země, nízkou úroveň školství i nespravedlivé postavení nevolníků. Postupně se před ní otevřel široký intelektuální a kritický svět a vědomí neustálé nekoherentnosti idejí, které tak radostně získala a reality, kterou tyto ideje nedokázaly změnit jí bolestivě provázelo jako každého skutečně inteligentního člověka, který si nakonec uvědomí jak marný je jeho boj navzdory nabytému poznání.

⁶⁰³ BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkaw, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840, s. 4; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 12.

⁶⁰⁴ BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkaw, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840, s. 6.

⁶⁰⁵ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 13-17.

Její osobní knihovna se nakonec rozrostla na 4500 titulů, mezi nimiž se nacházela největší díla osvícenství jako d'Alembertova a Diderotova *Encyklopedie*, či *Le grand Dictionnaire historique* encyklopedisty Louise Morériho.⁶⁰⁶ Zároveň se nově nabyté vědomosti snažila co nejrychleji prakticky aplikovat. Jelikož vyrůstala v domě ruského kancléře, dovolil jí její strýc pročítat si různé své diplomatické písemnosti a smlouvy. Zároveň horlivě naslouchala rodinným vyprávěním o předcích a panovnících. Díky tomu, že byl její strýc zároveň velkým patronem umění, setkávala se v jeho domě pravidelně s mnohými literáty, vědci a umělci, včetně M. V. Lomonosova, na jehož odkaz později Jekatěrina v mnoha směrech navázala.⁶⁰⁷ Tyto zkušenosti v ní vzbuzovaly tvrdošíjné sny, že stejně jako její předkové se navzdory svému pohlaví zapojí do politického života a transformuje zemi, o jejímž stavu a vládě už si vytvořila nelichotivý obrázek. Byla proti všem formám autokracie a despotismu, ale ve francouzských filosofech neviděla předchůdce revolucionářů. Stavěla se proti revolučnímu násilí, jejím snem byla nutná reformace vztahu státu k lidu.

Důležitým momentem se pro Daškovovou stalo setkání s velkokněžnou Kateřinou roku 1759. Navzdory mnoha budoucím zklamáním, rozepřím a celkově nepříliš dobrému přátelství zůstala od tohoto okamžiku až do své smrti Daškovová Kateřině neochvějně věrná a loajální a i když s ní v mnoha aspektech později nesouhlasila, vždy pro ní carevna ztělesňovala vzor osvíceného panovníka, který je s pomocí vzdělaných rádců, včetně jí samotné, schopný rozumnou vládou zákona dopomoci svému lidu k svobodě a rovnosti.⁶⁰⁸ V řadě věcí si tyto jmenovkyně byly podobné. Obě byly hrdé, ambiciozní a rebelující, obě spojovaly podobné osobní a rodinné vztahy. V Praktické aplikaci svých idejí se však rozcházely. Kateřina byla světácká, rozhodná, často bezohledná politička schopná manévrovat, zatímco Daškovová byla neochvějná a upřímná idealistka, nedisponující takovými prostředky k uskutečňování svých cílů jako carevna. Je bohužel pravda, že Kateřina z větší části zneužila obdivu mladé dívky k nastávajícímu převratu a zneutralizování role její mocné rodiny.⁶⁰⁹

Daškovové role na *coup d'état*, byla navzdory mnoha pozitivně i negativně zdramatizovaným dodatkům nepochybně důležitá. Nebýt její kontroly situace a dohledu nad

⁶⁰⁶ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 22; BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkoff, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840, s. 9.

⁶⁰⁷ PUŠKAREVA N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 146; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 174 ; BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkoff, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840, s. 8.

⁶⁰⁸ TYČININA, L. V., *Problema samoderžavnoj vlasti i političeskoj koncepcii E. R. Daškovoj*, in: Tyčinina, L. V. (ed.), *E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 39.

⁶⁰⁹ TYČININA, L. V., BESSARABOVA, N., V., *Letopis žizni E. R. Daškovoj 1743-1765 gody*, in: Tyčinina, L. V. (ed.), *E. R. Daškova i predstaviteli veka prosveščeniija*, Moskva 2008, s. 13; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 27-48.

činností bratrů Orlovových a mnoha důležitých kontaktů s konspirátory, je dosti nepravděpodobné, že by se Kateřině převzetí moci vůbec podařilo.⁶¹⁰ Vlivem zdramatizování role Daškovové na převratu především v zahraničí se Kateřina cítila ponížena. Aby potvrdila svou nejistou pozici, musela dokázat, že si jí získala sama. Z toho vychází asi největší minimalizace její role na převratu v Kateřinině dopise Stanislawu Poniatowskému: „*Kněžna Daškovová..., přestože si chce připsat všechnu slávu za tuto revoluci, se přílišné důvěře netěšila...Tvrdila, že všechno se ke mně dostávalo přes její ruce. Já jsem si však už šest měsíců dopisovala se všemi veliteli, než ona se dozvěděla jméno prvního z nich...*“⁶¹¹ Daškovová přitom jako členka Paninovy strany na dvoře neusilovala tolik o vyzvednutí Kateřiny na trůn, ale o její regentství a vládu právoplatného dědice Pavla Petroviče.

Už během Kateřininy moskevské korunovace se Daškovová poprvé přímo angažovala v intelektuální společnosti, když založila literární a filozofický měsíčník *Nevinná cvičení* (*Nevinnoje upraženije*) jehož vydavatelem byl Daškovové dlouholetý protégé spisovatel Ipolit F. Bogdanovič. Časopis vyšel šestkrát během ledna až června 1763 a na rozdíl od podobných periodik té doby nevyužíval tehdejších událostí k podpoře nového režimu. Byl zaměřen pouze na propagaci myšlenek osvícenství a Daškovová do něj značnou měrou přispívala svými překlady Helvetia, Voltaira a vlastními eseji.⁶¹²

Daškovová podnikla celkově dvě několikaleté cesty po Evropě, především z důvodu zisku evropského vzdělání pro své dvě děti. Po smrti manžela jí v zemi příliš závazků nepoutalo. Entuziastická snaha o co nejlepší vzdělání dětí, především mladšího syna Pavla Michajloviče zjevně reflektuje Daškovové touhu hrdě se zařadit po bok dalších z Kateřininy nové generace ruských matek. Celoživotní kontradikce idejí a reality se však projevila i zde, když vysoce vzdělaný Pavel s diplomem z edinburghské univerzity se s často autoritativní matkou později rozešel ve zlém a starší dcera Anastázie Daškovové nikdy neodpustila, že se jejímu vzdělání nevěnovala tak jako u jejího bratra.⁶¹³

Během let 1769-1782 Daškovová navštívila Polsko, Prusko, Anglii, Irsko, Francii, Nizozemí, Švýcarsko a Itálii. Byla pravou osvícenskou cestovatelkou, vše brala velmi seriózně a nahlížela na získané vědomosti prizmatem možné praktické aplikovatelnosti ve

⁶¹⁰ TYČININA, L.V., BESSARABOVA, N., V., *Letopis žizni E. R. Daškovoj 1743-1765 gody*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), E. R. Daškova i predstaviteli veka prosvěščeniija, Moskva 2008, s. 20-25; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 78; TYČININA, L. V., BESSARABOVA, N. V., *Knjagina Daškova i imperatorskij dvor*, Moskva 2006, s. 23.

⁶¹¹ *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993, dopis Kateřiny II. Poniatowskému, s. 221.

⁶¹² TYČININA, L.V., BESSARABOVA, N. V., *Letopis žizni E. R. Daškovoj 1743-1765 gody*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), E. R. Daškova i predstaviteli veka prosvěščeniija, Moskva 2008, s. 32; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 85.

⁶¹³ TYČININA, L.V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 197.

vlastní zemi. Zajímala se nejen o vzdělávání a kulturu, ale též o nejnovější technické vymoženosti, továrny, obchod a zemědělství. Navštívila starobylé hrady Skotska, umělecké ateliéry v Paříži, galerii v Drážďanech, v Oxfordu studovala staré rukopisy, v Bruselu se věnovala botanice. Prakticky kráčela ve stopách Petra I. V každé zemi navázala kontakty či se spřátelila se zdejšími osobnostmi kulturního či vědeckého života, byla přijímána na panovnických dvorech. Setkala se se svým oblíbencem Diderotem, který se sice nelichotivě vyjádřil o tom, že je Daškovová shrbená, má daleko k pohlednosti a ve dvaceti sedmi letech vypadá na čtyřicet, stejně jako ostatní – od papeže Pia VI. po bezvýznamného evropského dvořana – její však zaujala širokým rozhledem, znalostí jazyků i akurátností svého vyjadřování.⁶¹⁴ Ze všech zemí jí nejvíce učarovala Anglie, jejíž konstituční vládní systém obdivovala, ale zároveň si byla jistá tím, že její vlast by na takovou formu vlády ještě nebyla připravena.⁶¹⁵ Ostatně, kritickým přístupem k vlastní zemi byla kněžna známá. Za nešťastnější období svého života považovala dobu synova vzdělávání v Edinburghu, místě pro ní tak vzdáleném od pokryteckého a intrikářského petrohradského dvora. Vyslanec francouzského království v Rusku, baron de Corberon o Daškovové roku 1775 prohlásil: „Pozoroval jsem pozorně tuto ženu, proslavivší se rolí, kterou hrála v Revoluci i ambiciozním charakterem, který projevuje, a který bývá příčinou jejích neshod s carevnou ... U večere hovořila jen málo, patrně kvůli nám, neboť Francouze nemůže vystát. Naopak má velké zalíbení v Angličanech.“⁶¹⁶ Své poznatky a zážitky z cestování po Anglii vtělila do jednoho z prvních ruských cestopisů *Journey of a Certain Distinguish Russian Lady through Some English Provinces*, ze své druhé evropské cesty si pak přivezla cestopis formou deníku *Le petit tours dans les Highland*.⁶¹⁷

Daškovová kromě horlivého vzdělávání svého syna tedy na cestách vůbec nezhálela. Evropa jí poznala nejen jako onu slavnou účastnici „dámské revoluce“, ale především jako bezprecedentně vzdělanou Rusku s progresivními názory na vládní zřízení i nevolnictví. Ohlasy z Evropy se rovněž donesly carevně, která si byla vědoma Daškovové prozíravého a opatrného chování na cestách, kde se nesnažila jakkoli kompromitovat ani svou panovnici ani svou zemi. Kateřina vůči ní proto změnila svůj dosud chladný a přezíravý postoj, obdarovala

⁶¹⁴ PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997, s. 147; NIVER, A., E. R. *Daškova i francuzskije prosveščenijs Volter i Didro*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 45; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 105-107.

⁶¹⁵ TYČININA, L.V., *Problema samoderžavnoj vlasti i političeskoj koncepcii E. R. Daškovoj*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), E. R. Daškova: ličnost i epocha: naučnoje izdanijs, Moskva 2003, s. 37; SIMMONS, E. J., *English Literature and Culture in Russia (1553-1840)*, New York 1964, s. 93.

⁶¹⁶ LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, Paris 1901, I. svazek, s. 119.

⁶¹⁷ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 102, 130.

jí a zároveň jí brzy po návratu z cest nabídla post prezidentky Akademie věd v Petrohradě. Zásadní vliv na toto bezprecedentní rozhodnutí mělo bezpochyby carevino poznání, že Daškovová je na podobnou funkci skvěle disponována. Byla vychovaná, vysoce vzdělaná, ba stále se vzdělávající, zasvěcená v oblasti vědy a školství. Měla rozsáhlé kontakty s intelektuální elitou Evropy, osobně navštívila zahraniční akademie a centra vzdělávání včetně univerzit v Oxfordu a Edinburghu, institut v Saint Cyru a další. Během svého života se postupně stala členkou významných vědeckých institucí jako Americké filosofické společnosti, Královské irské akademie, Švédské královské akademie věd a Berlínské společnosti přírodovědců.⁶¹⁸ Navzdory svému častému nedostatku diplomatického taktu a přímočarosti měla pověst spořivé a nerozhazovačné ženy, úspěšně spravující vlastní panství, což mělo hrát klíčovou roli v reorganizaci instituce, která pod vlivem nekompetentních úředníků výrazně strádala.⁶¹⁹ Stejně jako v jiných oblastech intelektuálního života tímto krokem carevna přirozeně nesledovala jen vědecké cíle, ale byla rovněž motivována politicky. Neboť bylo zjevné, že vysoký post na Akademii věd Daškovovou politicky zneutralizuje a odstraní nebezpečí její angažovanosti v opozičním hnutí.⁶²⁰

Daškovové se oficiálním dosazením do funkce splnil celoživotní sen, byla nucena se však okamžitě vrhnout do energické práce a složité organizace Akademie. Ve svém pracovním nasazení a úspěších se vyrovnala, ba i překonávala mnoho mužů své doby. Přesto si byla vědoma své nekompetentnosti vůči akademikům a své jmenování považovala za velkou poctu. Vedla politiku otevřených dveří, o problémech diskutovala, vedla zasedání. Snažila se bojovat proti byrokratické přebujelosti na instituci a rovněž o určitou fiskální samostatnost především ve vztahu k Senátu, na němž byla instituce do značné míry finančně závislá. Žádná činnost v instituci neušla jejímu zájmu a kontrole, na všem se osobně podílela, angažovala se v „kancelářské“ činnosti Akademie, dohlížeje pečlivě na její spravování. Během roku se nová prezidentce podařilo dát finanční a správní záležitosti do pořádku. Permanentní dluhy Akademie věd byly eliminovány a rozpočet stabilizován s vyhlídkou na brzké navýšení. Daškovová si zakládala na finančně prosperující organizaci bez jakýkoli nesrovnalostí, bohužel to jen posílilo nepřátele a kritiky v klepech o její lakotnosti. Její plat jako prezidentky jí nakonec byl díky finančně zdravé instituci placen přímo z jejích zisků a nikoli od státu.⁶²¹

⁶¹⁸ WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 171-172; SMAGINA, G. I., *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj*, Sankt-Peterburg 2006, s. 211-250.

⁶¹⁹ ZAJCEVA, A., A., E. R. *Daškova i knižnaja torgovlja akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 112-113.

⁶²⁰ TYČININA, L. V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 130.

⁶²¹ ZAJCEVA, A., A., E. R. *Daškova i knižnaja torgovlja akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 113;

Akademie věd za jejího působení rovněž našla nové útočiště na březích Něvy v zcela nové neoklasické budově Giacoma Quarenghiho.⁶²²

Pokud jde o přístup k akademikům, spatřovala prezidentka svou roli především v usnadňování a realizaci vědeckých aktivit a demokratickém přístupu. Nijak se nezvýhodňovala na úkor ostatních, zajímala se o práci vědců, ale nijak se je nesnažila ovlivňovat, zároveň se snažila vytvořit seriózní atmosféru pro vědecký výzkum, akademiky osvobozovala od zbytečných byrokratických překážek, ty šikovné a bez prostředků se rovněž snažila více finančně podporovat. To díky Daškovové byl na Akademii založen penzijní fond pro zdejší zaměstnance.⁶²³ V samotné akademické činnosti se s oblibou angažovala, nasměrovala výzkum, vysílala expedice, sepisovala instrukce k novým projektům. Významná je její role v aktivizaci publikační a překladatelské funkce akademie věd. Začala znovu vydávat *Acta academiae*, shrnující pravidelně vědeckou činnost instituce. Za jejího působení vyšla nová vydání *Ruské gramatiky* i soubor Lomonosových prací.⁶²⁴ Podporovala ruské autory vydáváním jejich děl. V tomto směru je též třeba zmínit podporu autorů jako Bogdanovič či básník a dramaturg Nikolaj Petrovič Nikolev, který byl s Daškovovou příbuzensky spřízněn.⁶²⁵ Roku 1790 ustanovila na akademii oddělení pro průpravu překladatelů pro rozvoj této činnosti.⁶²⁶ V souvislosti se školskými reformami 80. a 90. let byla Akademie pověřena překladem některých rakouských učebnic a vydání titulu *Schauplatz der Natur un der Kunste* v ruském překladu byla první encyklopedií vědy a technologie v zemi.⁶²⁷ Daškovová se rovněž zasloužila o povzbuzení knižního trhu a obchodu v rámci akademie. Osobně knihy revidovala, určovala jejich ceny, domlouvala vše potřebné s knihkupci a modernizovala zdejší tiskárnu. Rovněž se zasloužila o rozšíření chemických laboratoří a vytvoření vůbec prvního mineralogického kabinetu v Rusku v rámci

WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 165; PARKINSON, J., *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea 1792-1794*, s. 63.

⁶²² Historik WORONZOFF-DASHKOFF tvrdí, že náklady na tuto stavbu se pohybovaly kolem 90 000 rublů, *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 170; L. V. Tyčinina uvádí rovněž sumu 100 000 rublů, TYČININA, L., V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 157.; E. P. Ožigova píše, že to bylo více než 100 000 rublů, OŽIGOVA, E. P., *E. R. Daškova – direktor peterburgskoj akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 102.

⁶²³ OŽIGOVA, E. P., *E. R. Daškova – direktor peterburgskoj akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 95.

⁶²⁴ SMAGINA, G. I., *E. R. Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost' akademii nauk*, in: VORONCOV-DAŠKOV, A. I., (ed.) a kol., Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 104.

⁶²⁵ TITUNIK, I. R., *Nikolai Petrovich Nikolev*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 245.

⁶²⁶ TYČININA, L., V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 135.

⁶²⁷ WORONZOFF-DASHKOFF, A. I., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 169; SMAGINA, G. I., *E. R. Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost' akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 106.

mineralogického oddělení Akademie.⁶²⁸ Knihovna Akademie za jejího působení byla značně rozšířena, katalogizována a systematizována. Díky svým kontaktům přilákala do země mnoho nových zahraničních akademiků.

V rámci svého zájmu o pozdvihnutí vzdělání se zasadila o reorganizaci přilehlého akademického gymnázia, kde iniciovala studentské výměny s osmi evropskými univerzitami, provázala zdejší činnost více s činností Akademie, účastnila se examinací, posilovala náplň studia.⁶²⁹ Velmi důležitá je rovněž její úspěšná iniciace série veřejných přednášek ruských akademiků, konaných vždy několikrát do týdne v letních měsících mezi lety 1785 až 1802 v širokém oborovém rozsahu. Přednášky, opět navazující na Lomonosovu tradici se ukázaly jako velmi populární především mezi mladými lidmi, studenty kteří si další vzdělání už nemohli dovolit, ale i obyvateli hlavního města.⁶³⁰ Akademik N. Ja. Ozereckovskij psal ve zprávě o přednáškách Daškovové: „*Nebyla ani jedna přednáška, na kterou by se sešel nedostatečný počet posluchačů: někdy přišlo více než padesát lidí...*“.⁶³¹ Projevuje se zde zjevná snaha Daškovové o přiblížení akademického prostoru veřejnosti a její „osvěcování“.

Druhou institucí, na které se Daškovová výrazně angažovala už jejím založení byla Carská Ruská Akademie, neboli pouze Ruská akademie. Založena roku 1783 podle francouzského vzoru, měla tato společnost sloužit zachování, purifikaci a posílení ruského jazyka, literatury a kultury, dle Daškovové slov: „*dotvořit a povznést naši řeč*“.⁶³² Zatímco na Akademii věd byla její činnost spíše administrativního charakteru, zde se aktivně angažovala ve všech literárních, lingvistických a kulturních projektech. Největším dílem Ruské akademie se za jejího působení jako ředitelky stalo vydání šestisvazkového *Slovníku ruské akademie* vytvořeného v rekordně krátké době jedenácti let.⁶³³ Bylo to první normativní slovníkové dílo

⁶²⁸ GORELIKOVA-GOLENKO, E. N., *Uvlečení Jekatěriny II. i Jekatěriny Daškovoj dragocennymi kamnjami i mineralami*, in: L. V. Tyčinina, E. R. Daškova i jjiho sovremeniki (naučnoje izdanije), Moskva 2002, s. 69-70; OŽIGOVA, E. P., *E. R. Daškova – direktor peterburgskoj akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 96-97.

⁶²⁹ SMAGINA, G. I., *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj*, Sankt Peterburg 2006, s. 90.

⁶³⁰ SMAGINA, G. I., *E. R. Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost' akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 104; TATÁŽ, *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj*, Sankt-Peterburg 2006, s. 100; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 174-175.

⁶³¹ Raport N. Ja. Ozereckovskogo direktora akademii nauk E. R. Daškovoj o pročítannich jim publičnich lekcijach po estectvennoj istoriji (sentjabr 1793 goda), in: SMAGINA, G. I., *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj*, Sankt-Peterburg 2006, s. 318-319.

⁶³² Cit. dle: FAJNŠTEJN, M. Š., *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije, Moskva 2003, s. 58.

⁶³³ Ve Francii, Itálii a Španělsku už se podobné slovníky nacházely, ale například francouzský slovník byl vytvářen po dobu 59 let a slovník akademie ve Florencii 39 let, FAJNŠTEJN, M. Š., *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije,

svého druhu v zemi, čítající velké množství etymologicky uspořádaných definicí. Aby se lépe prodával, nechala jej Daškovová tisknout na levném papíře.⁶³⁴ Dílo bylo všeobecně velmi chváleno a dokonce i A. S. Puškin, k době Kateřiny II. jinak spíše kritický, *Slovník* zmiňuje ve svém *Evženu Oněginovi*.⁶³⁵ Daškovová se jako členka jedné z pracovních skupin sama podílela na činnosti vytvořením asi 700 hesel týkajících se převážně politiky, vlády a mravů a vybírala slova začínající na písmena azbuky C, Š, a Šč.⁶³⁶

V rámci své činnosti na akademii pak dále Daškovová založila dva vědecké časopisy. Mezi lety 1783-4 to byl *Společník milovníků ruské literatury (Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova)* s důrazem na jazykovědy, literární vědu a historická témata. V 80. a 90. letech byla autorkou *Nových měsíční esejí* (1786-91, 93-96) byly zase zaměřeny na myšlenky osvícenství a popularizaci vědy a svým názvem zjevně odkazovaly k periodiku M. V. Lomonosova *Měsíční eseje* (1755-64). Daškovové velkým úspěchem byl právě *Sobesednik*, na němž spolupracovala s O. P. Kozodavlevem a jehož přispěvateli byli členové akademie. *Sobesednik*, obsahující satirické i didaktické práce, komické i vážné eseje nejlepších literárů své doby byl ryze literárním časopisem, který, ačkoli to nebyl oficiální státní projekt, podporovala i carevna, která do periodika přispěvovala částmi z *Poznámek týkajících se ruské historie*, ale zároveň se též starala o kontrolu obsahu časopisu.⁶³⁷ Byl věnován myšlenkám osvícenství a podpoře ruské kultury a literatury na úkor dominantní ruské posedlosti vším francouzským a ruských konzervativních tendencí. V předmluvě periodika se hovoří o tom, že „*Tato kolekce...bude obsahovat pouze původní ruská díla...*“.⁶³⁸ Činností na tomto periodiku se Daškovová dostala do pozice mezi oficiální proud představovaný carevnou a mladou generaci prvních ruských radikálů. Jelikož jí ale poutala její fixovaná loajalita z mládí a byla v

Moskva 2003, s. 59; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 185-186; MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 535; SMAGINA, G. I., *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj*, Sankt-Peterburg 2006, s. 42.

⁶³⁴ FAJNŠTEJN, M. Š, *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), *E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 66; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 186.

⁶³⁵ PUŠKIN, A. S., *Evžen Oněgin*, Praha 1999, s. 37; KOROLEVA, E., A., *E. R. Daškova, A. S. Puškin i rossijskaja akademija*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 136.

⁶³⁶ FAJNŠTEJN, M. Š, *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), *E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 59; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s.; BERDNIKOV, L., SEREBRANIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 66.

⁶³⁷ FAJNŠTEJN, M. Š, *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), *E. R. Daškova: ličnost' i epocha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 60; MADARIAGA, de, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 1981, s. 535-536; KOČETKOVA, N. D., *Daškova i Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 142.

⁶³⁸ *Sobesednik ljubitelej rossijskago slova. Soderžaščij raznija sočinenija v stichach i v proze nekotorych rossijskich pisatelej*, 1. část, Sankt-Peterburg 1783, s. 3.

těchto otázkách poměrně prozíravá, ustoupila v polemických bodech vždy na stranu Kateřiny.

Nejproduktivní spisovatelké období samotné Daškovové spadá do období práce na obou akademiích. Stejně jako Kateřina vydávala články týkající se historie, literatury a výchovy. Kromě toho, že přispívala do *Sobesednika*, je nanejvýš pravděpodobné, že se též účastnila i na příspěvcích k satirickým časopisům Novikova, ke kterému měla ideově dosti blízko. Ve svých didaktických až tendenčních člancích, kombinujících verše a prózu nejčastěji kritizuje kariérismus, patolízalství, lichocení, koncentruje se na typické povahy své doby. Přes periodika si rovněž anonymně dopisovala a diskutovala s Kateřinou.⁶³⁹

Na carevnin popud pak jako členka vnitřního kruhu z Ermitáže byla nucena sepsat hru *Pan Ten a Tento, aneb Bezcharakterní člověk (Toisekov)*, pětiaktovou satiru o ruské obsesi vším francouzským ve stylu Fonvizinova *Brigadyra*. Zahrnuje módní galománii, lennost, hloupost a úplatkářství. Hra byla představena roku 1786 v Ermitáži a vydána v *Ruském divadle*, sbírce ruského dramatu o 43 svazcích, jehož byla Daškovová editorkou.⁶⁴⁰ Adrian Gribovskij se o hře zmiňuje v korespondenci s G. R. Deržavinem: „Byla vydána nová komedie Toisekov, která byla poprvé uvedena v Ermitáži...Nevyhnula by se pravidelným pochvalám novinářů, kdyby pocházela od autora Podvodníka a Feveje, ale její autorkou je Jekatěrina Romanovna Daškovová...pročítali jsme tuto hru, ale zdála se nám nezajímavá...“⁶⁴¹ Daškovová divadlo milovala, podporovala autory, dle vzoru svých bratrů si nechala postavit vlastní divadlo na svém panství.

V souvislosti s aktivní správou svých panství se angažovala v nevolnické otázce. Uvědomovala si ekonomickou závislost země na nevolnictví. Postavila se proto za neradikální směr snažící se nevolníky postupně vzdělávat a vychovávat, neboť jejich možná svoboda bez prerekvizity vzdělání by zcela určitě vedla v anarchii. Na svých panstvích se snažila vystupovat jako liberální, ale rozumný statkář, snažící se pro nevolníky vytvářet lepší prostředí, zastávala nenásilné metody. Věřila že osvícenství povede ke kultivaci vztahu šlechty k nevolníkům. V závěru si však sama uvědomovala, že je příliš finančně závislá na této instituci a pro zemi by zavržení nevolnictví bylo momentálně zřejmě dosti kontraproduktivní.⁶⁴²

⁶³⁹ TYČININA, L., V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002, s. 23-25; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 201.

⁶⁴⁰ GENFERM, F., *O dramaturgii E. R. Daškovoj*, in: Voroncov-Daškov, A I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 147; WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 192; BERDNIKOV, L., SEREBRANIJ, Ju., (ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002, s. 67.

⁶⁴¹ Autorem her *Podvodník* a *Fevej* byla samozřejmě carevna, *Sočiněnija Deržavina*, Sankt-Peterburg 1869, dopis A. Gribovského G. R. Deržavinovi z 28. 8./8. 9. 1786, s. 552-554.

⁶⁴² VORONCOV-DAŠKOV, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008, s. 107-109.

Daškovová zavrhovala vzdělávání svých předků, zdůrazňovala dlouholeté úsilí a pečlivou výchovu. Důležitou roli ve vzdělávacím procesu měla dle jejích slov i panovnice: „*Kdo lépe dokáže ocenit dobro a užitečnost rozumného vzdělání než carevna, a který panovník by dokázal více projevit svou vděčnost rodičům, kteří pečují o vzdělávání svých dětí, aby z nich učinili prospěšné občany, než naše vznešená panovnice. Přála bych si, aby mladý člověk narozený za její vlády prostřednictvím vtisknutého vzdělání a vhodně získaných znalostí byl hoden vždy sloužit své vlasti a mohl upotřebit nabytou horlivost.*“⁶⁴³ Kněžna zastávala myšlenku, že v rámci vzdělávacího procesu musí člověk co nejvíce cestovat. Její moskevská knihovna obsahovala řadu děl na téma vzdělávání od těch nejpovolanějších – Fénelona, Locke, Rousseau a Humea.⁶⁴⁴ Ve své stati *O smyslu slova „vzdělávání“* (*O smysle slova „vospitanije“*) se Daškovová kriticky staví vůči neúčinnému vzdělávání dětí od neschopných francouzských vychovatelů. Tvrdí, že „*takové vzdělání je nejen užitečné, ale i škodlivé: neboť bylo by lépe, kdyby dívka neuměla šít čepečky, mýt krajky a tlachat francouzsky, a kdyby neměla v hlavě a v srdci takové odporné smýšlení a pocity, které jí vštěpuje svým chováním hanebná a často i zhýralá francouzská dáma. Mohla by být místo toho lepší ženou, matkou i hospodyní a kdyby nepoznala zlo cizího jazyka, naučila by se svému mateřskému a kdyby cítila ke své vlasti lásku a nikoli pohrdání, k němuž ji vedou francouzské vychovatelky, pociťovala úctu k rodičům, sklon k pořádku, skromnosti a šetrnosti a nikoli k luxusu, lehkomyšlnosti a nedbalosti, tehdy by bylo možné prohlásit, že její rodiče správně pochopili pravý význam slova „vzdělávání“*“.⁶⁴⁵ K samotnému vzdělávání žen však měla rozporuplný vztah a byla dle slov svých současníků známá svou nechutí k jakékoli formě ženské společnosti.⁶⁴⁶ Nemalá ignorance emancipace a výchovy její vlastní dcery je toho důkazem.

Po smrti Kateřiny strávila Daškovová léta vlády Pavla I. v nuceném vyhnanství, odkud se za Alexandra I. vrátila na své panství. Na popud svých anglických přítelkyň sepsala, podobně jako Kateřina své *Paměti*, ve kterých se v poměrně dramatickém stylu snaží obhájit své celoživotní aktivity. Ke konci života obdarovala moskevskou univerzitu většinou své obrovské osobní knihovny, herbářů i četnými mineralogickými sbírkami.⁶⁴⁷

⁶⁴³ DAŠKOVA, J. R., *Pis'ma knjagini Jekateriny Romanovny Daškovoj k knjazu Grigoriju Aleksandroviču Potemkinu*, Sankt-Peterburg 1879, dopis z 23. 2./6. 3. 1785, s. 157.

⁶⁴⁴ VORONCOV-DAŠKOV, A. I., *Moskovskaja biblioteka knjagini E. R. Daškovoj*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekatěrina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 139.

⁶⁴⁵ DAŠKOVA, E. R., *O smysle slova vospitanije*, in: Volkov, G. N.(ed.), *Antologija pedagogičeskoj mysli Rossii XVIII v.*, Moskva 1985, s. 284-285.

⁶⁴⁶ *Sočiněnija Deržavina*, Sankt-Peterburg 1869, dopis D. M. Svistunova G. R. Deržavinovi z 6./17. 8. 1786, s. 530.

⁶⁴⁷ GORELIKOVA-GOLENKO, E., N., *Uvlečenije Jekatěriny II. i Jekatěriny Daškovoj dragocennymi kamniami i mineralami*, in: L. V. Tyčinina, E. R. Daškova i jijo sovremeniki (naučnoje izdanije) Moskva 2002, s. 71; VORONCOV-DAŠKOV, A. I., *Moskovskaja biblioteka knjagini E. R. Daškovoj*, in: Voroncov-Daškov, A. I.,

V osobě Jekatěřiny Daškovové se pozitivně snoubí bohatá evropská vzdělanost s nadějným ruským potenciálem. Daškovová podle mě velice úspěšně využila ve své zemi ještě nedostupných evropských znalostí a v obhajobě myšlenek osvícenství šla dál než samotná carevna. Byla všeobecně uznávána jako osobnost ale především jako schopná žena. Z její činnosti číší horlivá snaha o praktikování teorie osvícenství nejen v determinovaném prostoru dvora, ale i na vlastních panstvích. Navzdory svému konečnému přístupu k nevolnictví, či ke vzdělávání žen je Jekatěřina Daškovová bezpochyby ztělesněním všeho pozitivního, co ruská říše v době vlády Kateřiny byla schopna nabídnout. Právem je považována za jednu z nejvzdělanějších žen své země a Evropy osmnáctého století.

Závěr

„Štědrost Kateřiny, lesk její vlády, majestátnost jejího dvora, její instituce, pomníky i války jsou pro Rusko tím, co učinil za své vlády Ludvík XIV. pro Evropu.“⁶⁴⁸ Význam věty francouzského básníka a sekretáře careviče Alexandra považuji za opodstatněný jak v jeho negativních, tak ovšem i v pozitivních konsekvencích pro kateřinské impérium. Z výše uvedených kapitol může být zřejmé, že vláda Kateřiny II., jakkoli rozporuplná v tehdejší době i ve svých důsledcích je nepochybně důležitou etapou ruské historie. Otázkou zůstává, o jakých rezultátech můžeme hovořit v konkrétní sféře vědecké a kulturní.

Kateřině jako intelektuálce ve smyslu vzdělané a literárně angažované ženy lze vytýkat řadu skutečností, včetně jejího horlivého, ale zároveň laxního a nedůsledného přístupu a podpory k představitelům ruské kultury a vědy. Lze jí přičíst rovněž nezáměr o osvětování širších vrstev obyvatel ruského impéria, které ponechávala na - ve většině případů - stejně laxní šlechtě. Nelze jí vyzdvihovat ani za její pokrytectví v zájmu lepší sebereprezentace či perzekuce klíčových ruských osobností. Přesto u ní považuji za obdivuhodné, že ačkoli byla původem Němka a minimálně zpočátku svého panování silně pod vlivem francouzské kultury, dokázala svou vládou, že zájmy ruského impéria jsou její zásadní prioritou. Jako první skutečně vzdělaný ruský panovník se zapojila do snah o rusifikaci impéria. Ve vlastních literárních dílech prosazovala ruskou kulturu i povznesení zdejší morálky. Nikdo před ní v zemi se do té doby nevěnoval vzdělávání žen, tak jako ona. Její zájem o různé učené společnosti a jiné formy soustřeďování se vzdělaných a talentovaných osobností měl za následek prapočátky formování veřejného prostoru v zemi.

Pokud bych se měla zabývat otázkou závislosti na střední a západní Evropě, dospěla bych k jednoznačnému konstatování, že v oblasti školství a vědy byla carská říše skutečně silně závislá a ovlivněná především Evropou střední, tedy německy hovořícími oblastmi. Vliv školských reforem Marie Terezie na reformu roku 1786, i velkého množství výrazných vědců německého původu na mezinárodní prestiž petrohradské akademie jsou nezpochybnitelné.

Větší soběstačnost projeví ruští intelektuálové v oblastech umění a především literatury. Zatímco pro konjunkturu vědeckého vývoje potřebovala země zahraniční učence přímo působící v impériu, v literárním a uměleckém odvětví se jednalo v rámci mezinárodních interakcí spíše o potřebnou inspiraci ruských osobností na studiích či stážích v Evropě, a to, na rozdíl od vědeckého prostředí, Evropě západní, tedy hlavně oblastech Francie a Itálie. Výše jmenovaní ruští literáti a umělci se projeví jako plně tvůrčí osobnosti, schopné

⁶⁴⁸ MASSON, Ch., *Mémoires secrets sur la Russie pendant les régnes de Catherine II. et de Paul I.*, Paris 1800, s. 83.

poměrně nezávisle zhmotňovat své ideje a přispět tak k značnému kulturnímu progresu vlastní země.

Hnutí svobodných zednářů, byť rovněž inspirované zahraničními vzory bylo prakticky prvním hnutím ruských intelektuálů usilujících prostřednictvím vzdělávacích, publikačních a filantropických aktivit formovat ruskou společnost. Rovněž ženám se v této době dostalo bezprecedentních možností dokázat své schopnosti a intelekt, díky položení základů pro jejich vzdělávání, ale i díky vzoru, který měly v osobě prezidentky Akademie věd v Petrohradě.

Co se týče sociálního původu jmenovaných ruských osobností, je možné poznamenat, že zatímco na poli literatury nadále dominovali spíše představitelé šlechty, v umělecké a vědecké sféře již tomu bylo jinak. V obou oblastech se majoritně prosazovaly osoby z nižších vrstev, konkrétně především potomci pomocných duchovních a vojáků, přičemž velké množství synů z prvně jmenované skupiny je pochopitelné vzhledem k přetrvávajícím následkům dominance církve v oblasti vzdělávání v období před a rovněž během petrovské éry. Skutečnost rozdílné dominance uvedených vrstev v literatuře, vědě a umění lze vysvětlit přístupem jednotlivých sociálních skupin ke vzdělávacímu procesu. Zatímco šlechta vnímala vzdělání spíše jako přirozenou možnost k většímu kulturnímu povznesení a za nejadekvátnější bohubilou činnost v tomto smyslu chápala literární angažovanost, potomci nižších vrstev považovali hlubší vzdělání a následnou vědeckou činnost jako předpoklad profesionální kariéry, respektive možnost postupu napříč sociálním spektrem.

Abych se rovněž navrátila k otázce, kterou jsem kladla v úvodu práce, tedy jak lze hodnotit intelektuální vyspělost ruských osobností v kontextu tří skupin spojovaných s inteligencí, je nutné konstatovat, že k nejužšímu vymezení se za vlády Kateřiny dostala pouze minorita jmenovaných Rusů. Lze to však v rámci podmínek považovat za poměrný úspěch. Muži jako Semjon Jefimovič Desnickij, Denis Ivanovič Fonvizin, Alexandr Nikolajevič Radiščev či Nikolaj Ivanovič Novikov byli podle mého úsudku živoucím důkazem toho, jakého pokroku ruský intelektuální vývoj v druhé polovině 18. století dosáhl. Materiální závislost těchto mužů na carské vládě, jenž některým z nich umožnila studium v zahraničí či svobodnou publikatelskou činnost, je však zároveň nečinila závislými na oficiálních stanoviscích z hlediska mentálního. Dokázali si uchovat a zároveň využít svůj svobodný úsudek, což je nejvíce přiblížilo k pravému smyslu existence intelektuála v ruském prostoru.

Zastávám názor, že na některé oblasti historie je třeba alespoň částečně nahlížet z perspektivy dlouhodobějšího vývoje. Když tuto perspektivu aplikujeme na zkoumané období Kateřininy vlády, je možné dospět i k odpovědi na poslední otázku z úvodu, a to, zda je ruský intelektuální vývoj v této době srovnatelný s vývojem evropským. V kontextu výše popsaného

považují ruský kulturní a sociální pokrok v tomto období, v rámci dlouhodobějšího ruského vývoje a z dnešního hlediska za určitě schopný seriózní komparace s tehdejšími pokroky evropských zemí. Během tohoto porovnávání bychom asi nedošli k vysloveně zářným výsledkům, ovšem už samotná skutečnost toho, jakou měrou ruské impérium dohnalo v intelektuální sféře své západní sousedy, je hodná dalších výzkumů na tomto poli.

Seznam použité literatury a pramenů

Archivní prameny

Moravský zemský archiv Brno. G436 Rodinný archiv Kouniců Slavkov. Oddělení Jaroměřice I. , inv. č. 1902, signatura 69, Písemnosti Josefa Kounice jako císařského vyslance v Rusku v roce 1778, 501 fol. 1763-1779, karton 231.

Moravský zemský archiv Brno. G436 Rodinný archiv Kouniců Slavkov, inv. č. 75 a) Korespondence (Josef Klement Kounic) z Petrohradu s otcem Václavem Antonínem, 30 fol., 1778-1779, karton 30.

Moravský zemský archiv Brno, G436 Rodinný archiv Kouniců Slavkov. Oddělení Slavkov I., inv. č. 4626, Diplomatická cesta Dominika Ondřeje do Moskvy, účty, korespondence, 37 fol., 1762-1763.

Vydané prameny

ANTONOV, V. S. (ed.), *Gavriil Romanovič Deržavin, Zapiski 1743-1812*, Moskva 2000.

ARNETH, A.(ed.), *Joseph II. und Katharina von Russland, ihr Briefwechsel*, Wien 1869.

BARSKOV, Ja., L., *Perepiska moskovskich masonov XVIII-go veka*, Sankt-Peterburg 1915.

BARSUKOV, N.(ed.), *Dnevnik A. V. Chrapovickago, 1782-1793*, Sankt-Peterburg 1874.

BECKIJ, I. I., *Ustav vospitanija dvuch sot blagorodnych děvic učreždennago jej veličestvom gosudarineju imperatriceju Jekatěriinoju vtoroju samoděržiceju vsrossijskoju materiju otečestva i protčaja,..* Sankt-Peterburg, 1768.

BECKOJ, I. I., *Les plans et les statuts des différents établissements ordonnés par sa majesté impériale Catherine II. pour l'éducation de la jeunesse et l'utilité générale de son empire*, I., II. svazek, Amsterdam 1775.

BECKOJ, I. I., *Učreždenije osoblivago učilišča pro Voskresenskom Novoděvičem monastire dlja vospitanija maloletnych děvušek*, Sankt-Peterburg 1769.

BECKOJ, I. I., *Privilegija i Ustav Imperatorskoj Akademii trech znatnějšich chudožestv, Živopisi, Skul'ptury i Architektury, s vospitatel'nym při onoj Akademii Učiliščem*, Sankt-Peterburg, 1765.

BECKOJ, I. I., *Ustav imperatorskago šljachetnago suchoputnago kadetskago korpusa*, Sankt-Peterburg 1766.

BOKOVA, V., M., SACHAROVA, L. G.(ed.), *Institutky: Vospominanija vospitannic institutov blagorodnych děvic*, Moskva 2001.

BRADFORD, W. (ed.), *Memoirs of the Princess Dashkaw, lady of honour to Catherine II., empress of all the Russian written by herself*, London 1840.

CASANOVA DE SEINGALT, G. J., *The complete memoirs of Jacques Casanova de Seingalt*, London 1894.

CLARK, R.(ed.), *Travels in Russia, Tartary, and Turkey by Edward Daniel Clarke*, Aberdeen 1848.

COLLIER, W. (ed.), *A Tour of Russia, Siberia, and the Crimea 1792-1794, John Parkinson – The Diary of his Travels*, London 1971.

COXE, W., *Travels in Poland, Russia, Sweden, and Denmark*, II., III. svazek, London, 1787.

CUSTINE, de A., *The empire of the Czar: A journey through eternal Russia*, New York 1989.

DAŠKOVA, J. R., *Pis'ma knjagini Jekateriny Romanovny Daškovej k knjazu Grigoriju*

- Aleksandroviču Potemkinu*, Sankt-Peterburg 1879.
- DE PILES FORTIA, A., *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792, Tom troisième– Russie*, Paris 1796.
- Der Briefwechsel zwischen der Kaiserin Katharina II. von Russland und Johand Georg Zimmermann*, Leipzig 1906.
- FEDOROVA-DAVIDOVA, A. A.(ed.), *Mastera iskusstva ob iskusstve, T. 6., Iskusstvo narodov SSSR XIV-XIX vv.*, Moskva 1969.
- FOX-DAVIES, G. M.(ed.), *Memoirs of comtess Golovine, a lady at the court of Catherine II.*, London 1910.
- GLAZUNOV, I. (ed.), *I. F. Bogdanovič, Izbrannija sočiněnija*, Sankt-Peterburg 1907.
- GROT, I. K. (ed.), *Sbornik imperatorskago ruskago istoričeskago obščestva*, 23. svazek, Sankt-Peterburg 1887.
- CHERASKOV, M. M., *Vladimir, poema epičeskaja*, Moskva 1809.
- JEFREMOV, P. A., (ed.), *Živopisec N. I. Novikova 1772-1773*, Sankt-Peterburg 1864.
- JEFROS, A., MJULLER, A. P. (ed.), *Venecianov v pismach chudožnika i vospominanijach sovremennikov*, Moskva, Sankt-Peterburg 1931.
- JUŠKEVIČ, A. P., WINTER, E.(ed.), *Die Berliner und die Petersburger Akademie der Wissenschaften im Briefwechsel Leonhard Eulers*, Teil I, Berlin 1959.
- KAPNIST, V. V., *Jabeda, komedija v pjati dejstvijach*, Sankt-Peterburg 1902.
- KAPNIST, V. V., *Perevody, stat'ji, pis'ma*, Moskva 1960.
- KASPROVIČ, Je. L.(ed.), *O povreždenii npravov v Rossii – sočinenije knjazja M. Ščerbatova*, Sankt-Peterburg 1907.
- KELLY, C.,(ed.), *An Anthology of Russian Women's writing 1777-1992*, Oxford 1994.
- KUBIŠTA, L.(ed.), *Denis Ivanovič Fonvizin, Komédie, Výrostek*, Praha 1960.
- KUNIK, A. (ed.), *Sbornik materialov dlja istorii Imperatorskoj Akademii Nauk v XVIII veke*, I. svazek, Sankt-Peterburg 1865.
- KURGANOV, N. G., *Pismovnik, soderžaščij v sebe nauku rossijsakgo jazyka so mnogim prisovokupleniem raznago učenago i poleznozabavnago veščeslovija*, Sankt-Peterburg 1818.
- LABANDE, L.-H. (ed.), *Un diplomate francais à la cour de Catherine II. 1775-1780, Journal intime du chevalier de Corberon, chargé d'affaires de France en Russie*, I. svazek, Paris 1901.
- LJUBIMENKO, I. I.(ed.), *Učenaja korrespondencija Akademii nauk XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1937.
- LOMONOSOV, M. V., *Služebnyje dokumenty, pisma 1734-1765 gg.*, 10. svazek, Moskva 1957.
- LOMONOSOV, M. V., *Rossijskaja gramatika*, Leipzig 1972
- LOPUCHIN, I.V., *Zapiski iz někotorych obstojatelstv žizni i služby dějstvitelnago taknago sovětnika i senatora I. V. Lopuchina sostavlennaja im samim*, London, 1860.
- MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *D. I. Fonvizin, Sobranije sočiněnij*, II. svazek, Moskva, Sankt-Peterburg 1959.
- MAKOGONENKO, G. P. (ed.), *Pisma russkich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1980.
- MASSON, Ch., *Mémoires secrets sur la Russie pendant les régnes de Catherine II. et de Paul I.*, Paris 1859.
- MISÁRKOVÁ, M. (ed.), *M. V. Lomonosov, Vybrané spisy*, Praha 1955.
- NOVIKOV, N. N. (ed.), *Polnoje sobranije vsěch sočinenij v stichach i proze pokojnago...Aleksandra Petroviča Sumarokova*, III. svazek, Moskva 1787.
- NOVIKOV, N. I. (ed.), *Truten', eženedelnoje izdanije na 1770 god*, Sankt-Peterburg 1770.
- Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993.
- ORLOV, V. N.(ed.), *Vasilij Majkov, Izbrannije proizvedenija*, Moskva 1966.
- PEKARSKIJ, P. P. (ed.), *Novyje materialy dlja biografii Lomonosova*, Sankt-Peterburg 1860.
- PIKSAKONOV, N. K. a kol. (ed.), *A. N. Radiščev – Polnoje sobranije sočinenij*, III. svazek, Moskva, Sankt-Peterburg 1952.

- Pisma N. I. Novikova*, Sankt-Peterburg 1994.
- PROKOPOVIČ-ANTONSKIJ, A. A. (ed.), *Reči, proiznesennija v toržestvennychsobranijach Imperatorskago Moskovskago Universiteta russkimi professorami onago...*, Moskva 1821.
- PUŠKIN, A. S., *Evžen Oněgin*, Praha 1999.
- PUŠKIN, A. S., *Putešestvije iz Moskvy v Peterburg*, in: Pavlova, G. E., Orlov, A. S., (ed.), Michailo Lomonosov: Žizněopisanije. Izbrannyje trudy. Vospominanija sovremenikov. Sužděnjaja potomkov. Stichi i proza o něm, Moskva 1989, s. 321-326.
- PUŠKIN, A. S., *Polnoje sobranije sočinenij*, VIII. svazek, Moskva 1949.
- PYPIN, A. N.(ed.), *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1901-1907.
- RADIŠČEV, A. N., *Cesta z Petrohradu do Moskvy*, Praha 1954.
- RADIŠČEV, A. N., *Putešestvije iz Peterburga v Moskvu*, Moskva 1983.
- RADIŠČEV, A. N., *Výbor z díla I. Próza*, Praha 1952.
- RAEFF, M.(ed.), *Russian Intellectual History, an Anthology*, New York 1966.
- RÉAU, L.(ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II.: 1767-1778*, Paris 1921.
- REDDAWAY, W. F.(ed.), *Documents of Catherine II. the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English text of 1768*, Cambridge University Press, 1931.
- RICHARD, J., *A Tour from London to Petersburg, from thence to Moscow and return to London by way of Courland, Poland Germany and Holland*, London 1778.
- RICHARDSON, W., *Anecdotes of the Russian Empire. In a series of letters written a few years ago from St. Petersburg*, London 1784.
- SEGEL, H. B., *The Literature of Eighteenth-Century Russia: An Anthology of Russian Literary Materials I, II. svazek*, New York 1967.
- SÉGUR, Louis-Philippe, *Zapiski grafa Ljudovika Filipa Segjura o prebyvanii jeho v Rossii v carstvovanije Jekateriny II.: (1785-1789)*, Sankt-Peterburg 1865.
- SHAW, G. B., *Veliká Kateřina*, Praha 1929.
- SINJUKOV, V. I. a kol. (ed.), *Opyt istoričeskogo slovarja o rosijskich pisateljach*, Moskva 1987.
- SNEGIREV, I. (ed.), *Slovar' russkich svetskich pisatelej, sootečestvennikov i čužeštrancev pisavšich v Rossii, sočinenije Mitropolita Jevgenija*, Moskva 1838.
- Sobesědnik ljubitelej rosijskago slova, soderžaščij raznyja sočinenija v stichach i v prozě někotorych Rossijskich pisatelej*, 4. část, Sankt-Peterburg 1783.
- Sobranije sočinenij Jakova Knjažnina*, IV. svazek, Moskva 1802.
- Sočiněnjaja Deržavina I.*, V. svazek, Sankt-Peterburg 1869.
- SUMAROKOV, A. P.(ed.), *Trudoljubivaja pčela*, Sankt-Peterburg 1759.
- SUVORIN, A. G.(ed.), *Dušen'ka: drevnjaja povest' v vol'nych stichach*, Sankt-Peterburg 1903.
- ŠČIPANOV, I. Ja, *Izbrannyje proizvedenija russkich myslitelej vtoroj poloviny XVIII veka v dvuch tomach*, Sankt-Peterburg 1952.
- THOMSON, W., *Letters from Scandinavia on the past and present state of the northern nations of Europe*, London, Robinson, 1796.
- Utrennij svet, ežemesjačnoje izdanije*, Moskva 1779.
- VERNADSKIJ, G. a spol.(ed.), *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, II. svazek, New Haven 1972.
- VOLKOV, G. N.(ed.), *Antologija pedagogičeskoj mysli Rossii XVIII v.*, Moskva 1985.
- WINTER, E. (ed.), *August Ludwig von Schlözer und Russland*, Berlin 1961.
- WRAXALL, N. Jr., *Cursory remarks made in a tour through some of the nothern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg*, London 1775.
- Zapiski Andreja Timofejeviča Bolotova 1773-1795*, III. Svazek 1771-1784, Sankt-Peterburg 1873.
- ŽITOMIRSKAJA, S. V.(ed.), *Zapiski otdela rukopisej*, Moskva 1961.

Odborná literatura

- ALEKSEJEVA, Je. V., *Diffuzija jevropskih inovacij v Rusii (XVII-načalo XX v.)*, Moskva 2007.
- ALEKSEJEVA, T. V., *Vladimir Lukič Borovikovskij i rusckaja kultura na ruběže 18-19 vekov*, Moskva 1975.
- ALEXANDER, J. T., *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 43-54.
- ALSTON, Patrick L., *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969.
- APPLEBY, J. H., *Daniel Dumaresq, D. D., F. R. S.(1712-1805) as a Promoter of Anglo-russian Science and Culture*, in: *Notes and Records of The Royal Society of London*, r. 44. r. 1990, č. 1, s. 25-50.
- APTEKMAN, M., *Deržavin i masoni*, in: Etkind, E., El'nickaja, S. (ed.), *Gavrila Deržavin 1743-1816*, Northfield, Vermont 1995, s. 22-28.
- Architektura SSSR. Organ Sojuza sovetских architektov*, Moskva r. 1934, č. 3.
- ARTEMÉVA, T. V., *Michail Ščerbatov*, Sankt-Peterburg 1994.
- BABKIN, D. S., *Process A. N. Radiščeva*, Moskva 1952.
- BAKUNINA, T. A., *Répertoire Biographique des Francs-Maçons Russes (XVIIIe et XIXe siècles)*, Paris 1967.
- BAKUNINA, T. A., *Znamenitije russkije masoni, volnije kamenščiki*, Moskva 1991.
- BARRAN, T., *Ippolit Fedorovich Bogdanovich*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 29-35.
- BATES A. (ed.), *The Drama: It's History, Literature and Influence on Civilization*, 18. svazek, London 1906.
- BELECHOV, N., PETROV, A., *Ivan Starov, Materialy k izučeniju tvorčestva*, Moskva 1950.
- BERDNIKOV, L., SEREBRANJIJ, Ju.,(ed.), *Panteon rossijskich pisatelej XVIII veka*, Sankt-Peterburg 2002
- BILLINGTON, J. M., *The Icon and The Axe. An Interpretative History of Russian Culture*, New York 1968.
- BLACK, J., L., *Citizens for the Fatherland*, New York 1979.
- BOSS, V., *Newton and Russia: The Early Influence, 1698-1796*, Cambridge, Massachusetts 1972.
- BULIČ, N. N., *Zasluga russogo masonstva pered obščestvom*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žižň i sočinenija, Moskva 2010, s. 122-129.
- BUTORINA, T. S., *M. V. Lomonosov i pedagogika*, Archangelsk 1994.
- BYRD, CH. L., *Vasilii Vasil'evich Kapnist*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 129-134.
- CRAVEN, K., *The First Chamber of Novikov's Masonic Library*, in: Bartlett, R. P.,(ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 401-410.
- DIANINA, K. *Art and Austerity: The Hermitage of Catherine the Great*, in: *Russian Review* 63, r. 2004, č. 4., s. 630-654.
- DICKINSON, S., *Women's Travel and Travel Writing in Russia, 1700-1825*, in: Rosslyn, W., Tossi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, New York 2007, s. 63-82
- DONNERT, E., *Russia in the Age of Enlightenment*, Leipzig, 1986.
- DONNERT, E., *Russische Forschungsreisen und Expeditionen im 18. Jahrhundert*, in: Donnert, E. (ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 70-98.
- EDGERTON, W. B., *Ambivalence as The Key to Kniazhin's Tragedy Vadim Novgorodskij*, in: Bartlett , R. P. (ed.), *Russia and The World of The Eighteenth Century*, Ohio 1988, s. 306-315.

- JEROŠKINA, A. N., *Administrator ot kulturey (I. I. Beckoj)*, in: Puškarev, L. N.,(ed.) *Russkaja kultura poslednej treći XVIII veka – vremeni Jekateriny Vtoroj*. Sbornik statej, Moskva 1997.
- EVANGULOVA, O. S., KAREV, A. A., *Portretnaja živopis v Rosii vtoroj poloviny XVIII v.*, Moskva 1994.
- FAGGIONATO, R. *Rozenkrejcerskij kružok Novikova: Predloženiye novogo etičeskogo ideala i obraza žizni*, in: Petrov, A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materiali konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 46-55.
- FAJNŠTEJN, M. Š, *E. R. Daškova i Slovar akademii rossijskoj (1783-1794)*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), *E. R. Daškova: ličnost' i epoha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 58-67.
- FIGES, O., *Natašin tanec, Kulturní historie Ruska*, Praha, Plzeň 2004.
- GARRARD, J. G., *The Emergence of Modern Russian Literature and Thought*, in: Týž (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 4-23.
- GAVRILOVA, Je. I., *Anton Pavlovič Losenko*, Sankt-Peterburg 1977.
- GENFERM, F., *O dramaturgii E. R. Daškovej*, in: Voroncov-Daškov, A I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materiali*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 141-154
- GORELIKOVA-GOLENKO, Je. N., *Uvlečenije Jekateriny II. i Jekateriny Daškovej dragocennymi kamnjami i mineralami*, in: Tyčinina, L. V., Je. R. Daškova i jijo sovremeniky (naučnoje sozdanije), Moskva 2007, s. 69-76.
- GRABAR, I. Je, *Peterburgskaja arhitektura v XVIII i XIX vekach*, Sankt-Peterburg 1994 (reprint vydání z roku 1909).
- GRASSHOFF, H., *Literatur und Gesellschaft in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E. (ed.), *Gessellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 14-22.
- GUZI, L., „*V zemle našej mzdoimstvujetsja po obyčajju*“, in: *Jazyk a kultura*, č. 5, 2011, s. 1-10, 6. 1. 2013, http://www.ff.unipo.sk/jak/5_2011/guzi.pdf
- HAMILTON, G. H., *The Art and Architecture of Russia*, New Haven, London 1983.
- HAMMARBERG, G., *The First Russian Women's Journals and the Construction of the Reader*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, New York 2007, s. 83-106.
- HANS, N., *History of Russian Educational Policy (1701-1917)*, London 1931.
- HARTLEY M., J., *A Social History of The Russian Empire 1650-1825*, London 1999.
- IL'INA, T. V., *Russkoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1999.
- ILIZAROV, S. S., *Moskovskaja intelligencija XVIII veka*, Moskva 1999.
- Imperatorskij Moskovskij universitet: 1755-1917: enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 2010.
- JAKOVLEVA, N. A., *Fedot Ivanovič Šubin 1740-1805*, Sankt-Peterburg 1984.
- JEVSINA, N. A., *Russkaja arhitektura v epochu Jekateriny II.: barokko-klassicismus-neogotika*, Moskva 1941.
- JOHNSON, W. H. E., *Russia 's Educational Heritage*, New York 1969.
- JONES, G. W., *Novikov's Naturalized Spectator*, in: Garrard, J. G.,(ed.) *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 149-165.
- JONES, W. G., *Russia's first magazine for children: Novikov's Detskoje čtenije dlja serdtsa i razuma (1758-89)*, in: Bartlett, R. P.,(ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 177-185.
- KARLINSKY, S., *Russian Drama from it's beginnings to the age of Pushkin*, Berkeley 1985.
- KARPEEV, Je. P., *Russkaja kultura i Lomonosov*, Sankt-Peterburg 2005.
- KARPEEV, Je. P., *O roli M. V. Lomonosova v ruskoj kul'ture*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 73-82.
- KELLY, C., *Sapho, Corinna, and Niobe: genres and personae in Russian women's writing, 1760-1820*, in: Gheith, J. M., Barker, A. M.,(ed.), *A History of Women's Writing in Russia*, Cambridge 2004, s. 37-61

- KIRIČENKO, Je. I., *Prezidenty Imperatorskoj Akademii chudožestv: k 250-letiju Akademii chudožestv*, Moskva 2008.
- KJUČARIANC, D. A., *Antonio Rinaldi*, Sankt-Peterburg 1984.
- KLEIN, J. *Puti kulturnogo importa – Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005.
- KLEIN, J., *Russkaja literatura v XVIII veke*, Moskva 2010.
- KOČETKOVA, N. D., *Daškova i Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 141-153
- KOČETKOVA, N. D., *Denis Ivanovich Fonvizin*, in: Levitt, M. C.(ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995 s. 97-109.
- KOGAN, Ju., Ja., *Prosvetitel' XVIII veka Ja. P. Kozelskij*, Moskva 1958.
- KOLČINSKIJ, Je. I., *Akademija nauk i stanovlenije jestestvennoj istorii v Rossii*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 83-117.
- KOPELEVIČ, Ju. Ch., *G. F. Muller i Peterburgskaja akademija nauk*, in: Smagina G. I.(ed.), *Nemcy v Rosii: peterburgskije nemcy*, Sankt-Peterburg 1999, s. 475-483.
- KOPELEVIČ, Ju. Ch., *Leonard Ejler – dejstvitelnyj i početnyj člen Peterburgskoj Akademii nauk*, in: Alferov, Ž., I., *Akademičeskaja nauka v Sankt Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 55-72.
- KOPELEVIČ, Ju. Ch., SMAGINA, G. I., *Stanovlenije meždunarodnyh svjazej Akademii nauk*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 149-170.
- KOROLEVA, E., A., *E. R. Daškova, A. S. Puškin i rossijskaja akademija*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy, Sankt-Peterburg, 1996, s. 134-140
- KOSTINA, T. V., *Akademik S. Ja. Rumovskij i Kazanskij universitet: istoriografickij kontekst*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademija nauk v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010, s. 83-92.
- KOVALENSKAJA, N., *Istorija russkogo isskusstva XVIII veka*, Moskva 1962.
- KUKUŠKINA, E. D., *Iakov Borisovich Knjazhnin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 173-181.
- KULAKOVA, I., *Universitetskoe prostranstvo i jego obitateli*, Moskva 2006.
- KURMAČEVA, M. D., *Peterburgskaja Akademija nauk i M. V. Lomonosov*, Moskva 1975.
- KUSBUR, J., *Individual, subject, and empire toward a discourse on upbringing, education, and schooling in the time of Catherine II.*, in: *Ab Imperio*, r. 2008, č. 2, s. 125-156.
- KUZNECOV, S., *Neizvestnyj Levickij – Portretnoje iskusstvo živopisca v kontekste peterburskogo mifa*, Sankt-Peterburg 1996.
- KVAADGRASS, E. P., *Masonstvo i jego svjazy s učeniem rozenkrejcerov*, in: Petrov, A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 56-65.
- LANG, D. M., *The First Russian Radical, Alexandr Radischev 1749-1802*, London 1959
- LEARY, B. D., *Education and Autocracy in Russia*, Buffalo 1919
- LEŠČILOVSKAJA, I. I., *Rusko-serbskie svjazy v oblasti pedagogiki vo vtoroj polovine XVIII v. (F. I. Jankovič de Mirievo)*, in: Tyčinina, L. V.,(ed.), Je. R. Daškova i epoha prosvješčenija, Moskva 2005.
- LEVICKIJ, A., *Gavriil Romanovich Derzhavin*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 70-83.
- LEVICKIJ, A., *N. I. Novikov i M. M. Cheraskov. Maponskaja tema v tvorčestve*, in: Petrov A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 16-27.
- LEVITT, M. C., *Alexandr Petrovič Sumarokov*, in: Týž (ed.), *Early Modern Russian Writers*,

- Late Seventeenth and Eighteenth Centuries, London, 1995, s. 370-381.
- LINCOLN, W. B., *Sunlight at Midnight, St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, New York 2000.
- LISOVSKIJ, V. L., *Akademija chudožestv – istoriko-iskusstvovedčeskij očerk*, Sankt-Peterburg 1982.
- LONGINOV M. N., AFANASEV, A. N., *Novikov na službe*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žižň i sočinenija, Moskva 2010, s. 39-41.
- LONGINOV, M. N., *Arest Novikova v sledstvije nad nim v Moskve*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žižň i sočinenija, Moskva 2010, s. 233-243.
- LONGINOV, M. N., *Novikov i moskovskije martinisti*, Sankt-Peterburg 2000.
- LOTMAN, Ju. M., *Besedy o ruskoj kul'ture: Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*, Sankt-Peterburg 1994
- LUKINA, T. A., *A. P. Protasov, russkij akademik XVIII veka*, Moskva, Sankt-Peterburg 1962
- MAKOGONENKO, G., *Nikolaj Novikov i ruskoje prosvěšćenije XVIII veka*, Moskva 1952.
- MARKER, G. *Who rules the Word? Public School Education and the Fate of Universality in Russia, 1782-1803*, in: Russian History, r. 20, r. 1993, č. 1-4, s. 15-34.
- MARKER, G., *Nikolay Ivanovich Novikov*, in: Levitt, M. C.(ed.), Early Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries, London 1995, s. 249-259.
- MARKER, G., *Publishing, printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*, Princeton 1985.
- MARTEL, A., *Michel Lomonosov et La Langue Littéraire Russe*, Paris 1933.
- MCARTHUR, G. H., *Novikov and Catherine II: Some observations*, in: Bartlett, R. P.(ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1986, s. 411-418.
- MCCONNEL, A., *A Russian Philosopher Alexander Radischev 1749-1802*, Hague 1964.
- MCCONNEL, A., *Catherine the Great and the Fine Arts*, in: Mendelsohn, E., Shatz, M. S.(ed.), *Imperial Russia 1700-1917*, Illinois 1988, s. 37-57.
- MIRONOV, B. N., *Social'naja istorija Rossii perioda imperii (XVIII-načalo XX v.)*, *Genezis ličnosti, demokratičeskoj semi, graždanskogo občestva i pravovogo gosudarstva*, Tom 2, Sankt-Peterburg 1999.
- MOLEVA, N., BELJUTIN, Ju., *Pedagogičeskaja sistema Akademii chudožestv XVIII veka*, Moskva 1956.
- MONNIER, *Un Publiciste Frondeur sous Catherine II. Nicolas Novikov*, Paris 1981
- MOSER, CH. A.,(ed.), *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1992.
- NASH, C. S., *Education New Mothers: Women and the Enlightenment in Russia*, in: *History of Education Quarterly* 21, r. 1981, s. 301-316.
- NAHIRNY, V. C., *The Russian Intelligentsia. From Torment to Silence*, New Brunswick, London 1983.
- NASH, C. S., *Students and Rubles: The society for the education of noble girls as a charitable institution*, in: Bartlett, R. P., Cross A. G., Rasmussen K.,(ed.), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Ohio 1988, s. 258-272
- NEFEROV, A., *Master slova i dela. Strannosti sudby knigoizdatelja Nikolaja Novikova*, Moskva 2010.
- NEMIROVSKY, I. V., *Aleksandr Nikolaevich Radishchev*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 323-333.
- NEVSKAJA, N. I., *Astronomičeskaja stolica mira*, in: Alferov, Ž. I.(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 237-254.
- NEVSKAJA, N. I., *Nikita Ivanovič Popov 1720-1782*, Sankt-Peterburg 1977.
- NIVER, A., E. R. *Daškova i francuzskije prosvěšćenija Volter i Didro*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996

- O'MALLEY DONNELLS, L., „*How Great Was Catherine?*“: *Checkpoints at the Border of Russian Theatre*, in: *The Slavic and East European Journal* 43, č. 1., r. 1999, s. 33-48.
- O'MALLEY DONNELLS, L., *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi Vorchalkinoi*, in: *Canadian-American Slavic Studies* 34, 2000, str. 409-426.
- O'MALLEY, DONNELLS, L., *Signs from empresses and Actresses: Women and Theatre in the eighteenth Century*, in: Rosslyn, W., Tosi, A.,(ed.), *Women in Russian Culture and Society 1700-1825*, s. 9-23
- O'MALLEY DONNELLS, L., *The Dramatic works of Catherine the Great. Theatre and Politics in Eighteenth-century Russia*, Ashgate 2001.
- OREŠKIN, V. V., *Vol'noje ekonomičeskoje občestvo v Rossii 1765-1917: Istoriko-ekonomičeskij očerk*, Moskva 1963
- OSIPOV, V. I., *Peterburgskaja akademija nauk i rusko-nemeckije naučnyje svjazy v poslednej treti XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1995
- OSTRECOV, V., *Masonstvo, kultura i russkaja istorija (istoriko-kritičeskije očerki)*, Moskva 1998.
- OŽIGOVA, Je. P., *Je. R. Daškova – Direktor peterburgskoj Akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg 1996, s. 95-102.
- PAVLENKO, N. L., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1999.
- PEKARSKIJ, P. P., *Istorija Imperatorskoj Akademii Nauk v Peterburge*, Tom II., Sankt-Peterburg 1870.
- PETINOVA, Je. F., „*Vo dni Jekatěriny...*“, Sankt-Peterburg 2002.
- PILJAVSKIJ, V. I., *Džakomo Kvarengi, Arhitekto, Chudožnik*, Sankt-Peterburg 1981.
- PLATONOV, S. F., *Lekciji po ruskoj istoriji*, Sankt-Peterburg 1910
- PONOMAREVA, V.V., CHOROŠILOVA, L. B.,(ed.), *Universitet dlja Rosii, Vzgljad na istoriju kulture XVIII stoletija*, Moskva 1998.
- POPOVA, N., *Krepostnaja aktrisa*, Sankt-Peterburg 2001
- PRJAŠNIKOVA, M.P., *Anglickij predprinimatel M. Maddox v Rossii: Novije materialy*, in: Tyčinina, L. V, (ed.), *Je. R. Daškova i epoha Prosveščeniya*, Moskva 2008
- PUŠKAREVA, N., *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, Stroud 1997.
- PUTJATIN, I., *Obraz russkogo chrama i epoha prosveščeniya*, Moskva 2009.
- PYPIN, A. N., *Novikov kak mason*, in: Pokrovskij, V. I., Nikolaj Ivanovič Novikov, jeho žizn' i sočinenija, Moskva 2010, s. 206-215.
- RAEFF, M., *Origins of Russian Inteligentsia, The Eighteenth-Century Nobility*, New York 1966.
- RAEFF, M., *The Enlightenment in Russia and Russian Thought in the Enlightenment*, in: Garrard, J.G., *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford, 1973, s. 25-47.
- RAJKOV, B. Je., *Akademik Vasilij Zujev, jeho žizn' i trudy*, Moskva 1956.
- RANSEL, D. L., *The Politics of Catherinian Russia, The Panin Party*, New Haven, London 1975.
- RANSEL, I., *Ivan Betskoi and the Institutionalization of the Enlightenment in Russia*, in: *Canadian-American slavic studies*, č. 14, r. 1980, s. 327-338.
- RAZGONOV, S., *V. I. Baženov*, Moskva 1985.
- REYFMAN, I., *Catherine II As a Patron of Russian Literature*, in: Whittaker, C. H.,(ed.), *Russia Engages The World, 1453-1825*, New York 2003, s. 50-72
- REYFMANN, I., *Mikhail Vasil'evich Lomonosov*, in: Levitt, M. C. (ed.), *Early Modern Russian Writers, Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1995, s. 208-220.
- RICE, T. T., *The Conflux of Influences in eighteenth-Century Russian Art and Architecture: a Journey from the Spiritual to the Realistic*, in: Garrard, J. G.(ed.), *The eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 269-287.

- RIETZ, H., *Buchhändler und Verleger als Vermittler zwischen russischen und deutschen wissenschaftlern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung, Halle 1983, s. 216-231
- RYU, I. L., *Moscow Freemasons and Rosincrucian Order*, in: Garrard, J. G.(ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 198-232.
- SACHAROV, A. M., *Geschichtswissenschaftliche Forschungen und gesellschaftspolitisches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung, Halle 1983, s. 107-127.
- SACHAROV, V., *Russkoje masonstvo v portretach*, Moskva 2004.
- SCHRUBA, M., *Studien zu den burlerken Dichtungen V. I. Majkovs*, Berlin 1997
- SIMIN, A. K., *Petr Simon Pallas i jeho kolekcii*, in: Smagina, G. I.(ed.), *Nemcy v Rossii: Peterburgskije nemcy*, Sankt-Peterburg 1999.
- SIMMONS, E. J., *English Literature and Culture in Russia (1553-1840)*, New York 1964
- SMAGINA, G. I., *E. R. Daškova i prosvetitel'skaja dejatel'nost' akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 102-121
- SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i rossijskaja škola, vtoraja polovina XVIII v.*, Sankt-Peterburg, 1996.
- SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i sozdanije gosudarstvennoj sistemy škol'nogo obrazovanija v Rossii XVIII v.*, in: Alferov, Ž. I.,(ed.), *Akademičeskaja nauka v Sankt-Peterburge v XVIII-XX vekach*, Sankt-Peterburg 2003, s. 134-148.
- SMAGINA, G. I., *Akademija nauk i sozdanije učebnoj literatury v XVIII v.*, in: Alferov, Ž. I. (ed.), *Akademija nauk v istorii kultury Rosii XVIII-XX vekov*, Sankt-Peterburg 2010
- SMAGINA, G. I., *Rossijsko-nemeckije naučnyje svjazi v XVIII-XIX vv.*, in: *Nemci v Rossii, Russko-nemeckije naučnyje i kulturnyje svjazy*, Sankt-Peterburg 2000, s. 208-224.
- SMAGINA, G. I., *Spodvižnica Velikoj Jekateriny: očerki žizni i dejatel'nosti direktora Peterburgskoj Akademii nauk knjagini Jekateriny Romanovny Daškovej*, Sankt-Peterburg 2006
- SMITH, D., *Freemasonry and the Public in Eighteenth-century Russia*, in: *Eighteenth-Century Studies*, r. 25, r. 1995, č. 1, s. 281-304.
- SMITH, D., *Rabota nad dikim kamnem: Maponskij orden i ruskoje obščestvo v XVIII veke*, Moskva 2006.
- STELLNER, F., *Fridrich Veliký*, Praha 1998.
- STELLNER, F., *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, in: *Slovanský přehled* 97, r. 2011, č. 3-4, s. 409-424.
- STRYCEK, A., *La Russie des Lumières, Denis Fonvizine*, Paris 1976.
- ŠUBINSKIJ, V. I., *Lomonosov*, Moskva 2010.
- ŠVANKMAJER, M., *Kateřina II.: lesk a bída impéria*, Praha 2001.
- TALEPOROVSKIJ, V. N., *Kvarengi, Materialy k izučeniju tvorčestva*, Sankt-Peterburg, Moskva 1954.
- TAPIÉ, V-L., *Marie Terezie a Evropa*, Praha 1997.
- TELEPNEFF, B., *An Outline of The History of Russian Freemasonry*, London 1928.
- TERRAS, V., *A History of Russian Literature*, London 1991
- TICHOMIROV, M. N. (ed.) a kol., *Istorija Moskovskogo Universiteta*, Tom I., Moskva 1955
- TIMOCHINA, I. M., *Samoibytnyj podvižnik prosvěščenija*, in: Goldin, V. I. (ed.), *Michail Lomonosov: učenyj-encyklopedist, poet, chudožnik, radětel'prosvěščenija*, Moskva 2011.
- TOLSTOJ, D. A., *Gorodskaja učilišča v carstvovanie imperatrici Jekateriny II.* in: *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk*, svazek 4, Sankt-Peterburg 1887.

- TSCHIZEWSKIJ, D, *Russian Intellectual History*, Ann Arbor 1978.
- TYČININA, L. V., BESSARABOVA, N. V., *Knjagina Daškova i imperatorskij dvor*, Moskva 2006.
- TYČININA, L. V., *Velikaja Rossijanka*, Moskva 2002.
- TYČININA, L., V., BESSARABOVA, N., V., *Letopis žizni E. R. Daškovoj 1743-1765 gody*, in: Tyčinina, L., V.(ed.), *E. R. Daškova i predstaviteli veka prosvešćenija*, Moskva 2008, s. 11-35.
- TYČININA, L.V., *Problema samodržavnoj vlasti i političeskoj koncepcii E. R. Daškovoj*, in: Tyčinina, L. V.(ed.), *Je. R. Daškova: ličnost' i epoha: naučnoje izdanije*, Moskva 2003, s. 24-43.
- UITTERKEJ, S., *E. R. Daškova i jijo ideja samodržavija*, in: Voroncov-Daškov, A I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 60-72.
- VALICKAJA, A. P, *Ideja soveršennogo čeloveka v novikovskoj redakciji masonstva*, in: Petrov, A. G.(ed.), *Novikov i ruskoje masonstvo, materialy konferenciji 17-20 maja 1994 goda*, Moskva 1996, s. 4-15.
- VEBER, V. a kol., *Dějiny Rakouska*, Praha 2007.
- VERNADSKIJ, G. V, *Ruskoje Masonstvo v carstvovanije Jekateriny II.*, Sankt-Peterburg 1999.
- VORONOV, A. S., *Fedor Ivanovič Jankovič de Mirievo ili narodnija učilišča v Rossii při imperatrice Jekaterině Vtoroj*, Sankt-Peterburg 1858.
- VORONOV, V. *Ivan Starov – glavnij architektor epochi Jekateriny Velikoj*, Sankt-Peterburg 2008.
- VUCINICH, A., *Science in Russian Culture, A History to 1860*, Stanford 1963.
- WILSON, A., *Diderot in Russia, 1773-1774*, in: Garrard, J. G. (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, London 1973, s. 166-197.
- WINTER, E., *Entwicklung der Wissenschaften in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: Donnert, E.(ed.), *Gesellschaft und Kultur Russlands in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Teil 2: Literatur, Wissenschaft und Bildung*, Halle 1983, s. 58-69.
- WORONZOFF-DASHKOFF, A., *Dashkova. A Life of Influence and Exile*, Georgia 2008.
- WORONZOFF-DASHKOFF, A.I., *Moskovskaja biblioteka knjaginy Je. R. Daškovoj*, in: Týž (ed.), *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 131-146.
- ZAJCEVA, A., A., *E. R. Daškova i knižnaja trgovlja akademii nauk*, in: Voroncov-Daškov, A. I., (ed.) a kol., *Jekaterina Romanovna Daškova, Issledovanija i materialy*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 111-129.
- ŽIDKOV, G. V., *Ruskoje iskusstvo XVIII veka*, Moskva 1951.

Seznam příloh

1. Kateřina II. jako intelektuálka
2. Představitelé kateřinského školství
3. Představitelé vědy v ruském impériu
4. Ruští literáti
5. Umělci v ruském impériu
6. Hlavní představitelé svobodného zednářstva
7. Ženy kateřinské éry

